

I

Subbaba
this year also
Noble chief
Manipal

తిమ్మరుసుమంత్రి

గ్రంథకర్త

చిలుకూరి వీరభద్రరావు

75
Subba Rao

G. V. Subba Rao

~~Venema Gaudhalayam Subba Rao~~

Subba Rao

Venema Gaudhalayam

ప్రకాశకులు

శారదా పబ్లిషింగ్ కంపెనీ

28 మైకాపు రోడ్డు, ట్రిప్లికేను,

మద్రాసు.

1923

15 అణాలు.

2

The Arrow Press, Mount Road, Madras.

పీఠిక.

ఈ గ్రంథమును బట్టాపర్ణి జరిగిన పరివత్సభలో జదువుటకై
ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ కార్యనిర్వాహక నభాధ్యక్షులైన శ్రీయుత
జయంతి రామయ్యపంతులవారిచే బ్రేరేపితుడనై మొదటవ్యాసరూపమున
సంగ్రహముగా వ్రాసితిని. కారణాంతరమువలన నేతత్సభకు నేనుబోవు
టకుగాని దీనిని చదివించుటకుగాని సాధ్యపడలేదు. తరువాత నేనీవ్యాస
మును బుస్తకరూపమునఁ బ్రచురించుట యుక్తమని తలంచి తిమ్మరుసు జీవిత
మును విస్తరింపఁజేసి ముద్రింపనున్న కాలమున ఆంధ్రభాషాభివర్ధన సమాజ
మువారి కార్యకర్తలైన శారదా పబ్లిషింగు కంపెనీవారు తామీగ్రంథమును
ప్రచురింతుమనియు, నమ కీయవలసినదినియు, గోంనందున వారి కొసంగితిని.
మహాపురుష జీవితములు మానవుల కాదర్శప్రాయములై వారి యుత్సాహ
శక్తులను ఏకసింపఁజేయును. ధైర్యసాహసములను బురకొల్పును. సతా-
త్వముల కుచ్చులులను చేయును. దుసాగ్ర్యములకు విముఖులను గావించును.
ప్రాపంచికానుభవమును వెల్లడించును. దేశభక్తిని ప్రోత్సహించును.
పరమార్థమును బోధించును. ఇట్టి మహాపురుష జీవితములు సారస్వతము
నకు ముఖ్యాంగములని చెప్పనొప్పును. ఉద్బోధకములైన మహాపురుష జీవి-
తచరిత్రములతో నలంకరింపబడని సారస్వతి మొకసారస్వతమనిపించుకొ-
నదు. ఆంధ్రసారస్వతిమున నిట్టి జీవితచరిత్రములు బహుస్వల్ప సంఖ్యకలవిగా
నున్నవి. ఇట్టి లోపమును నివారంపవలయునను తలంపుతో నేనీ గ్రంథము
నకు బూహకొని సాహసించి పదునేనవ శతాబ్దిలో జనించిన మహాపురుషు-
లలో సగ్రగణ్యుడను, మహాగాజ్య తంత్రజ్ఞుడనై ప్రపంచమున విఖ్యాతిఁ

గాంచి తిమ్మరుసుమంత్రి చరిత్రమును మొదట ప్రారంభించినవాడను. జీవితచరిత్రము చిత్రించుటకు గావలసిన పరికరములు లేవు. అయినను తన తండ్రి ములనుండి దేశమునఁ జెప్పుకొనఁబడుచున్న కథలను, దేశీయులు వ్రాసిన చరిత్రములను, పూర్వకవి ప్రణీత ప్రబంధములను, కాసనములను బరిశోధించి యొకమాదిరి చరిత్రమును వ్రాసి ప్రకటింపఁగలిగితిని. అప్పటిని గూర్చిన కథ లనేకములుగలవు. అందుల కథ లనేకములు పిశ్వాసపాత్రములు కావందునను, గ్రంథవిస్తృత భీతిచేతను వానిని విడిచిపెట్టినాఁడను. ఈ తిమ్మరుసు జీవితమును చదువువారు కృష్ణరాయనికిం గల గౌరవమునంతయుఁ దిమ్మరుసునకు ముడిపెట్టెను. దుఃఖిపాయముపడవచ్చును. కాని నేను వ్రాసినదానిలో నతీతయొక్క లంతగాలేవని చెప్పఁగలను. కృష్ణదేవరాయనికిఁ గలిగిన కీర్తికంతకు మూలము తిమ్మరుసుని యీ గ్రంథముఁ జదివినవానికి బోధపడఁగలదు. తిమ్మరుసు ప్రతిభను వేర్కొనుట రాయని ప్రతిభకు భంగముకలిగించుట కాఁజాలదు. తిమ్మరుసునకు లేని యాధిస్థ్యతను నేను గల్పించినవాడనుగాను. శ్రీ కృష్ణదేవరాయనికి సమకాలికుఁడైన దామింగో పేయస్సును చరిత్రకారుఁడు తిమ్మరుసునుగూర్చి యిట్లు దిద్ది యున్నాఁడు.

“ Salvatinica, who is the principal person that enters the building, supervises the whole, for he brought up the king and made him king, and so the king looks on him like father. Whenever the king calls to him he addresses him as “Lord (senhor) Salvatinica” and all the captains and nobles of the realm make salam to him”.

తిమ్మరుసును శిక్షించుకాలమునందు సయితము కృష్ణదేవరాయుని క్రింది వాక్యమును తిమ్మరుసు నుద్దేశించి పఠికినట్లు సమకాలికుఁడైన నన్నుజను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

“ I held thee always as my great friend, and now for these forty years thou hast been governor in this kingdom, which thou gavest me.”

ఈ గ్రంథమునందు తిమ్మరుసునకు రాజనీతి శాస్త్రోపదేశకుడు నా
దిండొ చిట్టిగంగనామాత్యుడని నేను వ్రాసినది పంపగగా దేశములో
వాడుకొనెడి కథలనుబట్టిగాని మఱియన్యముకాదు. నాదిండొ చిట్టిగంగనా
మాత్యుడు సామాన్యుడుగాఁడనియు, మహామంత్రిశ్రేణుఁడనియు మాద
యగారి మల్లనకివి ప్రశీతమగు రాజశ్రేణుగ చ-త్రములో :-

“ఉ. సాళువనాఁసింహమనుజ ప్రభుకార్యకళాధురంధరుం

డైలవజాబివేష్టిత ధరాధిద్యుత మంత్రమంత్రశుం

దాలవితానకేసర యనంగననంగసమానరూపరే

ఖాలు తొంగుఁడట్టి చిట్టిగంగన యొప్పుగుణానువంగుడై.”

అం పద్యమువలన వేర్వేరు గాఁగలదు.

నా యల్పజ్ఞత్వమువలన నిందేవేన దోషములు నొకలిఁవానిని చె
ప్పిచోఁ గెండివకూర్చున సవరించుకొందును. నేను పరస్థలమునందుండుటచే
నిందచ్చుతప్పులు కుప్పలుగఁబడినవి.

చెన్నై,

10-6-17.

}

చిలు కూరి - పీఠభద్రరావు.

వి

విషయ సూచిక.

ప్రథమ ప్రకరణము.

	పుట.
తిమ్మరుసు వంశము	1
బాల్యదశ	4
దాశిద్ర్యము .	7
విద్యాభ్యసనము	8
చిట్టిగంగ నామాత్యుడు	10
రాక్షసుపరిస్థితులు	12
అగ్రశాస్త్రపతనము	14

ద్వితీయ ప్రకరణము.

తుళువవంశము	16
మహావిప్లవము	18
సమయాకర్షణము	19
తుళువ, రసింహుని దండయాత్ర	20
సాత్వరసింహుని పట్టాభిషేకము	24
తిమ్మరుసు హితబోధ	27

తృతీయ ప్రకరణము.

ఇమ్మడి రసింహరామడు	30
తురుసుల జయించుట	34
కోనేరి నాథుడుండగము	35

బహుమనీ రాజ్యభాగములు	36
అనిల్ షాహ పరివేదనము	37

చతుర్థ ప్రకరణము.

రాజకుటుంబరక్షణభారము	41
తిప్పాంబ కాటిల్యము	44
కృష్ణరాయని విద్యాభ్యాసము	47
నరసరాయని మృతి	48
వీరనరసింహుని పట్టాభిషేకము	50
వీరనరసింహుని దిగ్విజయయాత్ర	51
కృష్ణరాయని విజయము	55
వీరనరసింహరాయని తీర్థయాత్రలు	56
వీరనరసింహ దేవరాయని శరిపాలనము...	57
వీరనరసింహ రాయని దుష్టబుద్ధి	58
తిమ్మరుసు పరివేదనము	60

పంచమ ప్రకరణము.

రాజ్యపట్టాభిషేకము	64
-------------------	-----	-----	----

షష్ఠ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు కారుణ్యము	69
తిమ్మరుసు కార్యనిపుణత్వము	70
తిమ్మరుసు చారపద్ధతి	73
కృష్ణరాయని ప్రార్థనము	76
తిమ్మరుసు హితబోధ	78
ప్రథమ సంస్కరణము	79
ఇతర సంస్కరణములు	82
విద్యాగోష్ఠి	88

సప్తమ ప్రకరణము.

దక్షిణ దిగ్విజయము	...	89
తిమ్మరుసు పూర్వ దిగ్విజయ యాత్రకుఁబ్రోత్సహించుట	...	90
నగరాధ్యక్షుని నిర్ణయించుట	...	96
నేనాధిపత్య పట్టబంధనము	...	97

అష్టమ ప్రకరణము.

దండయాత్ర వెడలుట	...	101
ఉదయగిరి ముట్టడి	...	102
కొండవీడును ముట్టజించుట	...	105
క్రీ కృష్ణదేవరాయని సాహసము	...	107
రాజమహేంద్ర పురమును గైకొనుట	...	108
పాత్రసామంతుల యుద్ధము	...	109
పాత్రసామంతుల మోసపుచ్చుట	...	111

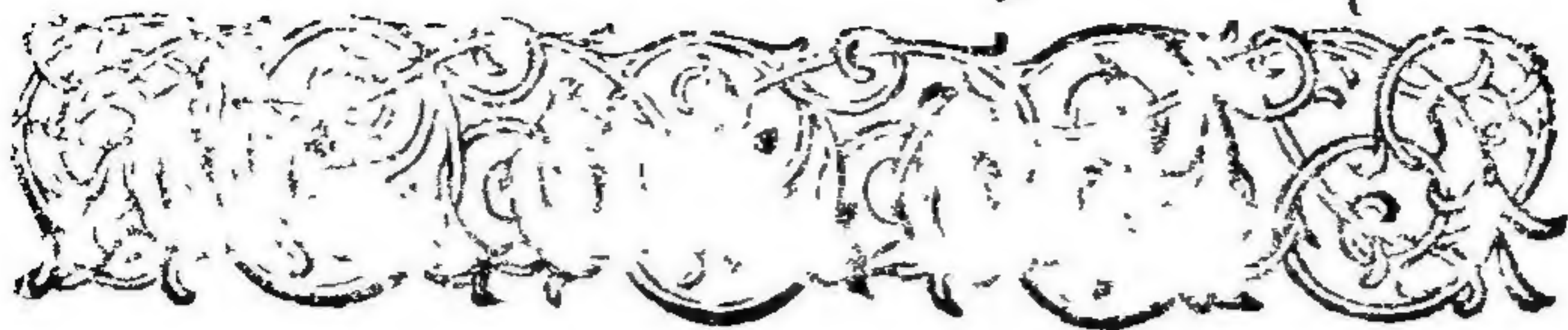
నవమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు తురుమగలను జయించుట	...	115
తిమ్మరుసు మేనల్లుండ్రు	...	116
రామలి దండయాత్ర	...	118

దశమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు పరిపాలనము	...	119
అంత్యదశ	...	123

1. 24/5

తిమ్మరుసు మంత్రి

ప్రభుత్వ కార్యము.

46 వ. కవిచాదు లందఱు కలగ నున్న సమయమున
మొగువడి గాంచనేనునా నా వగు భావన నెవ్వ
కలఁ జేయుటకును గురగ్గతఁ గలఁగల నేరఁ గావూరింబు
గొల్పఁ గలఁగల నేరఁ గలఁగల నేరఁ గలఁగల నేరఁ

(మహాభూతము.)

46 నీ. ఏమంతయును నిజస్వామికానికి గా తత్వ మనసాత్మహావా
యేమంతయును మిత్రహిత బంధనా వలె పరిగఁ క్షణకల్పాపాధ
యేమంతయును చోకి వీరమున నేర్పల సతతాధూతకీతనాది | బుచ్చి
యేమంతయును ధా ధామశాంభవ గావధానభక్తిగ్రంథవశకీ

యోగిగల కులంబంబు సహితమృతము
నామ మగుటకై ఘటింపఁబ్రయత్నించి
సకలకర్మలకు నాకలంబు నుండు
దీనసుఖతా నాది నామమృదువు

(హరియ గారమునకవి.)

తిమ్మరుసు వంశము.

తిమ్మరుసు పూర్వులు సాత్త్వికవంశీయులైన మహారాజులు
యొద్ద నుండిత్యాదిదవులను వహించి సుప్రసిద్ధకీర్తి గన్న
వారిగుటచేత వీరి వంశమునకు సాత్త్వికవంశముని పేరువచ్చినది.

ఈ వంశమువారికిఁ దొలుత కొండవీటిసేనుయొ స్వస్థానముగ నుండెను. ఈ సాత్త్వికవంశమువారు కొండిన్యసగోత్రులైన యాత్వేలనియోగిగ్రాహ్యులు.* తిమ్మరుసు సాత్త్వికవంశసంజాతుఁడైన వేనురాజునకుఁబోత్తుఁడు. రాజరాజునకుఁ బుత్తుఁడు.

* కొండవీటిసేనుయొ చ. తిమ్మరుసు సాత్త్వికవంశమునందు యొక సప్తపదిద తి. గ్రంథంశము గన్పట్టుచుండుటచేతను, సాత్త్విక వంశమువారు తమ వేగులలో సాత్త్వికవంశమును, అనురాగమును గన్పట్టుచుండుట చేతను, కృష్ణగాయని పిన్నతరగతిఁ బొందుకొనికొండవీటిసేను, కొండవీటిసేను చంద్రకారులు పురుగు క్షుద్రులందుఁ జక్కఁగఁ జేరిరి. కాఁచి తిమ్మరుసు పేరిట్లుండెను నాఁడఁ బూర్వమున కంకిలముగ వింపబడి యజ్ఞేశ్వర చంద్రకారుల ముఁగఁ గలనకిఁ చే స్వతీయా స్వామియగున

“ సుగంధ. పూర్వ పథ విధి నిర్ధారితమైనది

పూర్వదానము లెనివ్వ భూ కామేశ్వరుడు

గౌరవ దానము వేలవలెనాఁడు పూర్వ చంద్రము

సాగర ద్విజము లుండు లుగ్గిసాగర భృద్రము.”

అను పద్యములలో న్నల్లంఁ దొలిన పథముఁ బట్టియు, మంగళగిరి దేవాలయ సంభ్రములమీఁది శాసనములంట్టియు, తిమ్మరుసు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడగుట స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నిందు క్షుద్రులందుగాక గ్రాహ్యులుండెని తెలుపు శాసనము లనేకములుగలవు. శ్రీ వింపచలస్వామి యాలయములోని యొక శాసనములోఁ---

“ కాకాగ్నే బహుధాన్యనామఃనన్త వేదాబ్ధిచంద్రాన్వితే

కాక్తక్యాం శక్తివాసరత భుగో సింహచల స్వామినే

హంకర్ణవిభూషణే చకిటకే క్షిప్రగ్రాహుధిపా

మాత్యగోచర సాత్త్వికమృత్యుపతి ప్రియాద్విజనామగ్రణిః.”

అని తిమ్మరుసు బ్రాహ్మణుఁడనినా. నక్కాఁజెంపబడియును.

నాదిండ్లవారి దాహిత్రుడు. ఇతని పేరు తిమ్మరాజు. అరుసు
 శబ్దము కర్ణాటభాషలో రాజశబ్దమునకుఁ బర్యాయపదము
 కావున తిమ్మరాజు తిమ్మరుసని వ్యవహరింపఁబడుచుండెను.
 ఇతని తాతయుఁ దండ్రుఁడగుఁగాడ కర్ణాటసామ్రాజ్య సార్వ
 భౌములగు ప్రాథమికదేవరాయసికిని, మల్లికార్జున రాయసికిని
 సామాంత వృషతులుగనున్న సాశ్వవంశీయులైన మహారాజుల
 కడ మంత్రులుగనుండి ప్రఖ్యాతిఁజేసినవారైనను మల్లికార్జున
 రాయని కాలమునఁ గొండవీటి రాజ్యము నుదయగిరి రాజ్య
 మును గడపతు లాక్రమించుకొన్నందున సాశ్వరాజి రాజు తన
 యైశ్వర్యమునంతయును గోల్పోయి స్వకంటంబముతోఁ జంద్ర
 గిరి రాజ్యమునకు వలసపోయెను. సాళువ రాజు రాజునకు తిమ్మ
 రాజుమాత్రమే గాక గోవిందరాజును మఱియొక పుత్రుఁడను,
 కృష్ణమాంబయను నొకపుత్రికయునుగలరు. సాళువరాచరాజు
 చంద్రగిరి రాజ్యమునకు వలసపోయిన పిమ్మటనే యీ సత్సం
 తానమును బడసెను. కావున తిమ్మరుసు జన్మస్థానము చంద్ర
 గిరియని చెప్పవచ్చును. తిమ్మరుసు క్రీ. శ. ౧౪౬౦-వ సంవ
 త్సర ప్రాంతమున జన్మించియుండెను. ఇతని బాల్యమునందే
 తల్లిదండ్రు లిరువురును స్వర్గస్థులైరి. రాచరాజు తన కొమా
 ర్తను సాశ్వనరసింహ రాయనికడఁ బ్రధాన మంత్రిగనున్న
 కాళికగోత్ర సంజాతుఁడైన నాదిండ్ల చిట్టి గంగనామాత్యుని
 యన్న మనుమఁడగు తిమ్మరాజునకిచ్చి వివాహము గావించెను.
 తల్లిదండ్రులు కాలగతిఁ జెందినందున సోదరు లిరువురును దమ
 తోఁబుట్టువునామెయత్తవారింట దిగవిడిచిచదువును సంధ్యయు

లేనివారై కొంతకాలము స్వేచ్ఛగా నూరారఁదిగుఁచుండఁ.
బాల్యదశ.

ఒకనాఁడు తన్నున చంద్రగిరి ప్రాంత రణ్యభూమిలోఁ
దిగుఁగఁచుచు నలసి వాఁడౌవననయమున నొక చెట్టునీడను
బయిండి గాఢస్థితి పోవుచుండెను. అంతసూర్యుఁడు పశ్చిమ
మునకు వాలుటచే సూర్యకిరణము లాతనిమోమును సూటిగా
గాకుచున్నను మెలకువరాక గాఢస్థితి పోవుచున్న యాబాలుని
సమీపమునకు నొక కృష్ణసర్పమగుదొచి తనభూమును విచ్చి
వాసిమోమున నెండసోకకుండ గొడుగువల్ల నడ్డముపెట్టెను.
అప్పుడాగారిని పోవుచున్న సద్గుఁడుకి దాయుద్భూతశక్తిగలనుగన్న
లారఁగఁగి యాబాలుఁడు మహాదేశ్వర్యపదవి నొకఁగఁగలఁ
డని గ్రహించి సమీపమునకుఁబోఁగా నాసర్పరాజము వానిని
విడిచి పాత్రపోయెను. అంతట నాసద్గుఁడు చిన్నవానిని లేపి
“నాయనా! నీకదిర కాలములోనే మహాదేశ్వర్యపదవి లభిం
చును; వాహరాజభోగంబు లనుభవించుచు; ఇట్లెన్నఁడు నొంట
రిగ నరణ్యమునఁ బండుకొనకుము; శీఘ్రముగా నింటికివెడలి
ము.” అనిపలికి తనగారిని బట్టికొని తను వెడలిపోయెను.
అప్పుడాబాలుఁడు తనలోఁగానిట్లు వితర్కించుకొనియెను.

“నేనుబాలుఁడను; తల్లిదండ్రులు లేనివాఁడను; నాకు
విద్యయెట్లు లభించును? నాకెవ్వరుదిక్కు? దేశములోఁదిమ్మరినై
తరుగుచున్న నన్నుఁజేరఁదియువారెవరు? నాకుమహాదేశ్వర్య
పదవి యబ్బుననియు. మహారాజభోగంబు లనుభవించుననియు
నీమహానుభావుఁడెవ్వఁడో పరికింపఁదగినదే? ఇతఁడేమి పరిహాస

మున్నకై పలికెనా? ఇతఁడు నావంటి బాలునితో పరిహాసమేల చేయును? ఇతఁడు వాక్పారిశుధ్యముగల సిద్ధునివలెఁ గాను పించుచున్నాఁడు. అపునతఁడుసిద్ధుఁడే. అతని పలుకు వృథా వోవదు. నేనుతప్పక మైశ్వర్య పదవిఁబడయుదు. సూహారాజ భోగము లనుభవింతును. అందులకునేను మున్నుండు విధ్యాధనమును సముపార్జింతును. ఎన్నికప్తముల నై నఁబడిముందుగా విధ్యాధనమును గడించిననై శ్వర్యము గానంతటనదియె చేకూరఁ గలదు.”

శ్లోఘించింతించుచు నాతఁడు చంద్రగిరికి సూరలివచ్చెను. తనతమ్ముఁడు గోవిందుఁడు తోడిబాలురతో నాశాశానుచుండ నాతఁడొక్కఁడే సిద్ధుఁడతన్నుఁజూచి పోకినపలుకులు చెప్పెను. అప్పలుకులనువిని గోవిందుఁడు పక్కున నవ్వెను. బాలురెల్ల గునువిసి ‘మనతిమ్మనికి మాహదైశ్వర్య పదవిఁబెత్తునట! సూహారాజభోగంబు లనుభవించునట! విన్నారా యీవింత? అని పరిహాసముగాఁ బలుకుచుఁ బప్పులెటుగొట్టిరి. ఒక బాలుఁడు సమీపించి ‘తమ్మన్నా! నీవు సూహారాజవగుదువేని నాకు మంత్రిపదమీయ వలెను జూచా’ అని నుడివెను. మాత్రయొక బాలుఁడు సమీపించి “మనతిమ్మన్నకు మాహదైశ్వర్యమెత్తి నప్పుడు మనందఱకు మున్నూటయఱువది దినంబులు బూరె లతో భోజనమువెట్టి, మనుగుడుపు వెండ్లకొడుకుల మనుపు నట్లు మనుపుమండునులే యని యెగతాలిగఁబలికెను. ఇంకొక బాలుఁడువచ్చి ‘మాతేలే మనతిమ్మన్నకిప్పుడు మనమాటజ్ఞప్తి యుండునా? అతఁడెవ్వరో మనమెవ్వరమో? అని నిష్కరో

త్తులు పలికెను. 'మిత్రులారా! దరిద్రునికి గోరికలుమండని పెద్దలుచెప్పినవిధముగా మనతిన్నున్నకుఁ బెద్దకోరికలే పొడమినవి. వారేమివెట్టివారలా?' అనివేఱొక బాలుఁడు వచించెను. ఇట్లేవిధముగా బాలురెల్లరు నెవ్వరికిఁదోచిన పోటు మాటలను వారుపలికి మనస్సునొప్పించిరి. అతఁడు సూక్ష్మబుద్ధి కలవాఁడుగావున వారియెఁగతాళి పలుకులకుడుకుఁజెందక వారలయెదుఁట దమ్మునకు సిద్ధునిపలుకులు వినపించుట తప్పని గ్రహించి వారలతోఁనవ్వుచు నాటలనాడుచుఁ బాటలబాడుచు నాఁటిదినము సంతోషముతో గలముపుచ్చెను. అతఁడానాటి రాత్రిపండుకొని యున్నవేళి సిద్ధుసీసద్దులు మారల దలపునకు రాఁగా నిద్దురఁబట్టక తనలోగానిట్లు తలపోసి కొనియెను.

“ఎవ్వఁడీ ప్రపంచములో బహుజనోపకారియై ప్రవర్తింపుచుఁ దనజన్మమును సార్థక పఱచుకొనునో వాఁడే పురుషుఁడు; వానిదేయుత్తమ జన్మము. వానికీర్తిశాశ్వత బ్రహ్మకల్పముగా భూమిపైనిలుచును. విద్యయు ధనమునున్నఁగానిజన్మము సార్థకవృత్తఁగాంచదు. బహుజనోపకారికావలెనన్న నవశ్యము పురుషుఁడు విద్యాధనములరెంటిని సముపార్జించవలయును. కాలముయొక్క విలువను గుర్రెఱింగి వర్తించినఁగాని యవి సంప్రాప్తములుగావు. ఇంతకుఁ బూర్వమువలె నాటబాటలతోఁగలము గడపిన నాజన్మము వ్యర్థముకాఁగలదు. ఇక నే నొకక్షణమైనను వ్యర్థముగాఁబోఁగొట్టుకొనఁ జాలను. చెడి బంధువులయిఁడ్లకు జేరుటకంటె విద్యాభ్యాసముఁచేయునంత వఱకు మాధుకిరవృత్తిచే జీవింపుచుఁగాలము గడపుటయయు.

తమపద్ధతి. దానదోషమేమియును గానుపింపదు. సిద్ధుని పలుకులు యగార్థము లనిపించుటకై నను నేను. మనఃపూర్వకముగాఁ బరిశ్రమచేసి కృతార్థుఁడనగుదు. నాకుమహాదైశ్వర్యములభించిన నాజన్మము బహుజనోపకారమై శాశ్వతమైన యశస్సునుబొందును.” ఇట్లుశలపోసికొనుచుండ నాబాలునకు నిద్దురపట్టెను.

దారిద్ర్యము.

తల్లిదండ్రులు బాల్యముననే సరలోకగతులై చన్నవారగుటచేత సీబాలురిరువురు దారిద్ర్యమును పెనుభూతమునెదుర్కొనవలసినవారైరి. అష్టాష్టములపాల్సేసి మనస్సుకలంచివైచునది దారిద్ర్యము. గుండె గిటవులేనివారిని పలాయనులనుగావించి మఃఖిపరంపరలఁ బొరలాడించునది దారిద్ర్యము. నృత్యపుకంటెను కష్టప్రదమైనది దారిద్ర్యము. దారిద్ర్యము శలకెక్కేనా పోయిబంటులు పిటికిబంటులగుదురు. సత్యవంతుల సత్యవంతులగుదురు. వివేకు లవివేకులగుదురు. జీవితరంగమున దారిద్ర్యము నెదుర్కొని పోరాడిజయించినవాడె మహావీరుఁడుగాని బలాశ్వుఁడై రణరంగమున శత్రువులఁదఱిగిన వాఁడు మహావీరుఁడుగాఁడు. మనుజునకు దీని బోలిన శత్రువు ధాత్రిలో నుండియొకటి గానగాదు. ఆత్మగౌరవ మున్నవాఁడు, జితేంద్రియుఁడైనవాఁడు, స్వశక్తి విశ్వాసముగలవాఁడు, దైవమునెడ శ్రద్ధాభక్తులుచూపువాఁడు, నిరంతరకర్మతుఁడు నైనవాఁడు మాత్రమే దారిద్ర్యభూతమును బాఱుద్రోలఁగలడు. వీని తేజస్సుముందు దారిద్ర్యభూతము సుస్థిరముగా నిలువఁజూ

లము. ఇట్టి సుగుణసంపత్తిగల ప్రతిభాశాలికి మాత్రమే దుర్భరమైన దారిద్ర్యముతోడి పోరాటము సాధ్యమగును. సమర్థుడైన ప్రతిభాశాలిమాత్రమే వెనుభూత మాడించినట్లూడఁడు. వీనితోఁబోరాటము పెట్టుకొనె నేని దారిద్ర్యభూతము దిన క్రమము వరుసను దనబలమునంతయుఁ గోల్పోయి తనబలమునంతయుఁ దనశత్రువు కైకొనఁగా కడపటవాసీని విడిచి యదృశ్యమైపోవుట నిశ్చయము. ఆకాలుని పురురట్టి ప్రతిభాశాలురగుటంజేసి దారిద్ర్యభూతమునొక లెక్క-గాఁగొనక స్వప్రయత్నముచేత విజయమును సాధించ సహకర్తరి.

విద్యాభ్యాసము.

రామునియెడ లక్ష్యముఁజెట్టి భక్తివిశ్వాసములు చూపి యుండెనో యట్లేగోవిందుఁడు తనయన్నయగు తిమ్మనయెడ భక్తివిశ్వాసములు చూపుచుండుట యాశని యదృష్టమని చెప్పఁదగియున్నది. అన్నమాట తమ్ముఁడెన్నఁడును జవదాని రెంటుఁగఁడు. అందువలన నాసోదరులగువురును గామలక్ష్యణలవలె నన్యోన్యము రాగముతో వర్తింపుచు విద్యాభ్యాసమునకు దొరకొనిరి. అన్నదమ్ములిరువురు ప్రలిదినమును సూర్యోదయమునకు ముందుగాలేచి కాల్యకరణీయంబులు దీర్చుకొని, సువర్ణముఖకఁబోయి, స్నానసంధ్యద్యుపస్థానంబులు నిర్వర్తించుకొని, ప్రాతఃకాలమున సుపాంధ్యములకడకేగి, కావ్యపతనమొనరించి, సూర్యుఁడు నెత్తిఁదిన్నఁగా మింట నెలుంగువేళ సోదరులలోనొకరు మాధుకరమునకై బయలుదేలి కొంత ప్రసాదమును సంపాదించుకొని, వచ్చినపిమ్మట నిరువురును

గలిసి భుజింపుచుందురు. భోజనముచేసి గొంతవిశ్రాంతిగై
 కొన్నమీదట దస్తూరికుమర్చుకొనుటకై గంటములతోఁ
 దాటాకులమీద వ్రాయుచుందురు. తరువాతఁ గొంతసేపు
 తెనుఁగు కావ్యపఠనమొనరించి, పిమ్మట రాసకీయోద్యోగుల
 కిడకేఁగి వారలనాశ్రయించి వారలకు వినయ విధేయులైవారు
 నీయమించిన పనులనుగావించి, సాయంకాలమైన తరువాత,
 పర్వతములు, చెఱువులు, నదులుగల ప్రదేశములకు వాహ్యళి
 వెడలి, ప్రకృతి సౌందర్యమును దిలకింపుచు నానందించుచుం
 దును. అటఃపిమ్మట నింటికరుదెంచి రాత్రిభోజనమైన తరువాత,
 గొంతసేపు భారతకథలనుగాని, రామాయణ కథలనుగాని
 పూర్వ రాజన్యచరిత్రలు పఱియేవియైనఁగాని పెద్దలవలన
 వినుచుందురు. ఇట్లుగారు సంవత్సరములు బహు కష్టపడి
 సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు చక్కనిపాండిత్యముగల సంపా
 దింపఁగలుగుటయగాక గొప్పవ్రాయసక్తాంశుకాండ నైరి.
 ఇతయగాక శాస్త్రములభ్యసించుటకై పండితులుండెడి స్థాన
 ములకుఁబోయి వారలనాశ్రయించి వారలకు శుశ్రూషలు
 గావించి శాస్త్రాభ్యసనముగూడఁ గావించిరి. సుప్రసిద్ధగణకుల
 కడఁకేగి కంఠముఁడు సంవత్సరములు గణితశాస్త్రమునందుఁ
 గృహిచేసి ప్రావీణ్యమును సంపాదింపఁగలిగిరి. అశిసూక్ష్మబుద్ధి
 కలవాండగుటచేత తిమ్మనగోవిందుని కంటెను మేధావియైవన్నె
 కెక్కుచుండెను. తనబుద్ధిసూక్ష్మతచేత తిమ్మనార్యుఁడు ప్రపం
 చములోని వస్తుతత్త్వమును బాగుగా గ్రహింపుచుండెను.
 ఎప్పుడోఁడు నెక్కడకుఁబోయినను మనుష్య స్వభావమును

గ్రహించుటకే ప్రయత్నము నేయుచుండెను. అరణ్యమునకుఁ బోయిన వివిధజాతివృక్షముల తత్త్వములను గ్రహింపుచుఁ దెలియనివానిఁగూర్చి, దెలిసినవారినడిగి తెలిసికొనుచుండెను. ఇట్లే జలచరములు, చతుష్పాదజంతువులు, మొదలగువాని యొక్క స్వరూపగుణస్వభావముల గుర్తింపుచు నాతఁడెంతయో విజ్ఞానమును సంపాదించెను.

‘శరీరమాయాంశులు ధర్మసాధన’ మ్మని యెప్పుడును శరీరారోగ్యమును గాపాడుకొనుచు దృఢకాయులుగ నుండ వలయునని నిరంతరమును దేహపరిశ్రమచేయుచుండిరి. ఆంధ్ర కిర్ణాలుకులంగోనుండు నానాజాతి సాంప్రదాయ చరిత్రముల నేర్చుతోఁగి టిచిరి. ఇట్లగువదిరెండు సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చినప్పటికి సుస్కృతాంధ్రములయందు సంపూర్ణపాండిత్యమును, చాలవఱకు శాస్త్రీయపరిజ్ఞానమును, గణకవిద్యా నైపుణ్యమునుగడించి విశేషప్రతిభావంతులనియు దయాత్మ హృదయులనియు, కాద్యేటినగరము, నారాయణవనము, చంద్రగిరి, గుత్తి పెనుగొండ మొదలగు పట్టణములఁ బ్రభాతిఁ గాంచుచుండిరి. ఇంక వీరిలు రాజనీతిశాస్త్రమును దెలిసికొన వలసియుండిరి.

చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు.

ఈబాలురభ్యసింపవలసిన శాస్త్రములలోఁ బ్రధాన మైనది యర్థశాస్త్రము. దానిని బోధింపఁగల పండితులసంఖ్య హుస్వల్పముగ నుండెను. అట్టిశాస్త్రమును బోధింపఁగల మహానీయుఁడొక్కఁడు చంద్రగిరి రాజ్యమునందుండెనుగాని

యతః డెల్లరకు సులభసాధ్యుఁడుగాఁడు. అతఁడు కౌశికగోత్రుఁ
డైన నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు. ఈమహనీయుఁడు
తానువృద్ధుఁడైనను చంద్రగిరిరాజ్యాధిపతియైనసాశ్వనరసింహ
మనుజాధీశ్వరుని ప్రధానమంత్రిగనుండి యారాజ్యమును విస్త
రింపఁజేయుచుండెను.

ఇతఁడిప్పటికి డెబ్బ దేండ్లు నిండిన వయస్సుగలవాఁడైనను
గాయపుష్టియును, బుద్ధివైశారద్యము నితనికి బలీయముగనుం
డెను. ఈమంత్రిశిఖామణి మనబాలురకు బంధువుఁడైనను
దైన్యదశయందుండియు వీరేమికారణముచేతనో చిట్టిగంగనా
మాత్యునిప్రాపును మొదట నభిలషింపలేదు. ఈ బాలురు
విద్యాభ్యసనముగావించి పేరువాడిన వారగుటవిని నాదిండ్ల
చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు వీరలను దనపట్టనమగు నారాయణ
వనమునకు రప్పించెను. ఆకాలమునందు నారాయణవనము
చంద్రగిరిరాజ్యమునకు రాజధానినగరముగనుండెను. సాశ్వనర
సింహభూపాలుఁ డిచ్చటనే నివసింపుచుండెను గావున నాతని
ప్రధానమంత్రియగు చిట్టిగంగనామాత్యుఁడుగూడ నారా
యణవనమునందే నివసించుచుండెను. ఈ గంగనామాత్యుఁడు
సాళువతిమ్మరాజును గోవిందరాజునురప్పించి వారివిద్యలను బరీ
క్షించి యాయావిద్యలయందు వారికింగల ప్రజ్ఞావిశేషములం
బరికంచి మిక్కిలి సంతోషించి తనదివాణమునందు లేకరులను
గా నియమించెను. అట్లువారు చిన్నపదవులందుండి తమ ప్రజ్ఞా
విశేషములనుజూపుచుఁ బైయధికారులదయను సంపాదించు
కొని ప్రవర్తించుచుండుటనుగాంచి గంగనామాత్యుఁడు వారు

రాజసీతేశాస్త్రము నభ్యసించినను హఠాన్నతపదవినందఁగలర
ని నిశ్చయించి ప్రేమానురాగములుట్టిపక్షనొక నాఁడు తిమ్మనార్యు
నిరప్పించి 'తిమ్మనా! నీవు కడుబుద్ధిమంతుఁడవు; ప్రతిభాశాలివి;
నీపూర్వులు మంత్రపదవులనుబొంది ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారు.
వారికంటెను, మాకంటెను నీవు ప్రజ్ఞాశ్శుండవై యుత్తమా
స్థానము నలంకరించి యీ దక్షిణహిందూస్థానమున కంతకును
సర్వాధికారివై ధర్మపరిపాలనము గావింపఁగలవని నీశక్తినిబట్టి
నేను గ్రహించితిని. నీవగటి మధుఁడు నేఁడు మఱియొకఁడు
నాకీ గాఢ్యమునఁ గానరాడు. నేను వృద్ధుడనైతిని. నాకుందె
సిన రాజసీతేశాస్త్రీయ మర్మములనన్నిటిని మహారాజ్యశాంత
విధానములతోడఁగఁపి నిన్ను రాజసీతివిగ్యావిశారమనిగా
నొనగింపఁ నీయాదుఁగల మమకారము నన్ను శతవిధములఁ
బ్రేరేపించుచున్నది. నాయనా! ఒక్కమాట మానస్సునందుంచు
కొనుము. హైందవధర్మరక్షణార్థమై స్థాపితమైన యీ సామ్రా
జ్యమువినాశమునొంకిరిండు; మ్లేచ్ఛాక్రాంతముగాకుండఁజూచు
కొమ్ము. నీజీవితకాలమున నీవొనర్పవలసిన విధ్యుక్తధర్మమిదియే
యని యెఱుంగుము. నీబొందిలో ప్రాణమున్నంతదనుక దీని
సంఘటవసము.

రాజకీయపరిస్థితులు.

చెట్టు చెడుకాలమునకుఁ గుక్కమూతి పిందెలుపుట్టి
నాలు సంగమరాజవంశమున దౌర్భాగ్యులుపుట్టి హరిహర
ప్రౌఢదేవరాయాది రాజచ్యవశ్యులు సంపాదించి పెట్టిపోయిన
సామ్రాజ్యవైభవమును గ్రమముగాఁగోల్పోవుచు మర్వత్తు

లంబడి మర్బులులై యొండొరులఁ బుఱుకొనుచు స్వేచ్ఛావిహా
 కులై వర్తింపుచుండుటయు, ఒకవంక బెడందకోట సుల్తాను
 (Sultan of Beder) కిర్ణాటసామ్రాజ్యమును గబలంపఁజూచు
 టయు, మఱియొకవంక నొడ్డెరాజగు పురుషోత్తమ గజపతి
 విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండయాత్రలుసలుపుచు నుదయ
 గిరిపర్వతము భూభాగము నాక్రమించుకొని బరిపాలించు
 చుండుటయుఁదలపోసి యీనరసతి సామ్రాజ్యము దక్షిణహిం
 మాస్థానమున వర్ధిలఁజేయవలయునని బుద్ధిచూపుఁడును, బాహు
 బలశోభయు సుహృద్యధుఁడనగు కిశోభువ నరసింహ భూ
 పాలుని నీ సామ్రాజ్యమునకుఁ బ్ప భిక్షునిఁగావింప శృశ
 సంకల్పఁడనై పదేష్టుగాఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడను. బహు
 మనీ సుల్తాను రెండవసహస్రముసాహ సంఘెత్తివచ్చి గడి
 కోట మర్గమును ముట్టడించినప్పుడును, కంఠదేశాధిపతి
 ఘోరపురుషోత్తమ గజపతి కాచీపరముపై దండెత్తి వచ్చి
 నప్పుడు సాన్వనరసింహుని సైన్యములు గలఁపడి వారల
 నోడించి తఱుమునట్లుచేసితిని. సాన్వనరసింహ పూశనిక గాట
 సామ్రాజ్యమున కంతకు నభిషిక్తుని గావింపవలయునని పెద్ద
 క్షోభతో నున్నవాడను. ఈ సాన్వనరసింహభూపాలుఁడు సర్వ
 స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనముఁ జేయుచున్నను విద్యానగరమున
 (విజయనగరమున) సంగమ రాజవంశీయులు సహసనస్థులై
 యుండఁ నుపేక్షించి యూరకుండుట పైదండవ సామ్రాజ్య
 మునకు క్షేమకరముగాదు. ఏవేలనో బలవంతులైన బహు
 మని సుల్తానులు నోటవేసికొమ్మరను భయముగలదు. నేనొక

- పరాశరుఁడు, వ్యాసుఁడు, వైశంపాయనుఁడు, ఘోటముఖుడు, పిశానుఁడు, కొణపదంతుఁడు, వాతవ్యాధి, కాత్యాయనుడు, చారాయణుఁడు, కొజల్కుఁడు మొదలగుస్మృతికర్తలువాసిన నీతి శాస్త్రీయ మర్కములన్నటిని బోధించి ప్రధానమంత్ర స్థానమునకుఁ గ్రహముగారప్పింతు"నని యెచ్చరించెను.

అప్పుడు తిన్ననార్యుఁడు అమాత్యవర్య! నీయభీష్టమును దీర్చుటకన్నఁ బరమేశ్వరప్రప్తమైన కార్యమునాకు మఱి యెంతలేదు! అనశ్యము హైందవసామ్రాజ్యాభివర్ధనమునకై నాజీవితమును ధారపోయించును. కృష్ణానదికి దక్షిణభాగము నుండి యివ్వఁడులను గడఁచుటను బాఁడ్రోలి మఱియెప్పుడును నంగుఁడెట్టికుండఁజేయఁడు. సహత్మా! నీకుం దెలిసిన గాజనీని నాకుఁ బొంది నాజన్మము కృతార్థశంబారయన్లు గావించి యాశీర్వాదింపుము. నీకరుణాప్రసాదమున సహస్రహైందవాఁ యొక్క మన్ననకుఁ బాత్రుఁడనై యార్యధర్మ రక్షణార్థమై నాజీవితమును ధారిపోసి వాసకెక్కుదునని పలికెను. అపలుకులకా వృద్ధసూత్రీ పరమానందమునుబొంది యానాఁడు మొదలుకొని రాజనీతి బోధకింబులగు సర్థశాస్త్రీయ రహస్యముల బోధింపుచు వచ్చెను. రెండు సంవత్సరముల కాలములో దండనీతియును గొప్పశాస్త్రములోని మహద్విషయముల నన్నిటిని బోధించెను.

అర్థశాస్త్రపఠనము.

మనువు, బాహుదంతుఁడు, బృహస్పతి, శుక్రుడు వాసిన మహద్విషయములను బోధించెను. భరద్వాజుఁడు,

వేళ నామహాత్మ్యము నెఱవేర్చునంతవఱకు జీవించియుం
డుట తట్టనపడకపోయెనేని నీవామహాకార్యమునకుఁ బూను
కొనవలయును. దీని నీవు వాగ్దత్తము చేసినయెడల నీకు గాఢ
నీతిశాస్త్రములు నేరడుఖిలములై యున్నను, ఆకాలమున
వ్యాప్తములో నున్నందున వానిలోని రహస్యముల నన్నిటిని
తెలియఁజెప్పెను. కొటిల్కుని యర్థశాస్త్రమును, కామంశ
కుని నీతీసారిమును జక్కఁగా జదివించి ప్రజ్ఞాశ్శునిఁ గావించెను.
ఇట్లునక శ్రద్ధాభక్తులుగలిగి చిట్టిగఁగ నా మాత్యుఁ
వలనఁ తిమ్మరుసుమంత్రి విద్యాసముద్దేశము, పృథ్వీసంయో
గము, అనాత్యోష్పత్తి, మాంత్రిక, రోహితోష్పత్తి, దూతప్ర
గఱి, జనపదనివేశము, దుర్గవిధానము, దుర్గనివేశము, సీతా
ధ్యక్షుత్వము, పర్యాధ్యక్షుత్వము, శుల్కాధ్యక్షుత్వము, ధర్మ
స్థీయము, వ్యవహారము, కంటకశోధనము, యోగవృత్తము,
అరిమిత్రోదాసినాది ద్వాదశరాజ మండలములు, వివిధరా
జ్యాంగముల యుత్తమస్థితి, శమవ్యాయామికము, పౌరుషము,
దైవసహాయము, సంధివిగ్రహయాన ద్వైధీభావాసన సమా
శ్రయములు, వ్యసనాధికారికము, అభియాస్యత్కర్మము,
సాంగ్రామికము, సంఘవృత్తము, అబలీయసము, దుర్గాలంభో
పాయము, బేపనిషదికము, స్వబలోప ఘాతప్రతీకారము,
వంశసము, తంత్రయుక్తులు మొదలగు మహద్విషయములను
గూర్చిన పరిజ్ఞానమును మొండుగా సంపాదించెను.

ద్వి తీ య ప్ర క రణ ము.

తుళువ వంశము.

ముదట చంద్రగిరిరాజ్యమునకు నలుపిమ్మట నూత్న కర్ణాట సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుడైన సాళువగుండయ నారసింహభూపాలుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును ముఖ్యసంత్రియు నగు నరసరాజు తుళువ వంశమునఁడు జనించిన యీశ్వరరాజు నకుఁ బుత్తుఁడై యుండెను. యీశ్వరనాయకుండు గొంత కాలము సాళువనరసింహ భూమిపాలునకు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. వీరిది తుళువ వంశము. ఈ వంశమునఁ దిమ్మయదండ నాథునకు నీశ్వరరాజు జనించెను. వీనికి నరసరాజు పుట్టెను. ఈశ్వరరాజు విఖ్యాత సేనాధ్యక్షుఁడుగానుండి బహుదేశము

నుహ్మదీయ మహా గురగ ముఖా తుళువ వంశము సాళువ వంశాం తర్గతహనియు, తుళువ నరసరాజు సాళువనరసరాజునకు అన్నవసునుఁ దినియు, శ్రీయుతి కోడల్లాజు లక్ష్మణగావుపంతులు, ఎం.ఎ., గారు ప్రాణి యున్నారు. ఆధికపుల చంద్రములో ఈ తిమ్మయ యీశ్వర రాజు సాళువగుండ నరసరాజునకు సేనానాథుఁడగుటయేగాక నాయా దుఁడు కూడ నై యుండుటచేత నాతని సునంతమున రాజ్యమున వహించి పట్టుతోచుచున్నది" అని యొకచోటను, "నరసింహరాజునకు (సాళువ) తిమ్మరాజున పేరుగల జ్యేష్ఠభ్రాత యొకఁడుగలఁడు. అతడే యీశ్వర రాజు తండ్రియైన సాళువతిమ్మరాజుతోచుచున్నది" అని యొకచోటను శ్రీయుతి రాఘబహదరు కంధకూరి పీఠేశలంగముపంతులుగారు వ్రాసిన

లను జయించి సాశ్వతరసింహరాయని రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసెను. వీని విజయములనుగూర్చి వరాహపురాణమునం దిట్లుభివర్ణింపఁబడియెను.

శ్లో॥ ఉదయాదిభేదం చ హస్తాన్త్యం చ

గంధీకోటపుంసం గదలర్చితమై

శశుగింధ సాధించె యశురాగుళుకరించె

గోవే నెలూగు గుంటుపటివే

గుండాణివిదంబచే గిడుగుచింత జయించె

బాగురుపంకము పొదుచేసె

నగులంకవెకలంచె నామూరు ముద్దచే

ప్రకంగపుమును పాశీసమరే

శ్లో॥ రాజచాహస్తమల్ల ధాన్యగాహ

మోహనమురాజ బిచ్చ బాహుసాశ్వ

నాసింహప్రతాప సన్నహృదగుమ

విశ్వశివరాజ తిమ్మయముశ్విరుండు

వ్రాతీయే వైఖారు వ్రాసిన్ వ్రాతీ కాథా మైయుండివచ్చును. ఇందుగఁ

ప్రమాణమిచ్చుటను జూపలేదు. ఇతని నాసంయని కంకిలము గాఢ

బడిన పాపరాజముగా నందిమల్లనఘంటసింగయ కవులు సాశ వవంశము

వేలుగఁ గ, తుళువవంశమువేలుగఁ గ, స్పష్టముగవర్ణించియుండ వీరిట్లు వ్రాయుట

అంగాదున్నది. ఇగాహపురాణావతాంకలోను, అశ్వాసాంత పద్యములలోను

కీర్తిభర్త సాశువ వంశీయుడని వక్కాణింపబడక తుళువావ్యయుండ

వ్రాయుటయే యీ యుభయవంశములకగ్రాహికావని స్పష్టమగుచున్నది.

కాబట్టి సాశువవంశము నేలనియు తుళువవంశము వేలనియు మనమిప్పటికి

స్పష్టముగా నిర్ధారంపఁవచ్చును.

తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రతిభాశూన్యమని దేశమున విఖ్యాతి
గాంచుట తనమిత్రులైన నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుని
వలనవిని యాశనిచేత్రోదేపితులైన సామ్యగుండయ నారసింహ
భూపాలుని యంగీకారమును బడసి తుళుపనరసగాజు తిమ్మ
సుసును దనకు మఖ్యమంత్రులగ జేసికొనియెను. నాదిండ్ల
చిట్టిగంగనా మాత్యుడు తిమ్మరాజునకు, గోవిందరాజునకు
వివాహమైనపిమ్మట స్వర్గుండయ్యెను. అచిరకాలములోనే
తిమ్మరుసు ప్రజావిషములు రాజ్యమునఁ బ్రవర్తిల్లుచు బహు
జన శ్లాఘాపాత్రములై యాతని యశోవైభవమును నలుదిక్కు
లకుఁ బరిభ్రమింపినవి.

సహస్రస్థిరము.

కర్ణాలు సామ్రాజ్యమును విడిచివేయుచున్న యిహస్థి
విరూపాక్షరాయలు తన మష్టప్రవర్తనముచేత జనకలకుండ
య్యెను. నిరంతరము సుగంధసామ్రాజ్యమున కుపాసనపరి
వృక్షులై యంశుపురమును విడిచిరాని సంత్రులకుఁగాని.
దండనాథులకుఁగాని మోసాయి నఁ గనుకఁగలక మైమిడి
విహరింపుచుండెను. ఇదిగూడనని ముద్రపడిన దండనాథులను
బెక్కండ్రను మష్టదైచంపించెను. ఇహస్థి విరూపాక్షుండిట్లు
మప్పరిపాలనము కొడిగట్ట జనకింటకుండై యుండుటఁగాని
సామంత్యులను లెల్లను స్వతంత్రులై యెవరిగాజ్యములను
వారు పరిపాలించుకొనుచు గిప్పములుగట్టుమానిరి. పశ్చిమ
సముద్ర తీరమునందలి శులన్నియూ బరసినములైనవి.
తుంగభద్రా కృష్ణామధ్యదేశమును మునుష్యులొక మించు

కొనిరి. కళింగదేశాధీశ్వరులైన గజపతు లుదయగిరిరాజ్యమును వశపఱచుకొని పరిపాలించుచుండిరి. ఇతరుఁబూర్వమే చంద్రగిరి, పెనుగొండ, గండికోటరాజ్యముల నాక్రమించుకొని సామ్రాజ్యగుండ నరసింహ భూపాలుఁడు మాహా సరాక్రమ వంతుడై అనుదినమును తనరాజ్యమును విస్తరింపజేయుచు స్వతంత్రుడై పరిపాలనముసేయుచు జనరంజకంఁడుగాఁ బ్రసిద్ధిగాంచుచుండెను. ఇట్లు నానాటికిఁ గర్ణాటరాష్ట్రము బలము క్షీణించుచుండెను. దీనినంతయునుజూచి సహిషణుఁడగు వీని పెద్దకొడుకు తనశాస్త్రిని దనచేతులతోఁ జంపెను. వీనితమ్ముడు వీనినిఁజూపి రాజయ్యెను. వీఁడును దనశాస్త్రివలెనే మర్మాంగుడై మహాపరిపాలనముఁజేయ మొనఁగి పెట్టెను. ఉద్ధతులనడుమఁ జేద కొండశక్యముగానియట్లు తురుష్కులకును గజపతులకును నడవఁబడి యిదివఱకే నలుగురుచుండిన కర్ణాట సామ్రాజ్యము విద్యానగరమునందు సంభవించినట్టి రాజకీయ విప్లవస్థితినిఁబురస్కరించుకొని బహుశానీసుల్తాను తానొక్కఁగుక్కలో నీమాహా సామ్రాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని చూచుచుండెనుగాని సామ్రాజ్యగుండయ నారసింహుని భయముచేత వెనుకముందు నారయుచు సహాయమునకై నిరీక్షించుచుండెను.

సమయాకర్షణము.

తురువ నరసరాయనికడ మంత్రి పదవికి వహించిన తిమ్మరుసు ప్రతిభాశక్యడైన మంత్రిగావున విద్యానగర రాజకీయ విప్లవ పరిస్థితులను దెలిసికొని యుపేక్షనువహింపక తానెవ్వని ప్రాపకము వలన నభివృద్ధి బొందఁ గలిగెనో యట్టి

రాజకీయ విద్యాగురువైన చిట్టిగంగనా మాత్యుని బోధమును
 మాత్రము మఱువకి యాతగుణము నెట్లు సద్వినియోగమునకు
 దేవలసి యుండునో దానిని జక్కఁగా నాలోచించి హైందవ
 ధర్మ రక్షణార్థమీ హైందవ సామ్రాజ్యము సముద్ధరించుట
 తనకు విధ్యుక్తధర్మమని నిశ్చయించెను. అప్పుడుపేక్ష చేసిన
 యెడల నావల బ్రమాదము జనింపవచ్చును. విద్యానగరము
 బహమనీ సుల్తానుల వశమయ్యేనేని హైందవ సామ్రాజ్యము
 క్రిమముగా నంతరించును. హైందవ సామ్రాజ్యముతో నా
 ధర్మములు తాటాదూబములగుటనిశ్చయము. ప్రజ్ఞావంతుడని,
 ప్రతీభాస్యుడని సమర్థుఁడని తలంచినచో చిట్టిగంగనా మా
 త్యుని భావిస్థితిని దలపోసి యావిషయమై తన్నుబ్రబోధించి
 నప్పుడు తిన్నగును మిడిగుల్లు పెట్టుకొని యూరకి చీమచు
 న్నపక్షమున నాతఁడును సామాన్యుని వంటివాడే యగును.
 అతఁడొకనాడు నరసగాయని కడకేగి యిట్లుసెయ్యెను. నరస
 గాయా, కర్ణాటప్రభువు గౌరభగృహస్థినంతయు విచుచున్నావు
 గదా? అతఁడు రాజ్యమును బరిపాలింప నష్టమగుడు. ఎప్పుడు
 నంతఃపురము విడిచిరాఁడు. రాజ్యాంగముఁ గన్నెత్తిచూడదు.
 తురుష్కులు కృష్ణదాటివచ్చిరి. సామాంత సృపతులుస్వాతంత్ర్య
 మును బ్రకటింపుచున్నారు. ఈసమయమును జూచి బహ
 మనీ సుల్తాను విద్యానగరముపై దండెత్తివచ్చి వశపఱచుకొను
 నేని హైందవ రాజ్యములింక నీలుచునా? హిందూమతధర్మములు
 తాఱుమాగులు గాకుండునా? ఇట్టిసమయమున మానము పేక్షించి
 యూరకుండుట మనదేశమునకును మతమునకు నపచారము

సల్పిన వారమగుదుము. పూర్వము జనకంబుకుడై వేనుఁడు
 దుష్పరి పాలనము జేయుచుండఁ బ్రజలు వానినిఁ బదభ్రష్టుని
 గావించి పృథువునకుఁ బట్టముగట్టినట్లుగా నీకర్తాటప్రభుని సిం
 హాసనమునుండి తొలగించి మనసాశ్వనరసింహ భూపాలుని
 సార్వభౌమునిగఁజేసి పట్టాభిషిక్తునిగావితము. నిలిచియున్న
 యీహైందవ సామ్రాజ్యమును సముద్ధరింతుము. మనరాజ
 కీయ విద్యాగురువైన చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు మానకుబోధిం
 చిన పరమాధర్మమిదియేసుమా.” అని ప్రబోధించెను. అంత
 నరసాగారయఁ డీపలుకులను విని తిమ్మగుసు మోముకింతసేపు
 తేజిపాఱఁజూచి యతనిదూరపు గాలోచనకు సంతసించి
 “మంత్రివరా! నీబుద్ధికిమెచ్చితిని. అవును నీవు చెప్పినదసత్యము.
 మన క్షీనమాయమును బోనీయరాదు. మనమిప్పు డూరకున్న
 తుదకు మనకే మొప్పుమురాఁగలదు. కర్తాటప్రభువును సింహ
 సనమునుండి తొలగించి మనప్రభువర్యునకుఁ బట్టముగట్టున
 మనచెప్పి యప్పుడే యావిషయమును దెలుపుచు సాశ్వనర
 సింహ భూపాలునకు సందేశముఁబంపెను. అప్పటికే తిమ్మగుసు
 ప్రతిభాశ్శయి, రాజ్యధురంధరుఁడనియు సాళువనరసింహ
 భూపాలుఁడెఱింగియుండెను. తిమ్మగుసువంటి ప్రతిభాశ్శయిచే
 బ్రబోధితుఁడై తననైనాధ్యక్షుఁడగు తుళువనరసారాయఁడు
 పంపించిన. సందేశమునకొతయు సంతోషించినవాఁడై తనకశ
 నున్న మంత్రివరులను, దండనాథులనురప్పించి వారలకీసందేశ
 మును. వినిపింపఁగా వారెల్లగును, సమ్మతించి తిమ్మగుసు బుద్ధి
 వైశద్యమును మిక్కిలి గొనియాడిరి. అప్పుడా సాశ్వనరసింహ

భూపతి విద్యానగరముపై దండయాత్రవేడలుట కాజ్ఞాపత్రమునువ్రాసి తన సైన్యాధ్యక్షునకుఁ జూపెను.

తుభావనరసింహుని దండయాత్ర.

సాశ్వనరసింహుని యాజ్ఞాపత్రమును తిమ్మరుసుమంత్ర సైన్యాధ్యక్షునకుఁ జదివి వినిపించెను. తాను తలపెట్టిన కార్యమునకెల్లరు నామోదించుట భావిశుభసూచకమని గ్రహించి తిమ్మరుసు పరమానందభరితుడయ్యెను. అంతట తిమ్మరుసు నరసరాజునుగాంచి “భూవరా! ఇంక మానము జూగు సేయరాదు. సేనలను సన్నద్ధము గావించుకొని మనయుద్యమమెవ్వరికిఁ దెలియకుండ నకి స్సాత్తుగాఁజూయి విద్యానగరముపైఁ బడవలయును. అట్లుగానియెడల ప్రతిపక్షులవలనను శత్రువులవలనను మనకు ప్రతిబంధకములేర్పడి మానప్రయత్నమంతయు విఫలముగావచ్చును. కాన మనకు నపకారముగలుగవచ్చును. ఇట్టి సందర్భములయం గాలవ్యము జయప్రదముగాదు. ఈ మానప్రయత్నములను మన ప్రతిపక్ష నాయకులగు దండనాథులు విన్న విద్యానగరమును సంరక్షించుటకై స్వసైన్యములతోఁ బ్రవేశింతురు. అప్పుడు గోటఁజిదుపందగినవాని గొడ్డలిచేనఱుక వలసివచ్చు”నని హెచ్చరించెను. నరసభూపతియు తిమ్మరుసు పలికిన పలుకులయందలి యాధార్థ్యమునుగ్రహించి కాలయాపనముసేయక వలసిన సైన్యములను కొలదికాలములోనే సమకూర్చి తిమ్మరుసుపెట్టిన శుభముహూర్తమునఁ బ్రయాణభేరి మ్రోగించి దండయాత్రకు బయలుదేఱెను. నరసారాయనితోఁ దిమ్మరుసుకూడనుండెను. తిమ్మరుసు మంత్రసత్తముఁడు మాత్ర

మేగాక సమరక్రమ మెరింగిన నాహయోధుడు కూడనై
 యుండెను. అందువలన నరసారాయనికి మిక్కిలి సహాయకారిగ
 నుండెను. ఇట్లు గుత్తినగరమునుండి దండయాత్రవెడలి విద్యా
 నగరముఁజేరి నగరమువెలుపల విడిసియున్నపుడు తిమ్మరుసు
 ముత్రి కరాటరాజ్య సంతకులైయుండిన గుఱనాథులకు
 సామంతనృపతులకు నరసారాయనిపేరితో తాము వచ్చిన
 కార్యముయొక్క ప్రయోజనమును దెలుపుచు లేఖలనువ్రా
 సినఁచెను. సాళువనరసింహభూపాలుని కీర్తియప్పటికే రాష్ట్ర
 మునందంతట వ్యాపించి ప్రసిద్ధినహించియుండుటచే నెవ్వ
 రును, దత్తైన్యాధ్యక్షుఁడును సమర్థయోధుఁడనైన తుళువ
 నరసారాయని నెదుర్కొనసాహసింపలేదు. నరసారాయఁడనే
 కులకుఁ గానుకలంపించెను. ఇట్లు విద్యానగరములోని దండ
 నాథులెల్లరునువశ్యులై మానమువహించియుండ నరసారా
 యుఁడు నగరమునకెంతమాత్రము నష్టముగలిగింపక రణభేరి
 మ్రోగించుచు నగరముసొచ్చి దానును సేవలును నాహవైభవ
 ముతో నూరేగుచు రాజభవనము సమీపించుచుండెను. ఇట్లు
 జరుగుచున్నదని 'నేతిబీరకాయ, యన్నట్లు ప్రాధదేవరాయల
 నాహమును వహించినయా కామిసీమనోహరుఁడు విద్యానగర
 సింహాసనాధిష్ఠితుఁడైన యాకర్ణాటప్రభువు వినియు విననట్లుం
 డెను. నరసారాయఁడు రాజభవనము సమీపించుచున్నాడని
 పండేశమును దెచ్చిన భటుని విశ్వాసపాత్రునిఁ బరిభవించి పం
 పించెను. వినాశకాలమునకు విపరీతబుద్ధి జనించినదని యెల్లు
 వాగునుగలఁచి యుపేక్ష వహించియుండిరి. ఇట్లు నరసారాయఁడు

నగరమంతయు మహావైభవముతోఁగూఁగి రాజభవనమునమీ
పించి ద్వారపాలకులఁబాఱఁద్రో యుగయు వశపఱచు
కొన్నను నామందభాగ్యుఁడంతఃపురములోని శయ్యాగృహ
మునువిడిచి బయలుకురాలేదు. తుదకా నేనాని రాజుపండు
కొనియున్న గృహము సమీపింపఁగాఁ దనకురానున్న యపా
యము నపుడు గ్రహించి ప్రాణరక్షణార్థము దిడ్డివాకిటనుండి
తప్పించుకొని నిజమాదిరమును, నగరమునుగూడ విడిచిపాటి
పో ను. ఇట్లుండెడు పాటిపోయెనన్న వర్తమానమునువిని నర
సారాయఁడు వానింబట్టుకొనుటకై శ్రవపడక శత్రుణు ధన
భాండారమును నగరమునంతయు స్వాధీనముఁజేసికొని సాళువ
నరసింహభూపాలునకీ వృత్తాంతమునుజెలుటపుకు విద్యానగర
మునకు విచ్చేయుచుని సందేశమువెను. నగరమునంతయు
నరసారాయణకి గడగడలాడుచుండెను. నగరములోని యా
బాలవృద్ధు లీచూర్పునకు సంతోషించిరి. బహుస్వల్పసంఖ్యా
కిల “దికంటకముగాఁ గాన్పించినను వీరనెడకొనునంతటి
శక్తి లేకయుండెను. రాజు ధువులను విద్యానగరమున నుండ
నీయక నరసారాయఁడు కొందఱను వెనుగొండకును, కొంద
ఱను గుత్తికిని, కొందఱను జంద్రగిరికిని పంపించెను. అంతః
పురములోని నౌకరులను దొలగించి వానిస్థానమునఁ గ్రొ
వారిని నియమించెను.

సాశ్వనరసింహుని పట్టాభిషేకము.

తిమ్మరుసుమంత్ర సాశ్వగుండయ నారసింహుని పట్టాభి
షేకము మూర్ఖవాహ్వన ప్రతీకలనురాష్ట్రములోగల సామంత

నృపతులకు దండనాధులకుఁ బంపించెను. సాళువ నరసింహ
భూపాలుఁడు నరసారాయని కడనుండివచ్చిన సందేశమును విని
తనవారి విజయమున కానందించుచు నెంతమాత్రమును జాగ్ర
నేయక పురోహితులను, మంత్రులను, సేనాపతులను సామంతు
లను, రాణులను, పుత్తులను, పరివార జనంబులను వెంటఁగొని
యొక శుభముహూర్తమున నారాయణవనమునుండి బయలుదేరి
కొన్నిదినములకు విద్యానగరమునకు వచ్చెను. తన సైన్యా
ధ్యక్షుఁడను, వాని మంత్రియగు తిమ్మగుసు పౌంజసులతో
నెదురుగావచ్చి నగరమునకుఁ గొప్పోయి రాజభవనమును
ప్రవేశపెట్టిరి. ఈ సాళువనరసింహభూపాలుఁడు విద్యానగర
నివాసులకుఁ గ్రొత్తపాఁడుకాఁడ. సాళువనరసింహుఁడు విద్యా
నగరమునఁ జేరు మోసినవాఁడే కావున నతనిఁ బ్రేమించు
వారే యానగరరాజమున నధిక సంఖ్యగలవారుండిరి. సాళువ
నరసింహభూపతి బలాన్యుఁడు, సమర్థుఁడు, యోగ్యుఁడై నను
మన సామంతునృపవర్గ మాతని పట్టభిషేక మహోత్సవమున
కామోదించుచుఁ గానుకలంపించిరి మఱి కొందఱు నామహోత్స
వమును గన్నులార వీక్షించుటకై తామేయరు దెంచిరి. ఒక
శుభముహూర్తమున సాళువనరసింహభూపతి కర్ణాటసామ్రాజ్య
పట్టభిషిక్తుడై మహారాజాధిరాజ, రాజ పరమేశ్వరేత్యాది
బిరుదాంకితుఁడై వజ్రలెను. అంతటనుండి కర్ణాటసామ్రా
జ్యము నరసింహసామ్రాజ్యమున దిగంతమువఱకు చేరుమో
సెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యము బలపడియెను. సామంతనృప
వర్గము నరసింహసార్వభౌముఁడన్న భయభక్తులతో నుండెను.

గండనాథు లెల్లరును వినయ విధేయులైయుండిరి. ఇట్లు
 సాశ్వతనరసింహ భూపతి శక సంవత్సరము ౧౪౦౮ లో
 (1436-37) కర్నాటసామ్రాజ్య సార్వభౌముడయ్యెను. ఈతని
 సరిపాలనతో విద్యానగరమునఁ దెలుఁగువారికిఁ బలుకుఁబడి
 యెక్కువయ్యెను. కర్నాటసామ్రాజ్యము సంపూర్ణముగా
 నాంధ్రుల స్వాధీనమయ్యెనని చెప్పవచ్చును. తిమ్మరుసు మంత్రి
 తన ప్రజలను వికసింపఁజేయుకాలము తలస్థించెను. ఇట్లు మనో
 విధిసేర్పింపఁడయ నదృష్టముఁగాంచిన తిమ్మరుసు మంత్రిని సాశ్వ
 తనరసింహ సార్వభౌముఁడు విడిచిపెట్టియుండలేదు. అతని ననేక
 విధముల సుశ్కరించెను. అతనితో యోజింపక యేకార్యమును
 చేయకుండెను. తుళువ నరసరాయని మంత్రియను మాటయె
 కాని తిమ్మరుసు విద్యానగరముననుండి రాజకార్య ధురంధ
 రుడై నరసింహ సార్వభౌమునకు సలహాలనందిచ్చుచుఁ బరిపా
 లనమునఁ దోడ్పడుచుండెను. ప్రధానమంత్రిత్వపదవిని వహింప
 వలసినదని సార్వభౌముఁడు కోరినను తిమ్మరుసు తనకంటె
 వృద్ధులై చిరకాలమునుండి యాశ్రయించుకొని భక్తిశ్రద్ధలు
 చూపి కొలుచుచున్న మంత్రిపుంగవులను గాదని వయస్సునఁ
 చిన్నవాఁడుగఁ గానాపదవి నపేక్షించుట క్షేమకరముగాద
 నియు, మిత్రభేదమునకు హేతువగుననియు, దేశశాంతికి భంగ
 కరమగుననియు నచ్చబెట్టి సామ్రాజ్యము పట్ల సదాసేవా
 సరతంత్రుఁడనై యుండునని వాగ్దత్తముగావించెను. తుళువ
 నరసభూపతియు సార్వభౌముఁడు నాతనిబుద్ధి కాశల్యమును
 జ్ఞాఘించిరి. విద్యానగరమునఁ దిమ్మరుసుప్రసిద్ధి స్వత్రవ్యా

మించెను. ఒక నాఁడు నరసింహ సార్వభౌముఁడు తిమ్మరుసు మంత్రుని పిలువనంపించి యిట్లనియెను.

“తిమ్మనమంత్రీ! నీవుకడుబుద్ధిశాలివి. నాకొక్కకోరిక గలదు. అశ్వపతులైన బహుమనీసుల్తానులును, గజపతులైన కళింగదేశాధీశ్వరులును మానకుఁ బ్రబల శత్రువులైయున్నారు. కిన్నాటరాజ్యాధిష్ఠితుఁడనైనరపతిసార్వభౌముఁడనై యున్నను అట్టిశత్రువు లస్మద్రాజ్యము నపహరించి ప్రవర్థమానులగు చుండఁజూచుచు నేనెఱ్ఱురకుండఁగలను. అశ్వపతులను గజ పతులనుగూడఁ గృష్ణకుదిగువ భాగముననుండకుండఁ బాఱు ద్రోలవలయునని దృఢసంకల్పము గలదు. నేనీశత్రువులనుఁ బాఱుద్రోలునంతవఱకు నాకు సిద్రాహారముల యందభీరుచి జనింపదు. దీనిజయప్రదముగా నిర్వహించుమార్గము నెద్ది యైనఁ జూపుము.

తిమ్మరుసు హితబోధ.

అందులకుఁ దిమ్మరుసిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. రాజేంద్రా! అశ్వపతులు గజపతులు మానకు శత్రువులుగ నున్న మాటసత్యము. వారలను ఓయించుట కష్టసాధ్యము. అశ్వపతుల కాశ్విక సైన్యము మెండుగాఁగలదు. పూర్వకాల మున సైన్యము ‘రథములు, గజములు, అశ్వపతులు, పదాతు’ లను నాలుగు భాగములుగానుండి ‘చితురంగ’మను సంజ్ఞ కలిగి యుండెను. ఆకాలమునందు రథబలమే శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచఁబడి యెను. రథకులకు, అతీరథుఁడు, మహారథుఁడుఁ సమరథుఁడు అర్థరథుఁడునను విరుదములుండెను. రథబలమింశకుఁబూర్వమే నే

నాంగములోనశించి తక్కినపమూడుమాత్రమేనిలిచియున్నవి. కళింగదేశము నందరణ్యములు మొడుగునుండుటచేతను నాయ రణ్యములలో గజములు విస్తారముగా నుండుటచేతను కళింగ దేశాధిపతులకు గజబలహానికముగాఁ నుండుచువచ్చెను. అందు వలన వారిలకు గజపతులను బిరుదునామము గలిగినది. అరబ్బీ, పారశీక, సింధుదేశములందు గుఱ్ఱములధికముగా నభివృద్ధియ గుచున్నవి. ఈదేశములు మాహమ్మదీయాక్రాంతములైవారలచే బరిపాలింపబడుటచుండుటచేత వారలకు నశ్వబల మధికముగా నుండెను. అందువలన వారలకు నశ్వపతులనుబిరుదుమునచ్చినది. పరాత్సైన్యము మానకొక్క వగానుండుటచేత మానకునరపతులను బిరుదుమునచ్చినది. అశ్వపతులను జయించుటకు మానకాశ్విక సైన్యము మొండుగానుండవలయును. గజపతులను జయించుటకు గజసైన్యము మొండుగానుండవలయును. బహమనీసుల్తానుకన్న మీరలైశ్వర్యవంతులు. బహమనీసుల్తానుకన్న మనమాధికమైన వెలయిచ్చినపక్షమున మానకే విక్రయింతురు. పోగ్చగీసునర్తకుల మూలమున మనమీకార్యమును నిర్వహించుకొనవచ్చును. ఆశ్వికసైన్యమును మనము బలపఱచుకొను పర్యంతము బహమనీసుల్తానుపై దండయాత్ర సలుపరాదు. అతఁడు దండెత్తి వచ్చిన మనమునిలిచి పోరాడనచ్చును. కానిమనము మాత్రము దండెత్తిపోరాదు. అశ్వబలమును సహకూర్చుకొని యశ్వపతులను జయించినపిమ్మట గజపతులను జయింపవలయును. అంతపర్యంతము మానమోపికవహించి యశ్వబలమును గజబలమునుగూడ పెంపుచేసికొనుచుండుట శ్రేయమాని నాయభి

ప్రాయము. అశ్వములను సంపాదించుటకై ధనమును గుప్పింప వలయును.”

తిమ్మరుసుచే నిల్లుప్రేరేపింపఁబడి నరసింహ మాహా రాజేంద్రమండపాంతరబృందేశమునుండియు, పారిశీక దేశమునుండియు నుత్తమాశ్వములను బెక్కింపఁ బెప్పించుటకై బ్రతికినవైనను చచ్చినవైనను మూఁడుగుట్టములకు వేయివరహాల చొప్పున నిచ్చుటకుఁ బ్రారంభించినందున మూఁడును మాహమ్మనీయ వర్తకులును, పోర్చుగీసువర్తకులు సశ్వములను గొనివచ్చి, సాశ్వనరసింహరాయనికమ్మి ధనవంతులగుచుండిరి. తనకొంతకై తెచ్చిన గుఱ్ఱములు సమద్రముమీనఁజచ్చినను వానితోకలను గెచ్చినపక్షమున ధనమొసంగుచున్న మన వర్తకుల వ్యాపార మునువిడువక సాగించుచుండిరి. అందువలన స్వల్పకాలములో నరసింహుని యశ్వబలము శత్రుజనభయకరమయ్యెను. ఇట్లు సాశ్వనరసింహభూపతి జీవచ్ఛనముగానుండి కనుకుచున్న రాష్ట్రమున నుత్సాహక్రియాశక్తులను స్వసామర్థ్యముచే నెల్ల డలఁబురికొల్పి పునఃజ్జీవనముగొప్పించి శత్రుభయాకరుఁడై స్రజాపాలనము చేయుచుండుటచేత మరుష్కులును విదేశీయు లగు పోర్చుగీసువారును, కర్ణాటరాజ్యమును ‘నరసింగనిరాజ్య’ మనియే వ్యవహరించిరి. తురుష్కులనుండి రాచూరుదుర్గమును గడపతులనుండి యుదయగిరిరాజ్యమును వశపఱచుకొనవలయు నని యుత్సాహపడుచుండెనుగాని విభవశంబున నాకోరిక లీరిక లేత్తకముందే స్వర్గస్థుఁడగుట సంభవించెను. ఇతఁడే సార్వభౌమ పదవికి వచ్చినతరువాత నెక్కువకాలము పరిపాలనముచేసినట్లు

గన్పట్టదు. ఇతఁడు తననురణకాలమునందు దన పెద్దకుమారుని రాజును జేసియతఁడు బాలుఁడగుటచే నైన్యాధ్యక్షుఁడైన నరసరాజును గార్యకర్తనుగా నియమించెను.

తృతీయ ప్రకరణము.

ఇమ్ముడి నరసింహరాయఁడు

సాశ్వ నరసింహరాయఁడు స్వర్గస్థుఁడైనవెనుక నతని పెద్దకుమారుని బాలుని తిన్నరాయని బట్టాభిషిక్తునిగావించి తుళువనరసరాజు సమస్త రాజ్యభారధురంధరుఁడై తిమ్మరుసు ముక్తి సాహాయ్యమునకు బరిపాలనము సేయుచుండెను. నరసింహసామ్రాజ్యమునన్నిటి యశాద్ధత్యమును బొంది నరసరాయఁడు తానే రాజ్యచక్రమును నెడిచుచుటఁజూచి నహింసజాలకయొక దననాయి నరసరాయని నొక యపవాదుగల్గింప నెంచి రహస్యముగా బాలరాజును జూపించెను. తుళువనరసరాజే రాజు డ్రోహియై రాజ్యాపహరణ నిమిత్తము బాలరాజును జూపించెనని ప్రజలుచెప్పుకొనుచు నరసరాజును ద్వేషించునట్లుగాఁ జేసిన వానికి పటతంత్రమునకుఁ బ్రతిహతి నాలోచింపుమని తిమ్మరుసును వేడెను. “ప్రభువర్యా! శత్రువును సాధించుపని తరువాత చూచుకొందము. ముందుగా సాశ్వనరసింహ భూపాలునిద్వితీయ పుత్తుని ఇమ్ముడి నరసింహరాయఁడను పేరుతోఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించి యపనిదఁబాపుకొను” మని తిమ్మరుసు ముక్తి ప్రబోధింపఁగా నతఁడెట్లుగావించి యపనిదఁబోఁగొట్టుకొని జనరంజకుఁ డయ్యెను. తనప్రయత్న మంతయు నీకార్యము మూలముగా విఫలమైనందున నాదళ

నాయి విగారించుచు, తుళువ నరసరాయని మఱితద్వేషించుచు నపకారము సలుపనిశ్చయంజై ఇమ్మడినరసింహరాయని ప్రేమను క్రమముగా సంపాదించి యతనిఁ దన కనుకరముగా వించుకొని తుళువనరసరాయని, తిమ్మరుసును సంగనంపుటకై ప్రయత్నించుచుండెను. తిమ్మరుసుమాత్ర మారులవలన వానిమర్మార్గమును దెలిసికొనినరసరాయనితోఁగట్టినియె. “వీరాగ్రః! వీఁడుమనకు శత్రువై బాలుఁడైన మహారాజునాకిరించి యాతనితోఁజేమిగావించుకొని మనవినానమునకై ప్రయత్నించుచున్నాఁడు. భ్రాతృహంతకుఁడైన వీనినిజేరఁదీసి యశ్మఙ్గినరసింహరాయఁడు గొరించుచున్నాఁడు. దీని నేమియుపద్రవముకలుగునో యీ బాలరాజు గుర్రెఱుగక యున్నాఁడు. నిస్కారణముగాఁ దనయన్ననుజూపించినవాఁడు తన్నుఁజంపింపకమానునా! ఇతని డార్భాగ్యమేమని చెప్పవచ్చును? మనముపేక్షించియున్న పక్షమున సామ్రాజ్యమునకు మోపుము వాటిల్లును. ఈద్రోహియైన దళవాయిని బలిమీనైన మాయోపాయముననైనఁ గడతేర్చినఁగాని నీకును, నాకును, సామ్రాజ్యమునకును క్షేమములేదు. కావున ముందుగా నేను బాలరాజును మందలించి హితబోధగావించి చూచెదను. అతఁడువినకున్న సరుపఁదగినకార్యమునుగూర్చి తరువాత యోజితముని చెప్పి యాతనిసమ్మతిగైకొని తిమ్మరుసుమంత్ర యొకనాఁడును మహారాజు సన్నిధానమునకుఁగోయి యిట్లుహితబోధగావించెను.

“రాజేంద్రా! ఈసామ్రాజ్యమునకై మీశండ్రియును సైన్యాధ్యక్షుఁడైన నరసరాయఁడును పొందినశ్రమ యింతింత

గాడు. మీతండ్రియెడఁగల భక్తివిశ్వాసములచేత తుళువనరస
 రాయఁడెప్పుడును మీతండ్రికి కుడిభుజముగానుండి యీ
 సామ్రాజ్యసంపాదనమునందుదోడ్పడి ప్రతిపక్షుల నుక్కడంచి
 యీ మహాసామ్రాజ్యమునకంతకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించి
 ప్రతిభగాంచినవారఁడుగాని సామ్రాజ్యఁడుగాఁడు. మీ తండ్రి
 స్వస్థుఁడైనను మీతండ్రియభీష్టము ప్రకారము మీయన్నను
 బట్టాభిషిక్తునిగావించి సమస్తరాజ్య భారధుంధరుఁడై ప్రజా
 పాలనము సేయుచుండ నొకసంవత్సరము నున్నప్పుడు నీహితుఁ
 డైన దళవాయి వానిని రహస్యముగా జపించెను. ఈయన
 నీ సొంతనడకెబడెనని విచారించి నరసరాయఁడు స్వామిద్రో
 హిఁడఁడు గావున నిన్నుఁబట్టాభిషిక్తునిగావించి నీచేతఁ బరిపా
 లనము సేయించుచున్నాఁడు. దీనినినీవు విస్మరించి భ్రాతృహం
 శుఁడైన యాదుర్మార్గునతో మైత్రినెఱుఁగుచు కృతఘ్నుడవై
 నరసరాయనికేసి నాకును నపకారముఁజేయ జూచుచున్నాఁడవు.
 నీవుబాలుఁడవు. లోకవృత్తమెఱుంగని వాఁడవు. నీచులను
 జేరఁదీసి మైత్రినెఱుఁగవేని తుదకు సామ్రాజ్యమును, ప్రాణ
 ములనుగూడ గోలుపోవలసివచ్చును. కావున నాప్రార్థనమును
 గూర్చించి దుర్మార్గులతోడ సహవాసమును మానుము.
 ముఖ్యముగా భ్రాతృహంతకుఁడైన యాదళవాయినిఁ జెఱబట్టి
 యొంచుటయొండె, దేశమునుండి వెడలనడచుట యొండె చే
 యుట నీసశ్రేయోదాయకము. నీయొక్కయు, సామ్రాజ్యము
 యొక్కయు శ్రేయస్సునుగోరి నిర్భయముగాఁ బలుకుచు
 న్నాఁడను.”

ఇట్లు తిమ్మరుసుమంత్రి సాహసింది హితోపదేశము
 చేసినప్పుడు మానమువహించి యూరకుండెనుగాని బాలరాజు
 ప్రత్యుత్తరమియడయ్యెను. అంత తిమ్మరుసుమంత్రి బాల
 రాజునొద్ద నెల్లప్పుడైకొని నరసరాయనికడ కేటెంచి బాలరాజు
 మాధ్యము నెఱిగించి కలుగనున్న సమాదమును గూర్చి
 ముచ్చటించి యాదలవాయినిబట్టికొని సంహరించుట కర్తవ్య
 మనిచెప్పి యందులకుఁ దగిన మార్గమును సూచించెను. అని
 హితోపదేశమును శిరసావహించి నరసరాయుండేదోమిఁ కన్నీం
 చుకొని తిమ్మరుసుతోఁగూడ వెనుకొంటుకుఁబోయి, సైన్య
 సైన్యమునుగూర్చుకొని రహస్యముగా విద్యానగరముననువచ్చి
 నట్టికివేసి భ్రాతృహతకుండైన దళివాయని శిక్షింతునా
 నేక రాజ్యము విడిచెడనాయని బాలరాజునకు కలుసుపంపెను.
 ఇట్లు దృఢనిశ్చయిండ్డై తుళువనరసరాయుండై దాటుదలములు
 చుట్టడిపేసి పిళ్ళవకయూడ బాలరాజు భయపడి యొకఁ
 గార్భ్యము మునునని మెలునే యాదలవాయిని జంపించి నాని
 తలను నరసరాయని కిహకుంబుడెను. అప్పుడు నరసరాయుడు
 ముట్టడినిచూచి యాశ్చర్యమునకు బోయి యా బాలరాజును
 సందర్శించి యొక నెన్నఁడు నిష్టికార్యములఁ జేయకునని చూచ
 లించి యాశని నచ్చట నుంచక వేఱొక మర్గమునకుఁ బంపి
 యాశని సంతకణార్థము కొంత సైన్యమును నిలిపి పేరునకిమ్మడి
 నరసింహరాయుండే రాజేంద్రుండైనను న్యవహారమునమాత్రము
 తుళువనరసరాయుండే మాహారాజేంద్రుండై ననునై గాభ్యభార
 ధురంధరుండై ప్రవర్తిలెను. అతనియాజ్ఞ సామ్రాజ్యము

సందగళు న మోఘముగా నిర్వర్తిల్లుచుండెను. అత్యధిక ప్రతి
భావంతుడైన సాళువశిమ్మనా మాత్యుడు మహాప్రధానియై
రాజ్యాంశ్రమును నడుపుచుండఁ దుళువనరసరాయని కీర్తిబగ
న్వ్యాప్తహగు చుండెను. తిమ్మరుసుసాంత్రి సామ్రాజ్యమున
కంతకుమారుల స్తంభ వాయెను. ఎవ్వనిపలుకు సామ్రాజ్యమున
నప్రతిహతిమై ప్రవర్తించుచుండెనని ప్రశించితిమేనీ తిమ్మ
రుసు నేమోదలుచెప్పవలయును. మహారాజులు, మండలేశ్వరులు,
సాంతులు, సేనానులు మొదలగు వారెల్లగు నాశనియాంజ్ఞా
బద్ధులై ప్రవర్తించుచు డిరిసఁ దక్. నవారి సంగతిచెప్పనేల?

తుగుష్టుల జయించుట.

విజాపుర సుల్తానగు అహ్మద్ షాహ్ ప్రత్యర్థియగు కాళిం
బరీదు ఈనప్రతిపక్షిని జయించుటకై తనకు సాహాయ్యము
చేయవలసినదని నరసరాయనిఁ బ్రార్థించెను. అతడు తిమ్మరు
సుతో నాలోచింపగా నాణఁడిట్లుగియెను. “విజాపుర సుల్తాను
మనకు శత్రువు. కాళింబరీదును మనకు శత్రువు. మనకు శత్రు
వులుగనుండువాగు తహలోగాము సోగాడునపుడు మనముకి
పక్షమున జేరి రెండవ పక్షము నోడించితిమేనీ మొదటి పక్ష
మవారు మనకు సులభ సాధ్యులగుదురు. శత్రువులను జయిం
చుటకిది యొకమార్గము. మఱియు వారిలోవారి కైకమనశ్యము
కలుగకుండ వారిలోవారికి మనస్ఫుర్ధలను గలిగించు చూడవల
యును. అందువలన వారిబలము తగ్గిపోయి సులభ సాధ్యులగు
చుందురు. ఇదియొక విధమైన రాజకీయి. కాళింబరీదు మనసాహాయ్యము
నపేక్షించెను గావున మనముచేయు సాహాయ్యము

మనకే లాభించునదిగా నుండవలయును. కనుక కృష్ణాతుంగ భద్రానమల నడుమనుండు దేశము అనగా ముదిగల్లు రామారు దుర్గముల మనమాక్రమించు కొందము. అనిచెప్పి కాశింబరీ దునకు వర్తమానముచేసి కొంతసైన్యమును బంపించి యాదుర్గములను వానిచుట్టునుండు దేశము నాక్రమించు కొనియెను. ఆదిల్ షాహ యేమియుఁ జేయజాలక కొంతకాల మూరకుండ వలసిన వాడయ్యెను.

కోనేరినాథుని దుండగము.

సాళువనరసింహభూపాలుని కాలముననే సాళువతీరుసుల భూపాలునికిఁబిమ్మట మహామండలేశ్వరుఁడైన కోనేరినాథుఁడు తిరుచునాపల్లినుండలమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడి ప్రజాపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు శైవుఁడైనందున జంబు కేశ్వరాలయమునెడఁ బక్షపాతముగలిగి శ్రీరంగములోని రంగ నాథుని యాలయధర్మకర్తలను నానావిధముల బాధింపఁగా వారలీతని బాధపడలేక గోపురముపైనుండి ప్రాణత్యాగమును గూడఁ జేసికొనిరట! ఈ సమాచారము తిమ్మరుసునకుఁదెలియవచ్చెను. తిమ్మరుసుమంత్రి శైవవైష్ణవమతములయందు సమబుద్ధిగల స్థానముండగుటచేత కోనేరినాథుని దుండగములను నివర్తింపఁజేయుట శ్రేయోదాయకమని నరసరాయనిఁ బ్రేరేపించెను. అతఁడు నాగమనాయని, కుమారనరసరాయనిఁ (వీర నరసింహరాయలు?) వెంటనిడికొని తిరుచునాపల్లి నుండలమునకుఁ బోయినపుడు కోనేరినాథుఁ డీసమాచారముఁ దెలిసికొని బహుసైన్యములంగూర్చుకొని వీరినెదుర్కొని ఘోర

సంగ్రాహము సత్పెను. తుళువనరసగాజు కోనేరినాథునిఁ రణ
రంగముననోడించి సంహరించెను. అతట నరసరాజు సాగము
నాయకుఁడు, కుమారనరసనాయకుఁడు శ్రీరంగమునకుఁబోయి
రంగనాథుని సందర్శించి భక్తియుక్తముగ నాదేవునకు భూదాన
ములను బెక్కులనుగావించిరి. కోనేరినాథునకుభయపడి స్వగృ
హములనువిడిచి పాటిపోయిన వైష్ణవస్వాముల కభయమొసంగి
స్వస్థానమునకురప్పించి యుత్సాహముఁ గల్పించిరి.

బహుశాసీరాజ్య విభాగములు.

అవక్రపగాక్రముఁడై అరాతిజనభయంకరుఁడై ఇమ్మడి
నరసింగరాయని మారముగాఁ గూరుచుండఁబెట్టి తానే సార్వ
భౌముఁడైనట్లుగా సామంతనృపవర్గముచే మ్రొక్కులను బడ
యుచున్న తుళువనరసింహరాయఁడు తనకువశ్యుఁడై కర్ణాట
సామ్రాజ్యనిర్వహణ భారమునంతయుఁ ననపైఁబెట్టినందున
సాళువతిన్న నామాత్యమాడానాని యీనామాత్యసామ్రాజ్యతంత్ర
మును ప్రజాసంరంధకముగ నడుపుచు, సుస్థిరముగ నిలుచు
నూర్గము నాలోచింపుచుండెను. అదివఱకు హైందవసామ్రా
జ్యమునకు ప్రతిస్పర్థముగ నిర్దిల్లుచున్న బహుశాసీసామ్రాజ్యము
స్వప్రయోజనసమైక్య సుబేదారులకుఁజిక్కి యన్యోన్యవైష
మ్యములమూలమున నైమవిభాగములుగా విడిపోయెను. (1) బేరీద్ మాహి. ఇది కాసి బేరీద్ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని
రాజధాని బేదర్ లేక బెడందకోట. (2) ఇమాంమాహి. ఇది
వరాడ్ దేశములోనిది. ఘత్తేడ్తల్లా ఇమాంమాహి అనువానిచే
నేర్పడియెను. దీనిరాజధాని గావిల్ గడము. (3) నిజాంమాహి.

ఇది అహమ్మద్ షాహ అను వానిచే నేర్పడియెను. దీనిరాజధాని అహమ్మదునగరము. (౪) ఆదిల్ షాహి. ఇది యూసుఫ్ ఆదిల్ షాహ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని విజాపురము (౫) కుల్చి షాహి. ఇది కూలికుత్బు షాహ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీనిరాజధానిగోలకొండ. బహమనీరాజ్యమిట్లు విభాగమై బలహీనముగుటకూడ తిమ్మరుసుచేయు ప్రయత్నములకుఁదోడ్పడి జయప్రదములగుట కవకాశమిచ్చుచుండెను. మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడైన తిమ్మరుసు శత్రురాజ్యములలో నన్యోన్యము మైత్రిలేకుండునటుల ప్రయత్నించుచుఁ దనసామ్రాజ్యమునందలి సామాంతప్రభువర్గమునను, సేనాధిపవర్గమునను, మాంత్రివర్గమునను, మనస్ఫుర్థులుజనించి సామ్రాజ్యవినాశ హేతువులుగాకుండ, వేయికన్నులతోజూచుచు హైందవ సామ్రాజ్యమును వీక్షింపుచుండెను. కాని దైవమెల్లకాల మనుకూలుఁడై యొక్కరీతినుండుట యసంభవము.

ఆదిల్ షాహ పరివేదనము.

విజాపురరాజ్యమునకును విజయనగర సామ్రాజ్యమునకును నడుమ రాచూరుమండలముగలదు. ఈభూభాగము కృష్ణానదికిని తుంగభద్రానదికి నడుమ బలాఢ్యములైన ముదిగల్లు, రాచూరుదుర్గములచే నలంకరింపఁబడియుండెను. ఇది సామ్రాజ్యరక్షకత్వమునకు కవచముభంగి నుండుటచేత బహమనీ

*ఈగోలకొండరాజ్యము బహమనీరాజ్యమునందలి క్రీ. శ. ౧౫౧౨ సంవత్సరమున విడిపోయెను. తిక్కనవన్నియు క్రీ. శ. ౧౪౯౨ లోపలనే స్వతంత్రమును బ్రకటించి పాపాలంపఁబడుచుండిరి.

సుల్తాను దీని నెప్పుడును స్వాధీనములో నుంచుకొనవలయునని ప్రయత్నించుచుండెను. అల్లేవిజయనగరసామ్రాజ్య సార్వభౌముఁడును స్వాధీనములో నుంచుకొనవలయుననియే ప్రయత్నించుచుండెను. ప్రస్తుతమియ్యది విజయనగరాధీశ్వరునిచే నాక్రమింపఁబడియెనని యిదివఱకుఁ జెప్పియున్నాఁడను. ఇంత ప్రముఖమైన భూభాగము శత్రువులక్రమించినందులకుఁ బరితపింపుచు విజాపురసుల్తాను తన వజీర్లతో నిట్లుపలికెను

“ముదిగల్లు, రాచూరు దుర్గములు మనరాజ్యమున కాయుష్ధానములని మీరెఱుంగుదురు. అట్టి యాయుష్ధానములను మనశత్రువులక్రమించి విజృంభించుచున్నారు. మఱియు హైందవ సామ్రాజ్యవర్ధన స్థిరగీతికరణ కుశలుండగు తిమ్మరుసుమాంత్రి నేఁడుగాకున్న రేపైనను విజాపురరాజ్యమునుతుద ముట్టింపఁగలఁడు. అతఁడు బ్రాహ్మణమాంత్రి; మహారాజ్య తంత్రజ్ఞుఁడు; అప్రతిమాన ప్రతిభాశాలి. అతనితో సాటివచ్చు వాఁడు విజాపురరాజ్యమునంగానరాఁడు. నేనెవ్వనికిఁ భయపడు వాఁడనుగాను. కాని వానికొక్కనికే భయపడవలసి వచ్చుచున్నది. ఇంక మనము పేక్షించుట ప్రమాదహేతువు. ఎట్లైన నాదుర్గములను స్వాధీనపఱచుకొన్నఁగాని నాకునిద్దురపట్టదు. ఈ యసకీర్తిని బాపుకొన్నఁగాని దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దురుష్క-రాజ్యములకుంగల ప్రతివృక్షిణమై పోవును.”

అనినొవ్వఁబలిక దండయాత్రకు సైన్యముల సన్నద్ధము చేయవలసినదని యుత్తరవంశసంగెను. అతనియాజ్ఞ శిరసావ

హించి యావజ్జీర్ణ సైన్యాధిపతులకుఁ దెలియఁజేసిరి. తుభువ
నరసరాయఁడు రాజద్రోహుల నడంచుటకై దక్షిణదేశమునకు
బోయిన సమయమున విజాపురసుల్తాను రామారు మండల
ముపైదండెత్తివచ్చెను. అయినను తిమ్మరుసునుంత్రి యూర
కొనక యాసుల్తానునెదుర్కొని తఱుముటకై నరసరాయని
సోదరుఁడగు తిమ్మనాయకుని నియమించెను.* అశఁడుకొంత
సైన్యమును వెంటఁబెట్టుకొని పోయి తుంగభద్రానదినిగాటి
యసహాయశూరుఁడై తురుష్కుసైన్యముల నదిగించి దోర్దర్ప

* హేమరాజు బాలరాజును వెంటనిడుకొని యుద్ధముచేసెననియు,
హేమరాజు పొటిపోయెననియు, బాలరాజు గాయములనొంది మాగమ
భ్యమునందుఁ జనిపోయెననియు, ఘోస్తావ్రాసెనుగాని హేమరాజు నరస
రాయఁడనియు, బాలరాజు ఇమ్మడి నగసింగరాయఁడనియుఁ గొందఱు
చక్రతికారు లూహించుచున్నారు. వారియూహలు సరియైనవి కావు. ఎం
దుకన, ఇమ్మడి నగసింగరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౦౫ వఱకు బ్రదికియున్నట్లు
శాసనములు గన్పట్టుచున్నవి. (ఎఫిగ్రాఫియా ఇండికాసంపుటము. 7-వం
కి రు శాసనమునుబాదుడు). హేమరాజును పేరు తిమ్మరాజును పేరుకు
సంబంధించినవారికాని నరసరాజును పేరునకు పోలిక గలిగినది కాదు. ఇంతియు
గాక యీ యుద్ధము క్రీ. శ. ౧౫౩౩-వ సంవత్సరమున జరిగినట్లు ఘోస్తా
వ్రాసెయున్నాడు. ఆ సంవత్సరమున నరసరాజు దివ్యక్షేత్రయాత్రార్థము
దక్షిణదేశమునకుఁ బోయినట్లును, తరుచునాపల్లి మండలేశ్వరుఁడైన కోనేరి
నాథుఁడొకఁ డబోరాడిజయించినట్లును, కోనేరినాథుఁడు యుద్ధములో మృతి
నొందినట్లును అచ్యుతరాయాభ్యుదయము కలస్కృత కావ్యమువలన
విచితమగుచున్నది. కావున ఘోస్తా వ్రాసినదంతయు సత్యముగాదు. అది
మహతో యుద్ధముచేసి యోడిపోయినది నరసరాయఁడు కాదు. ఆతఁడు
నరసరాయని సోదరుఁడగు తిమ్మరాయఁడై యుండవలయునగుట యశా
గమునకు దూరమైన విషయముకాదు.

మునుజూపి కొంతకడవు పోరాడఁగలిగి తురుష్కసైన్యమును
 గొంతవఱకు నాశము గావించెనుగాని సుల్తానా యవనాన
 మును భరింపఁజాలక సేనలంబురికొల్పుకొని స్థిరచిత్తుడై
 రణరంగముననోచి సహరమునలుప తిన్ననాయకుఁడు శత్రు
 సైన్య మధికనగుటఁగాంచి పోరాడజాలక తనసైన్యములను
 వారలించుకొని రాజధాని వచ్చెను. ఆదిల్ షాహా విజయనగర
 రాజధానిపై దండెత్తి గాఁగల సహస్థండు గాకుండుటచే నాశ
 తోఁ దృప్తి నొంది మదిగల్లురాచూరు దుర్గములను గైకొని
 యెను. తిమ్మరుసు సామ్రాజ్యమున రాజ్యాంగ సంస్కరణ
 ములను గావించుననియొండెను. రాజ్యాంగమును బలపఱచు
 కొన్నఁగాని తురుష్కలతోఁ దైరముబెట్టుకొని సాధించుటకు
 బ్రయత్నించుట యిత్తనావద్ధతికదని యూహించి సైన్యాధి
 పతులు ప్రోత్సహించినను తురుష్కల నుద్రేకింపఁజేయఁగార్హ
 కులపొంతబోక గుఱవనూనమును సహించి యూరకొని
 యెను. విజయనగరమున హస్తరపుదిక్కు న శిథిలములైయున్న
 ప్రాకారములను దుర్గములను బలపఱిచెను. ఎన్నిదినములు
 ముట్టడించినను శత్రువులకి శత్యమై యుండుచున్నచేసెను. చగర
 రత్నక సైన్యమును పెంపుగావించెను. బొక్కనమును గవ
 ముచే నింపుచుండెను. ప్రతిసంవత్సరమును గజులమును
 హయబలమును కొంచెమగనో ఎక్కువగనో చేర్చుచుండెను.
 సామ్రాజ్యమున దనకినుకూలు రెవ్వరో, ప్రతికూలు రెవ్వరో తెలి
 కికొని ప్రతికూలురను, నేర్పకొనెనుచే వశపఱచు కొనుచు
 డెను. ఆదిల్ షాహాతనకే జయముగలిగినచులకు నెంతయునో

పించినను, ఎప్పుడైనను తిమ్మరుసుమంత్రి తన రాజ్యమునకు
ముప్పుదేగలడని దృఢముగా విశ్వసించినవాఁడు గావునఁదగు
వాత నతఁడు తిమ్మరుసుతో నొడంబడిక జేసికొనియెను. ఇట్లుభ
యరాజ్యములవారు గొంతకాలము మైత్రిగలిగి యుండిరి.

చతుర్థప్రకరణము.

రాజకుటుంబ రక్షణభారము.

ఇత్వాకు వంశవార్ధి చంద్రుఁడగు దశరథసుహాగాజనకు
కౌసల్యా సుమిత్రా కైకేయీలవలెఁ దమవ నరసింహరాయ
నికిఁ 'తిప్పాంబ, నాగాంబ, ఓంబాబ' లనుమూవులు భార్యయిం
డిరి. నరసింహరాయనికి తిప్పాంబ యందు వీరనరసింహదేవ
గాయఁడిను, నాగాంబయందు కృష్ణదేవరాయఁడును, ఓంబా
బీకయందు అచ్యుతదేవరాయఁడును, రంగరాయఁడుననుకుమా
రులు నల్వారు జనించిరి. ఎట్లు సామ్రాజ్య భారమునంతయుఁ
దిమ్మరుసు మంత్రికైనుంచి ప్రవర్తించెనో, అట్లేనరసింహదేవ
రాయఁడు స్వకుటుంబరక్షణ భారమునుకూడ నాతనిపైనే
యుంచెను. సామ్రాజ్యసంరక్షణభార మొంతకష్టప్రదమైనదో
గాజకుటుంబ సంరక్షణ భారమంతకష్ట ప్రదమైనది. ముగ్గురు
భార్యలను గట్టుకొని దశరథుఁడైన బాధపడియెనో యట్లే
నరసింహదేవరాయఁడును ముగ్గురు భార్యలనుగట్టుకొని బాధ
పడుచుండెను. ప్రణయినులప్రణయ కోపముమూలమునసభ
మించెడి కలహములను నివర్తింపఁజేయు సందర్భమున నరసింహ
దేవరాయనికి హితవిధానములఁ గఱపవలసినవాఁడు తిమ్మరుసు
గాక సమర్థుఁడగు మంత్రాధిపతియొక్కఁడేలేడు. ఇట్లగుట చుర్భర

మైన రాజకుటుంబరక్షణభారము బ్రాహ్మణమంత్రపై నిడుటకు
 గాఢమైనది. ఇట్టి కార్యనిర్వాహకత్వమున నరసింహభూపాల
 వద్దకు తిమ్మరుసుమంత్రనిగాక మఱియెవ్వనినైన నియోగించి
 యుండనేని సామ్రాజ్యమునే కోల్పోయియుండును. ఇట్టియాధి
 పత్యమును వహించి తిమ్మరుసు తనప్రజావిశేషముచేత నంతః
 పురమందిరమున మహాపద్రవములేవియు సంభవింపకుండ
 గాపాడుకొనుచు వచ్చెను. ఏమంత్ర యెట్టి బుద్ధికలవాడో
 ఏసేనాధిపతి యెట్టిస్వభావముగలవాడో, ఏమాండలిక ప్రతి
 నిధియెట్టి నై సర్గికగుణముకలవాడో, ఏ సామంతనృపతి యెట్టి
 తలంపుగలవాడో సామ్రాజ్యమున నెల్లవారి గుణశీలవృత్త
 ములను దెలిసినవాడు తిమ్మరుసుమంత్ర. మఱియు రాజాంతః
 పురమందిరమున సేవకావృత్తినున్న దాసదాసీజనముల గుణ
 శీలవృత్తములఁ జక్క-గా గ్రహించినవాడు తిమ్మరుసుమంత్ర.
 ఇత్యుగాక యంతఃపురమందిరముల నివసించురాజబంధువు
 లందఱునెట్టివారో యంతఃజ్ఞులగును. ఈమహాపురుషుడు
 చేయుకార్యములకు సామ్రాజ్యాధిపతి యెన్నడు నడ్డమురాఁ
 దని యెల్లవారు నెఱుంగుదురు. అందుచే మహాధికారియైన
 నేమి, సామాన్యాధికారియైననేమి, మహారాజైననేమి, మహా
 రాజబంధువుఁడైననేమి, అధికారియైననేమి, అనధికారియైన
 నేమి, పట్టపురాణియైననేమి, దాసీయువతియైననేమి, తిమ్మరు
 సాజ్ఞయన గడగడలాడుచు విధేయులైవర్తించుచుండిరి. అంతః
 పురమందిరములలో నెంతరహస్యముగా నెట్టికార్యము జరిగి
 నను తిమ్మరుసు చెవినిబడక మానదు. ఇట్లనుటవలన నంతః

పురహందిరములఁగాని సామ్రాజ్యమునఁగాని యీతనికిఁ బ్రతి
పక్షులు లేరనిగాని యీతఁడు తలపెట్టుకార్యములకుఁ బ్రతి
విధానములఁబన్ని విఘాతము చేయఁజూచువారు లేరనిగాని
చెప్పసాహసింపరాదు. ప్రథమకర్ణాటరాజవంశమును సముద్ధ
రింపవలయునని తత్పక్షపాతులై సమాయమపేక్షించి వేచియున్న
వారు గొందఱుగలరు. ఈమహాసామ్రాజ్యమునకు సాళువ
నరసింహభూపతి సంతతియే యాధిపత్యము వహింపవలసిన
వారుగాని యన్యులుకారని యిమ్ముడినరసింహరాయలను ప్రజ
సింహాసనారూఢునిగావించి సామ్రాజ్యమును సాళువరాజవంశ
మునకే నిలుపవలయునని ప్రయత్నించువారు గొందఱుగలరు.
అనేక కారణములచే నిట్టిమహాపదవినివహించి సమస్తసామ్రా
జ్యాధికార దూర్వహుడై ప్రవర్తించెడి తిమ్మరుసు నెడఁగేవల
మసూయాపిశాచగ్రస్తులై ప్రతిపక్షులుగా నుండెడివారు మఱి
కొందఱుగలరు. వీరెల్లరును తిమ్మరుసు నెడఁగలభక్తి చేవిధేయులై
యుండిరని తలంపరాదు. అత్యధికమైన ప్రతిభయు అప్రతిమాన
మైన ప్రజ్ఞయు అత్యచ్ఛతమైన మేధాశక్తియు అకళంకమైన
సామ్రాజ్య భక్తియు అత్యనుపమానమైన సమర్థతయు,
అప్రతిబద్ధమైన యాజ్ఞయు, వీక్షించిన యాదార్యమును,
క్షాత్రమును, బ్రహ్మతేజస్సును ప్రతిపక్షుల భయకంపితులను
జేయఁగా వారెల్లరును తిమ్మరుసు ననువర్తించు వారైరి.
సాళువనరసింహభూపాలుని పుత్తుడైన యిమ్ముడి నరసింహ
రాయసి పెనుగొండ రాజ్యమున కధిపతినిగావించి వానిని వాని
కుటుంబమును పెనుగొండ దుర్గమున నుండునట్లు నియమిం

చెను. ప్రథమకర్ణాట రాజవంశమునెడఁ పక్రపాతముగల వారి శైవ్యరికిని విద్యానగరమున గొప్పదవు లేమియు నొసంగి యుండలేదు. కర్ణాటకులచలన సేవిధమైన యుపక్రవమును మూడకుండ వారిలో సహధ్యులై యిష్టులుగానున్న వారికిగొప్ప పదవులనిచ్చి కర్ణాటసజల మెప్పును గూడఁగాంచుచుఁ గర్ణాట కులకుఁ దెలుగువారికి వైచానస్యములు పెరుగకుండఁ జూచు కొనుచుండెను. కర్ణాటదేశమునఁ దెలుగువారికినిఁ తెనుగుదేశ మునఁ గర్ణాటకులకు నధికా సదవు లొసంగుచుండెను. తనకు నలువది యేండ్లునిండక పూర్వమె మాహామాత్య పదవినిబొంది మాహాకర్ణాట రాజ్యచక్రమును జేతబట్టుకొని విదేశీయ రాజ్య తంత్రజ్ఞులు సయితము జేయని ప్రస్తుతింప హస్తవైఫుణ్యము వన్నె కెక్కునట్లుగా గిరిం ద్రిప్పుచుండెను.

తిప్పాంబు కౌశిక్యము.

ప్రమిహేతువు చేతనో చెప్పుబాలము కాని నరసింహ దేవరాయఁడు తిప్పాంబు కంటెను నాగాంబిక యందెక్కువ ప్రేమమును జూపుచుండెను. దీనివలన తిప్పాంబుకు నాగాంబిక యందసూయ జనించెను. తిప్పాంబుకుమారుండైన వీరనరసింహ దేవరాయఁడునాగాంబకుమారుండైన కృష్ణదేవరాయనికంటెను వయస్సునఁ శైధ్యవాఁడు. తిమ్మగుసు మాంత్రినే నాగాంబికా పుత్త్రిండైన శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి విద్యాగురువునుగా నరసింహ దేవరాయఁడు నియమించెను. తనపుత్రులలో సహస్తవిధముల గృష్ణదేవ రాయఁడే సుభగుండని తన సమ్ముఖమునఁబలుమాను తిమ్మగుసు ప్రశంసింపుచు వచ్చినందున నరసింహదేయరాయఁడు

నొకింత యధికముగాఁ గృష్ణదేవరాయని బ్రేమిపుచువచ్చెను. ఇదియంతయును దిప్పా బకు నుగిసిన పుండులో నుప్పు పెట్టిన చందముగా నుండెను. తనకుఁగూఁగని పట్టాభిషిక్తునిఁ జేయక సపత్నీ పుత్రుడైన కృష్ణదేవ రాయని కే నరసింహ జేవరాయ మును తిన్నగును ముత్రియుఁ ట్టుము గట్టుదురని చూసింబునఁ నిశ్చయించి యొక నాఁడు తిప్పా బాదేవి యిట్లు మఱాలోఁజన నముచేసెను.

“రాజుని నామీదకంటెను నాగాంబిక యందెక్కువ యనురాగముగలదు. రాజునెడ నాగాంబిక గలచనపు నాస లేకయున్నది. గాజ్యతాత్రము నడపు తిన్నగును ముత్రి కృష్ణ రాయనికి విశ్వాగురు వయ్యెను. అందుచేమంత్రికృష్ణ గాయని నరసరాయని సమ్ముఖమున స్తుతిపాఠములు చేయుచు నాశని యెడ రాయనికిఁ బ్రేమనుధిక సాగునట్లు చూచుచున్నాఁడు. రాజ్యసన్నతో మంశక్రమాగతి మైనదికాదు. ఇప్పటికిఁ గొండు మంశములు గడచినవి. మూడవ మంశమునకుఁ దక్కినని యెట్లు చెప్పనగును? ఈముత్రిసత్తమును గాయని సారణా నంతము కథయెట్లునడిపించునో యెవ్వని చెప్పఁగలదు? సామ్రాజ్యము నంతను బిడికిబుఁబట్టి యిందును బైలును నిరంకు శాధికారియై ప్రవర్తించుచున్నాడు. ఇతనికాదని యెదుర్కొ నుట పట్టపురాణినైన నాకెసాధ్యము గాకయుండ హతీయెన్వ నికి సాధ్యమాగును. ఇమ్ముడి నరసింగరాయని దూరముగాఁ గూరుచుండఁబెట్టి, నరసరాయని ప్రతాపమును జూచు చాతనివలలో వేసికొని నరసరాయని పేరుతోతానే సామ్రా

జ్యమునేలుచున్న యీ బ్రాహ్మణ మంత్రి నరసరాయని మర
ణానంతరము నాకుమారుడైన వీరనరసింహరాయనికి బట్టము
గట్టునని నాకెట్లు నన్నుకముకలుగఁగలదు ? తిమ్మరుసు మం
త్రియుఁ గృష్ణరాయఁడు బ్రదికియుండఁగా నాకుమారునకు
రాజ్యములభించునను మాటకల్ల. కావున వీరిలో నెవ్వనినైన
జంపించినఁగాని నాకోరిక కొనసాగదు. తిమ్మరుసుమంత్రిని జం
పించుట సాధ్యమగుపనికాదు. అదియునుగాక యతని జంపి
చితమేని కట్టడదప్పి రాజ్యమరాజకము కావచ్చును. అప్పుడు
నాకుమారునకే యీ రాజ్యము దక్కుననిచెప్పరాదు. సుతీయు
నకుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అతని చంపితినేని బ్రహ్మహత్యా
దోష మెన్నిజన్మములకైనను నన్నివిడుచునా? కావునఁ గృష్ణ
రాయని జంపించుట కార్యసాఫల్యమునకు ముఖ్యము. అది
సులభ సాధ్యము.”

ఇట్లు తలపోసి తిప్పాంగిక తనదాసీకన్యకలతోఁ గృష్ణ
రాయని విషప్రయోగముచేఁజంపించుటకై దురాలోచనము
చేసి వెంటనే యాదుష్కార్యమునకుఁ గడంగెను.

తిప్పాంబ విషప్రయోగముచేసపత్నీ పుత్తుని జంపింపఁ
బూసుకొనియెనన్న సమాచారము దెలియరాఁగా తిమ్మరుసు
మంత్రి విచారించి వానిని స్వత్యువువాణఁ బడకుండ సంరక్షిం
చెను. అంతటితోనిగుత్సాహపడి యూరకొనక తిప్పాంబ మా
యిత దిట్టతనమునుబూని కృష్ణరాయనిజంపింప ముమ్మాఱు
ప్రయత్నించెనుగాని తిమ్మరుసు వానిని ప్రాణపాయమునుండి
ల్పించి తిప్పాంబ రాజ్యమును వలపోసి తనయింటనేయుంచు

కొని వానిని సంరక్షింపుచువచ్చెను. ఆమె దుష్ప్రయత్నములన్నియు నొకదాని వెనుక నొకటి భగ్నములయ్యెను. ఇట్లు కృష్ణరాయని ప్రాణములను గాపాడి విద్యాబుద్ధులుగఱపుచుఁ బెనుచుచున్నందునఁ గృష్ణరాయఁడు తిమ్మరుసు మాత్రి 'అప్పాజీ' (నాయనగారూ) అనిపిలుచుచుండెను. తీర్పాంబ కుమారుఁడైన వీరనరసింహదేవరాయఁడు భుజబల పరాక్రమ సంపన్నుఁడైనను కుటిల స్వభావుఁడును క్రూరచిత్తముగల వాఁడునైయుండెను. వీరనరసింహరాయనికిఁ దననైననూయ జనింపకుండ నాశని యువరాజునుగాసంభావించుచు దిష్కరును మాత్రి యాదరింపుచు రాజనీతిధర్మముల నుపదేశి పుచుండెను. అఖండ ప్రజ్ఞాధురంధరుఁడైన యుగంధరునివంటివాఁడని వీరనరసింహరాయఁడు తిమ్మరుసునుపితృసమునిగా భావింపుచు నాతనిదయను సంపాదించుకొనుటకై విధేయుఁడై యాశని కిష్టమొనరితిగా వ్యవహరించుచుండెను.

కృష్ణరాయని విద్యాభ్యాసము.

శత్రువులవలన నే యపాయమును గలుగకుండఁ సంరక్షించుటకై పితృవాత్సల్యముఁబూని కృష్ణగాయనికి రక్షకునిగా తిమ్మరుసుమాత్రి ప్రజ్ఞాశ్యుఁడైన తనతమ్ముని గోవిందరాజునునియమించెను. అతనికిఁ దానును గోవిందుఁడును విద్యాబుద్ధులు గఱపుచుండిరి. పదునెన్నిది సంవత్సరముల ప్రాయము వచ్చునప్పుటికి నాంధ్రగీర్వాణ భాషలయందు సాహిత్యజ్ఞానమును సంపాదించెను. కర్ణాటభాషయు, హిందూస్తానీభాషయు నభ్యసించెను. సాముగరిడిలందేతెను. ధనుర్వేదపాఠంగతుండ

య్యెను. అశ్వారోహణమునం గడితేటి తురగ రేవంతుండనఁ
బ్రసిద్ధిగాంచెను. తీమ్మరుసు వానిఁ బుద్ధికౌశల్యమునకు, తన
యెడంగల భక్తికి సంహసించి రాజనీతి దండనీతి మొదలగు
రాజ్యతంత్ర విధానముల స్వయముగానేర్చి మహిమోన్నతుని
గావించెను. కృష్ణరాయఁడు సుందరాకాశుఁడు. చక్కనిముఖ
వర్చస్సుగలవాఁడు. పొట్టియుఁ బొడవునుగాక కాయపుష్టికిం
దగిన పొడవుగలవాఁడు. అతని ముఖముమీఁద స్ఫోటకపు
మచ్చలుకలవుగాని ముఖవికాసము చూచినప్పుడు మాత్రము
సార్వభౌమశ్వమునుస్ఫురింపఁజేయునట్టిరీతి గానంబడుచుండును.
దేహమును దిట్టపఱచి సుస్థిరముతోఁ గదనభూమి దృఢముగ
నిలుచుటకై కృష్ణరాయఁడు ప్రతిదినమును విడువకుండ శరీర
సాధనము సలుపుచుండును. ఇట్లు కృష్ణరాయఁడు పూర్వజన్మ
సృతివిశేషమునను, దైవానుగ్రహము వలనను, తిమ్మరుసు
మంత్ర కృపావిశేషమునను విద్యను, శరీరదౌర్ధ్యమును, రాజ
నీతినైపుణ్యమును మాత్రమేగాక పరస్త్రీయెడ సోదరీభావము
నలనచ్చుకొని తీమ్మరుసు నడిపినవిధముగా నడిచి యాతఁడు
ముదంబుఁగూర్చుచు బ్రజానురంజకుఁడై ప్రవర్తించుచుండెను.
నరసరాయనిమ్మతి.

ఇంతలో క్రీ. శ. ౧౫౩౦-వ సంవత్సరమున నరస
రాయనికి నుబ్బుజాడ్యముజనించి దినక్రమామున నభివృద్ధి నొంది
తుదకు భయంకరమైనదిగాఁ బరిణమించెను. తాను జీవించెద
నన్నయాశను విడిచిపెట్టెను. ఒకనాఁడు. నరసరాయను తిమ్మ
రుసును బిలుపించి యిట్లనియెను.

“అమాత్యవర్యా ! నాకవసానకాలము సమీపించి నది. ఇంక నాబ్రతుకు దినములమీఁద నున్నదిగాని మాసముల మీఁదలేదు. ఇంతవఱకు రాజ్యభారమునంతయు నీమీఁదవిడిచి పెట్టినందులకు నామాటదక్కించి సామ్రాజ్యమును సముద్ధరించి వన్నెయు శాసియుఁగల్పించితివి. నిన్ను నమ్మి నేనింక సుఖముగాఁ బ్రాణముల విడువఁగలను. నా సామ్రాజ్యమును నాబిడ్డలను నీకప్పగించు చున్నాఁడను. ఈసామాజ్యము నీచే సురక్షితము కాఁగలదు. ఈబిడ్డలు నీచేసురక్షితులు కాఁగలను. నావెనుక వీరనరసింహ దేవరాయనికెఁబట్టము గట్టుము. అతఁడు నీప్రాపునను, కృష్ణారాయని తోడ్పాటునను ప్రాజాను రంజకముగా నీసామ్రాజ్యమును బరిపాలింపఁగలఁడు. నాపుత్రుని న్యాయము మత్సరగ్రస్తులై తగవులాడకుండఁజూచుచు వారలను సంరక్షించు భారమునీయది, ఇన్నుడి నరసింగరాయనిచేఁగాని వారివంక వారిచేఁగాని యేవిధమైన యుపద్రవము పొడమకుండ సామ్రాజ్యమును సంరక్షింపఁగల సమర్థుండవు నీవాక్కడవేసుమా.”

అని పలికి పుత్రులంబిలుపించి ‘పుత్రకులార! తిమ్మరసు నేఁగుమొదలు మీకు రక్షకుఁడు కాఁబోవుచున్నాఁడు; సకలకార్య సమర్థుఁడైన తిమ్మరుసు చెప్పినట్లు వర్తింపుఁడు; దాన మీకు సాభాగ్యమును శ్రేయస్సును గలుగును; నేను బ్రదికియుండఁగా గృష్ణకు దిగువభాగమున నశ్వపతులకు, గజపతులకు రాజ్యములేకుండఁ జేయవలయునని యెంతయో ప్రయత్నించితిగాని దాని నేఁజవేర్చుభాగ్యము నాకు లభించి

నదికాదు, ఎంతకాలము తురుష్కులు ముదిగల్లు, రాచూరు
దుర్గములను స్వాధీనములో నుంచుకొనగలుగుదురో అంత
సర్వంతము సామ్రాజ్యమునకు క్షేమములేదని యెఱుంగుఁడు;
దక్షిణ హిందూస్థానమున మీప్రతిష్ఠ నిలుపుకోదలఁచిన పక్ష
మున నేను సాధింపఁజాలక విడిచిపెట్టినదానిని మీరు సాధింప
వలయును; తిమ్మరుసు బుద్ధిననుసరించి వర్తింతురేని జయ
నావశ్యము మీకు లభ్యమగుననుటకు నెంతమాత్రము సంది
యములేదు' అని చెప్పి వెంటనే ప్రాణములను విడిచి కీర్తి
శేషుఁడై లోకాంతర గతుఁడయ్యెను.

వీర నరసింహుని పట్టాభిషేకము.

నరసరాయని వృత్తి తిమ్మరుసునకు మఱింత కష్టప్రద
మయ్యెను. వీరనరసింహుఁడు తిమ్మరుసునకు, విధేయుఁడుగాఁ
గన్నట్టుచున్నను విశ్వాసపాత్రునిగా నెంచుకొనలేదు. తిమ్మరుసు
కృష్ణాయనికిఁ బట్టముగట్టునేమోయన్న యనుమానమును
భయమును నాఁడఁడు గలిగియుండెను. అందువలన నాతనికి
మాత్సర్య ముంకురించెను. తనకును కృష్ణరాయనికి నెట్టి
యపకృతి గావించునో యన్న భయము తిమ్మరుసునకుఁగలదు.
తిమ్మరుసు మాత్రము నరసింహునిఁ దొలగించి కృష్ణరాయనికిఁ
బట్టము గట్టవలయునని యోజింపలేదు. ఇమ్మడి నరసింగ
రాయనికిఁ బట్టముగట్టక వీరనరసింహునకుఁ బట్టముగట్టిన
యెడల సేనానులకు, మాంత్రులకు, బ్రజలకు కృష్ణముగనుండునో
లేదో యన్న భయముగలదు. సంగమరాజ వంశీయుల పక్ష
ముననున్న వారినలనఁగూడ భయముగలదు. ఇమ్మడి నరసింగ

రాయనికంటే వీరనరసింహరాయఁడు బలస్తానము మెండుగా
నుండుటచేతను, ఇమ్మడి నరసింగరాయఁడు పెనుగొండలో
నుండుటచేతను, వీర నరసింహరాయఁడు సింహాసన మాక్ర
మించుకొని తానే సార్వభౌముఁడనని ప్రకటించెను. అధికారి
వర్గము తిమ్మరుసు మంత్రపట్టభయమును భక్తియును గల
వారు గావున విద్యానగరమున నాతని నెదుర్కొనలేకపోయిరి.
తిమ్మరుసునెడఁ తన కెంత యనుమానమున్నను నతనితో
వైరము బెట్టుకొనుటవలనఁ గార్యభంగమగునని తలంచి తిమ్మ
రుసును కనకుఁ దోడ్పడవలయునని పార్థింఁచెను. తిమ్మరు
సంచలకు సంతసించి మంత్రిత్యమును బూని నరసింహుని
విద్యానగర సామ్రాజ్యమున కభిషిక్తునిగావించెను. అదివఱకు
గ్రావిడాంధ్ర కర్ణాటదేశములలోఁ గప్పములు చెల్లించు రాజు
లనేకులు వీరనరసింహరాయని ప్రభుత్వము నంగీకరించినను
కర్ణాటదేశములోని సానుత నృపాలు రనేకులు కప్పములు
చెల్లింపకుని తిరస్కరించిరి. ఇమ్మడి నరసింగరాయనితో
వంటికొందరు కుట్రచేయుచుండెరి. ఒక్కమాటుగ సామ్రా
జ్యమునఁ గల్లోలము జనించెను.

వీరనరసింహుని దిగ్విజయయాత్ర.

తిమ్మరుసుమంత్ర ప్రతిభాశ్రయఁడుగావునఁ మరుమ్మరి
నుండి యిపాయముకలుగకుండుటకై తుంగభద్రానది తటమున
నొక కొంతసైన్యమును, గజపతులొక్రిమించుకొని రాకుండు
నుదయిగిరిప్రాంతము సరిహద్దుననొక కొంతసైన్యమును గావు
వెట్టెను. ఇమ్మడి నరసింగరాయనిఁ పెనుగొండరాజ్యమున కధి

పతి గావించి యాతని సమాధానపఱచి యాప్రక్కనుండి కలె
గెడి యుపద్రవమును దప్పించుకొనియెను. రాజధానియగు
విద్యానగరమున మూలబాము విశేషముగానుంచి సమర్థులును
విశ్వాసపాత్రులునగు దండనాథులను గొందఱును నగర రక్షి
కత్వమ్మున నియామించెను. అట్టి దండనాథులలోఁ దిమ్మరుసు
తమ్ముఁడు గోవిందరాజు స్రముఖుఁడుగానుండి నగరమున రాజ
ద్రోహులను దలయెత్తకుండఁ జేసి విశేషసామర్థ్యముతో నగర
మును సంరక్షించుచుండెను. వీరనరసింహరాయసి పిన్నతమ్ము
లగు నచ్యుతరాయలను శ్రీరంగరాయలను గొంతసైన్యము
నొసంగి కొంకణదేశములకును, కర్ణాటదేశములోని శలకాడు
ఉమ్మత్తూరు మొదలగు ప్రదేశములకును గప్పములను రాజ
ట్టుటకై పంపెను. వారలు కొంకణదేశపు నాయకులను జయించి
వారలపలనఁ గప్పములనుగొని శలకాడునకుఁబోగఁ నచట
పాలెగాండ్రు కప్పములను జెల్లింపక తిరస్కరించుటయోగాక
వారలయుద్ధమున నోడించితఱిమిరి. అప్పుడు తిమ్మరుసు వీరనర
సింహరాయసి సన్నిధానమున కేగి యిట్లనియె.

“రాజేంద్రా! ఇదనటకు మీకుఁడ్రకిఁగప్పముగట్టుచున్న
కొందఱు సామంతులును పాలెగాండ్రును మీరు పిన్నవారని
యుద్ధతులై గప్పములుగట్టక స్వతంత్రులై మీయధికారమును
దొలఁగఁజేయవలయునని ప్రతిఘటించుచున్నారు. ఉమ్మత్తూరు
శివసముద్రము పాలెగాండ్రుపైకిఁ బంపినసైన్యము వారలతోఁ
బోరాడి జయపలేక మరలివచ్చినది. ఇట్టిసంవిగ్ధసహాయమున
మన ముపేక్షించితమేని సామ్రాజ్యమునకుఁ జేయవాటిలును.

మీకులుంబము నెడఁనాకఁగలభక్తివిశ్వాసములు మీర లెఱుంగ
నివికావు. మీతండ్రికి నాయెడఁగలయనురాగమును విశ్వాస
మును మీరలెఱుంగనివికావు. మీరును నన్ను విశ్వాసపాత్రు
నిగాఁ దలంచినయెడల నేనొక్కయాలోచనమును జెప్పెదను.
నేనుచెప్పినట్లు మీరు చేసెదరేని దానమీకు విజయమును
శ్రేయస్సును గలుగుటమాత్రమేగాక సామ్రాజ్యముయొక్క
ప్రతిష్ఠలోకమున వ్యాపింపఁగలదు. చిన్నపామునైనఁ బెద్దకఱ్ఱ
తోఁగొట్టవలయునన్న సామెతరీతిగాఁ గప్పములు చెల్లింపక
ప్రతిఘటించిన చిన్నపాలెగాండ్రను సయితము గొప్పసైన్య
ములతోఁబోయి రూపుమాపవలయును. నునకుఁ గప్పములు
చెల్లింపక ప్రతిఘటించుచున్నవారు కొందఱు సామ్రాజ్యము
లోపలనున్నవారని యీ మహానగరమునఁ దెలియకపూర్వమే
వారలనడంచుఁ బ్రయత్నములనుజేసి విజయమును గారిచుట
శ్రేయస్కరము. వజ్రసింహాసన రక్షణకొరకును, రాజ్యపరి
పాలనా నిర్వహణము కొఱకును నేను రాజధానియందు నిలిచి
యుండెదను. మైసూరుదేశమునందలి పాలెగాండ్రను జయించి
కప్పములుగొనుటకు మీతమ్ముఁడు కృష్ణరాయఁడు సమర్థుఁడు.
అతఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడు. నీకువిధేయుఁడైన తమ్ముఁడుగాని
యన్యుఁడుగాఁడు. మీరు తీర్థయాత్ర పేరుచెప్పి బహుశసైన్య
ముతోఁబోయి సామ్రాజ్యమునంతయును దిరిగి కప్పములను
గొనిరావలయును. కప్పములను జెల్లింపక తిరస్కరించెడి
వారుందురేని వారలను బదభగ్నిష్టులనుగావించి వారిస్త్రానములఁ
గ్రొత్తవారిని నియమించి కప్పములను గ్రహింపవలయును.

అట్లుగాక యుద్ధముజరుపవలసి వచ్చెనేని సంశయింపక శత్రువుల రూపుమాపుటకుఁ గడంగవలయును. ఒకప్పుడు మీతో డనున్న సైన్యము చాలదనితోఁచెనేని నాకు వర్తమానము చేసిన యెడల వెంటనే సైన్యమును సమకూర్చి పంపిదను. అవశ్యము మీరలీ మహాకార్యమును నిర్వహించి దిగ్విజయమును జేయవలయును.”

ఇట్లు ప్రబోధించిన మంత్రివర్యుని ప్రబోధమునకు వికాసమునుజేంది వీరనరసింహరాయఁడు తిమ్మరుసుతో నిట్లు నియెను.

“అమాత్యవర్యా! మాతండ్రిపరలోక గతుఁడగునపుడు మమ్ములను మాసామ్రాజ్యమును నీకప్పగించి మాసంరక్షణ భారము నీయిదియని చెప్పెను. అర్థానర్థవిదుండవు ; అఘట నాఘటనాచాతుర్య భురీణుండవు ; సకల కార్యసమర్థుండవు. మహారాజ్యశంత్రజ్ఞుండవు. నీవు మాకు విశ్వాసపాత్రుఁడవు గాక యిన్యఁడవే? నీవేదిపనిచిన దానిచేయుటకు నేనెప్పుడను వెనుదీయవఁడనుగాను. నీచే శిక్షితుఁడైన మాతమ్ముడు కృష్ణరాయఁడును మాకు విశ్వాసపాత్రుఁడే. అందులకు నీవెంతమాత్రమును సందేహింపవలదు. ఇదేనేను దిగ్విజయ యాత్రవైడలి కప్పములుఁజెల్లింపక ప్రతిఘటించిన పాలెగాండ్రను శిక్షించి కప్పములుగైకొని తీర్థయాత్రలు నేవించి శ్రీఘ్ర కాలములోనే వచ్చెదను. ఈరాజధానిని, వజ్రసింహాసనమును నీవకాపాడుచుండుము”

అనిచెప్పి యొకనాఁడు శుభముహూర్తమున బహుళ
సైన్యసమేతుఁడై తీర్థయాత్రను సాటించి దిగ్విజయ యాత్ర
జయలు వెడలెను.

తిమ్మరుసు మంత్రియుఁ గృష్ణరాయనిఁబిలువ నంపించి
“వీరాగ్రణీ! కర్ణాటదేశమునందలి రాజులును, పాలెగాండ్లను
మీకుఁ గప్పములను చెల్లించుట మానుకొనుటయెగాక మీ
యధికారమును ధిక్కరించుచున్నారు. కొంతసైన్యముతో మీ
తమ్ములను బనుప వారలాపాలెగాండ్లతోఁ బోరాడియువారిని
సాధింపఁజాలక మరలివచ్చిరి. వారలను జయించి కార్యము
సాధించి కప్పములుగొనిరా నీవసమద్ధుండవగుటంజేసి మీ
యన్ననిన్నుఁ బుచ్చుచును నాకాజ్ఞాపించెను. అతఁడు దక్షిణ
దేశ విజయయాత్రకుఁబోయియున్నవాఁడు. అశమతిరి గివచ్చు
నప్పటికి నీ వీమాహాకార్యమును నిర్వహించుకొని రావలయును.
ఇందువలన నీకును నాకును జాలప్రతిష్ఠగలుగును. నీయెడ
నిరకముందెట్టి యనుమానమును మీయన్నకుండఁబోదు.
సత్వరముగ నచ్యుతరాయనిఁ దోడుగాఁగైకొని దక్షిణకర్ణాట
ముపై దండయాత్ర వెడలు” మని నియమించి కొంతసైన్యము
నాతని పరముగావించెను.

కృష్ణరాయని విజయము.

ఇట్లు నియమింపఁబడిన కృష్ణరాయనును బహుళసైన్య
సమేతుఁడై మంత్రిసత్తముని యాజ్ఞను శిరసావహించి వెంటనే
కర్ణాటము పైదాడివెడలి యుమ్మత్తురును ముట్టడించిమూఁడు
మాసములు సూరయ్యుద్ధముచేసి శత్రువులను దూలించి దుర్గ

మును స్వాధీనముఁజేసికొనియెను. అపుడు శివసముద్రముకోట లో రాజ్యముచేయుచున్న త్యాగరాజు స్వర్గస్థుఁడుకాఁగానతని కుమారుఁడు గంగరాజు శివసముద్రముకోటలోనుండి కృష్ణ రాయని నెదుర్కొనియెను. కర్ణాటదేశములోఁ గావేరీతీర్థము నందున్న బలాఢ్యములైన దుర్గములలో శివసముద్రము మొట్ట మొదటిదిగా నెన్నవలసినదై యున్నది. అటుపిమ్మట కృష్ణరాయ ఁ గంగరాజునకు శత్రువైన చిక్కరాయఁడను పాలెగానివశ పఱచుకొని మఱికొందఱు పాలెగాండ్రనుగూడఁ జేరఁదీసి ప్రేతపర్వతము, గోకొండలనడుమ దండుదిగి కావేరికనమ మార్గములో శత్రువులనడ్డగించి శివసముద్రమును సంవత్సర మువఱకు ముట్టడించెను. అపుడాగంగరాజాయవమానమును భరింపఁజాలక కావేరిమడుగులోఁబడి ప్రాణత్యాగముఁజేసెను. కృష్ణరాయఁడు శివసముద్రమును స్వాధీనపఱచు కొనియెను. అటుపిమ్మట నాతఁడు మఱికొన్ని పాలియంపట్టలను జయించి కర్ణాటదేశమునకంతకు క్రీరంగపట్టణము నధికారస్థానముగాని యమించి శింఖచక్రములుగల ధ్వజ (కృష్ణరాయనిధ్వజము) మునెత్తించి కర్ణాటదేశములోని పాలెగాండ్రందఱును కప్పము క్రిందను గోటిద్రవ్యము నిచ్చునటులేర్పాటుచేసి రాజధానికి నురలివచ్చెను. కృష్ణరాయని కీర్తియావిజయముతో దేశమంతట వ్యాపించుటయెగాక శత్రురాజుల కాయనిపేరు చెప్పిన భయము కలుగుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్రి తన శిష్యుఁడైన కృష్ణరాయఁడట్టి విజయమునుగాంచి నందులకపరి మితానంద మును బొందియతని బహువిధముల శ్లాఘించెను.

వీరనరసింహ రాయని తీర్థయాత్రలు

అట వీరనరసింహ రాయఁడును ప్రతాపవంతుడై శ్రతుజన భయంకరుఁడై దక్షిణదిగ్విజయ యాత్ర కై బయలు వెడలి తిరస్కరించిన పాలెగాండ్రనుదొలఁగించి, వారిస్థానముల గ్రొత్త వారిని నియమించుచు, తన్నెదుర్కొని పోరాడిన వారిని యాపుమాపుచు దక్షిణసముద్రము వఱకుఁ బోయెను. పాండ్య, చోళ, చేర దేశములలోని రాజులెల్లరును గప్పములను సమర్పించి స్నేహము చేసికొనిరి. ఈ దండయాత్రలో వీరనరసింహ రాయని నెదిరించి మార్కొని పోరాడినవారిలో నొక్కఁడును దప్పించుకొని పోయియుండలేదు. అతఁడు సామ్రాజ్యమంతటను సంచారముచేసి తనప్రభుత్వమును స్థిరపఱచుకొని భుజ బలవీర నరసింహ రాయఁడని ప్రసిద్ధిగాంచెను. అతఁడు కంచి, పక్షి తీర్థము, కుంభఘోణము, చిదంబరము, జంబుకేశ్వరము, శ్రీరంగము, మాధుర, రామసేతువు, గోకర్ణము, కాళహస్తి, అఘోరబలము, శ్రీశైలము, త్రిపురాంతకము, వేంకటాచలము, సంగమేశ్వరము మొదలగు బహుపుణ్య క్షేత్రములను సేవించి దేవబ్రాహ్మణ భక్తికలిగి బ్రాహ్మణుల కనేకభూదాన గోదానసువర్ణదానముల నొసంగి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇట్లు కటిరెండు సంవత్సరములలో శత్రువులనందఱను జయించి కప్పములనేర్పాటు చేసికొని రాజధానిఁ బ్రవేశించెను.

వీరనరసింహ దేవరాయని పరిపాలనము.

వీరనరసింహ రాయఁడు తనతండ్రియైన నరసింగ రాయ ను సాహసింపఁ జాలని కార్యమునకుఁ దానొడిగట్టి

యిమ్మడి నరసింగరాయనిఁ ద్రోచిపుచ్చి తానే రత్నసింహాసన
మాత్రమించుకొని తిమ్మరుసు తన్నుఁబట్టాభి షిక్తునిఁజేయ
నవత్ర పరాక్రముఁడై పరిపంథి రాజుల నుక్కడంచి ధరావల
యమును బరిపాలించి మహారాజాధిరాజు, రాజ పరమేశ్వ
రుడు, రోషకృత ప్రతిపార్థివదండుఁడు, శేష భుజక్ష్మితిరక్తణ
శౌండుఁడు. భాషి. గెతప్పువ రాయరగండఁడు, మూరురా
యరగండఁడు, పరరాజభయంకరుఁడు, హిందూ రాయసుర
త్రాణుఁడు, దుష్టశార్దులమర్దనుఁడు, గజౌఘగండభేరుండుఁడు
మొదలగు ప్రసిద్ధిబిరుదములనుబొంది యాతేండ్లు పరిపాలనము
చేసెను. అదివఱకు సంపాదించిన దేశములను జక్కబఱచు
కొని సామ్రాజ్యమును స్థిరపఱచుకొనుటకు మాత్రమే ప్రయ
త్నించెనుగాని గజపతులను, అశ్వపతులను జయించుటకుఁ
దలఁపెట్టియుండలేదు. ఆకార్యమును బూనక పూర్వమే క్రీ.శ.
౧౫౦౯-దవ సంగత్యగములో జాష్యగ్రస్తుఁడై కాలధర్మము
నొందుట సంభవించెను. అతఁడు మరణముజెందు నప్పటికిఁ
నాతనికిఁ దిరుగుల దేవరాయఁడను నెన్నిదేండ్ల వయస్సుగల
కుమారుఁ డొకఁడుండెను.

వీర నరసింహరాయని దుష్టబుద్ధి.

వీర నరసింహరాయఁడు కుటిల స్వభావుఁడనియుఁ
గ్రూరచిత్తము గలవాఁడనియు మొదటనే చెప్పియున్నాఁడను.
ఇతఁడు చాలకాలమునుండి తిమ్మరుసునెడ ననుమానమును
క్లిష్టరాయనియెడ నీర్వ్యయుఁగలవాఁడై యుండెను. తనకును,
తన సంతతి వారికిని లేకుండఁజేసి క్లిష్టరాయఁడు సామ్రాజ్య

మపహరించునన్న భయముగలదు. అతనియెడఁ బక్షపాతి
గావున, తిమ్మరుసాతనికిఁ దోడ్పడునని పెద్దయనుమానముతో
నుండెను. కృష్ణరాయని నాతని తమ్ములను జంపింప నూహిం
చెనుగాని తిమ్మరుసు నెడఁగల భయముచేత సాహసింపఁజాలఁ
డయ్యెను. ఈయాజేండ్లును తిమ్మరుసు నెడఁగల భయము
చేతఁ బైకి ప్రేమానురాగము లుట్టి పడుచున్నట్లుగాఁ బ్రవ
ర్తించుచుఁ దన కుటిలస్వభావమును బయలుపుచ్చకయున్నను
అవసానదశయందుఁ దన దుష్టబుద్ధి వెల్లడింపక తప్పినదికాదు.
తన యనంతరము తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనికిఁ బట్టాభిషిక్తుని
గావించునని దృఢముగా నమ్మియున్నవాఁడగుటచేతఁ గాటికిఁ
గాళ్ళుచాచుకొని మంచముపైఁ బన్నుండి లేవలేనిస్థితిలోనుండి
తిమ్మరుసును రహస్యముగాఁ బిలువనంపించి యిట్లనియెను.
“అమావ్యవర్యా ! నీవు నాతండ్రియాజ్ఞను బరిపాలించి నన్నుఁ
బట్టాభిషిక్తునిఁగావించి నాచేత సామ్రాజ్యమేలింపఁ జేసితివి.
నీ యనుగ్రహమున నేనిట్టి సార్వభౌమ పదవికివచ్చి జన్మసార్థ
కృమును గాంచితని. నాతండ్రియాజ్ఞ యెల్లపరిపాలించితవో
అట్లే నాయాజ్ఞనుగూడ నీవు పరిపాలింపవలసినకాల మాసన్న
మైనది. నా మరణానంతరము నా కుమారుఁడైన తిరుమల
దేవరాయనికిఁ బట్టముఁగట్టి నీవు కార్యకర్తవై సామ్రాజ్యమును
బరిపాలింపవలసినదని నాయాజ్ఞ. నీవు నాకుమారునకుఁబట్టము
గట్టక యాతనికి జంపించి కృష్ణరాయనికిఁ బట్టము గట్టెదవని
నాకిప్పుడొక పెద్ద యనుమానము పుట్టినది. కావున నీక
ముందు కృష్ణరాయనివలన రాజ్యమున కేవిధమైన యుపద్ర

వము పొడనుకుండ నుండుటకు నీవు కృష్ణరాయని కన్నుల
పెరికించి తెప్పించి నాకు చూపించినఁగాని నా ప్రాణములు
పోవు" అని పలికి యట్లుచేయ నామాంత్రివర్యున కాజ్ఞాపించెను.
ఆ పలుకులు చెవులకు ములుకులై నాట నదరిపడి తిమ్మరుసు
యొకింతసేపు మానమువహించి ధైర్యము తెచ్చుకొని సాహ
సముతో నిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

“రాజేంద్రా! ఇదెంతపని? దీనికి నీవు పరితపింప
నక్కరలేదు. ఇది మనస్సులోఁ బెట్టుకొని బాధపడకుము.
నేనుపోయి యవశ్యము నీకార్యముఁ దీర్చివచ్చెద”నని చెప్పి
సెలవుగై కొని మందిరమునకు వెడలిపోయెను.

తిమ్మరుసు పరివేదనము.

కృష్ణరాయనికి విద్యాబుద్ధులు గఱిపి పెంచి పెద్దవానిని
జేసినది నేను. నేను బెంచిన మొక్కను ద్రుంచివేయ వీర నర
సింహదేవరాయఁడు నాకాజ్ఞాపించినాఁడు. ఆహా! ఇతఁడెంత
కుటిలాత్ముడు? ఎంత క్రూరచిత్తుఁడు? పితృసమానునిగ
భావింపుచుఁ గృష్ణరాయఁడు నన్ను నమ్ముకొనియున్నవాఁడు.
కులభేద మొక్కటి విడిచినపక్షమున నేవిషయమునందును
నా కుమారుడైన గోవిందునికంటె భిన్నముగ నాతని జూచు
కొనుచుండుటలేదు. సమస్తవిధములచేతను సామ్రాజ్యమును
బరిపాలింపఁ దగినవాఁడు కృష్ణరాయఁడుగాని వీర నరసింహుని
పుత్త్రిఁడైన తిరుమలరాయఁడుగాడు. కృష్ణరాయడిరువదేండ్లు
దాటినవాఁడు. తిరుమలరాయఁ డెనిమిదేండ్లవాఁడు. అశ్వ
సములను గజపతులను నిగ్రహింపవలసిన ఘనకార్యములు

ముందున్నవి. సామ్రాజ్యము నింకను బెంపు నొందింపవలసి యుండెను. కృష్ణరాయఁడే వీనినెల్ల నిర్వహింప సమర్థుఁడు గాని యెనిమిదేండ్ల బాలునివలన నేమికాఁగలదు? వీని మో సముచేసియైనఁ గృష్ణరాయనిఁగాపాడి యీసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తునిగావింపవలయును. కృష్ణరాయనివిడిచి నేను బ్రమకఁ జాలను. అని వెంటనే కృష్ణరాయనికి సమాచారముపింపి విషాదముగా రప్పించి యతనింఁగాంచి కన్నుల నీరునించుచు నిట్లు నియెను.

“కృష్ణరాయా! విడిచినా మీయన్నగారి వాక్యములు? తనకుమారునకుఁ బట్టముగట్టి నీకన్నులు పెట్టింది తెచ్చిచూప వలయునని నాకాజ్ఞాపించినాఁడు. ఇప్పుడు నేనేమి చేయవలసి యుండునో చక్కగా యోచించిచెప్పుము.”

అనిపిడుగువంటి యావార్తవినిపించెను. అప్పులుకు తిమ్మ రుసునోటనుండి వెలువడినందున నిక్కముగాఁ నాతఁడు తన కన్నులను బెఱకించుటకై పిలువనంపి రప్పించి యుండునని భావించి సంభ్రమముఁ జెంది గద్గదభాషియై తిమ్మరుసు కాళ్ళ పైఁబడి ‘అప్పాజీ! నా సవతి తల్లి తిప్పాంబ విషము పెట్టింది చంపించవలెనని ప్రయత్నించు నపుడెల్లను విఘాతములాచరించి నన్ను సంరక్షించితివి. విద్యాబుద్ధులుగఱపి పెక్కురాజనీతులు పదేశించితివి. ఇప్పటికిని గంటికి తెప్పవలెఁగాఁచుచున్నాఁడవు. గాని మాయన్నకుఁగాని సామ్రాజ్యమునకుఁగాని నేనుచేసిన ద్రోహమెద్దియునులేదు. తనకుమారుని కపకృతి చేయుదునని కదా మాయన్న నాకన్నులను బెఱకింపనాజ్ఞాపించినది! సామ్రా

జ్యముగానిసామ్రాజ్యమున నేయధికారముగాని నాకక్కటలేదు.
 నేను వైరాగ్యమునుబూని, జోగినై విహరింతును. అన్యాయ
 ముగా నాకన్నుల నేలపెరికించెదరు? నన్నురక్షించి విడువుము.
 దేశాంతరముపోయి బ్రదుకుగాంచెదను. నన్నువిడువ నీకువల
 నుపడదేని కన్నులను బెరికించుటకు మాటు శిరచ్ఛేదమును
 గావింపుము. నీకెంతయుఁ బుణ్యముగలుగు” నని కన్నీరుగా
 క్షుచు బ్రతిచూలు కొనియెను. అతని యాగాటమునుగాంచి
 జాలినొంది తిమ్మరుసుమంత్ర వానివీపుతట్టాచుఁ గుమారా!
 నీకువచ్చినభయములేదు. నిన్ను నేనుకాపాడి యీసామ్రాజ్య
 మున కభిషిక్తునిగావింప సంకల్పించి యున్నవాఁడను. వీరనర
 సింహరాయఁడు మరణించువఱకు నెవ్వనికిఁ గానుపింపకుండనా
 మాదిరముననే దాఁగొనియుండునుని యాతనికభయహస్తమిచ్చి
 వెంటనేయొక యాఁడుమేఁకకన్నులను దెప్పించిఁజట్టుకొనిపోయి
 ప్రాణములవిడువనున్నవీరనరసింహదేవరాయనికిఁ జూపించెను.
 అతఁడాకన్నులనుజూచి సంతోషించి కుమారుని తిమ్మరుసున
 కప్పగించి యాక్షణమప్రాణములను విడిచెను. అంతనర్హవిధా
 నమున సంస్కారవిధుల నివర్తింపఁజేసి కృష్ణరాయనికి జక్ర
 వర్తిగాఁ బ్రకటించెను.

పంచమ ప్రకరణము

“సీ. సర్వజ్ఞుడగు మంత్రసవదంతినరాజు
కావ్యఖడ్గములక్రమ మెఱుంగు
కావ్యఖడ్గంబుల క్రమ మెఱింగినరాజు
బహుకథముల మూలబలముగూర్చు

బహువిధములమూల బలముగూర్చినరాజు
శ్రీమల నవలీలసంహారంబు
శ్రీమల ననలనంహారంచినరాజు
ధరణి యేకాతపతముగ నేలు

కావున మహాప్రథానాగ్రగణ్యబుద్ధి
యధిపు సామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్ష
కావ్యములవరగండ ! వీక్షించండి !
గుండెనూపాల నాసింహమండలేంద!

అని మున్ను సాశ్వతరసింహ భూపాలుని యాస్థానక
వీంధ్రుడుచెప్పిన చందమున మహాప్రథానాగ్రగణ్యబుద్ధియే
యధిపుని సామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్షయను మూల
యధార్థము. సర్వజ్ఞుడని చెప్పందగిన తిమ్మరుసుమంత్రబుద్ధి
యే యాయభినవ కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగ రక్ష
గానుండెననుట యతీతయోక్తిగాదు. తిమ్మరుసువంటి మంత్ర

సత్తముఁడుండుటచేతనే కృష్ణదేవరాయనివంటి చక్రవర్తియుం
డుట సంభవించెను. అరటిపండ్లాలిచిచేతి కందించినరీతిగా నే
విధమైన కష్టమును బోరాటమునులేకుండ నుపభోగింపుమని
మహాసామ్రాజ్యవైభవమునంతయుఁ గృష్ణరాయని హస్తము
నందుంచి యతనికిఁ జేసినవాగ్దత్తమును నెఱవేర్చుకొనియెను.
అశివజితేతిఁగ్గురుసునకుఁగల స్వామిభక్తియుఁ బ్రజాసంరక్షణా
సక్తియు లోకములో వ్యాప్తిమైయున్నందునఁ బ్రజలెల్లరును
తిఁగ్గురుసే తమకేడుగడయనినమ్మి విశ్వాసముతోఁ గార్యము
లలోఁ నతీశ్రద్ధాఘృతే తోడ్పడుచుండిరి. తక్కుంగల భృత్య
పరివార సామంతముఁత్రివర్గము తిఁగ్గురుసును పితృసమునిగా
భావింపుచు భయభక్తులతో వినయవిధేయులై వర్తింపుచుం
డిరి. ఇట్టిమహావైభవపదవి యందున్న తిఁగ్గురుసు నెదుర్కొని
యెవ్వఁడు బ్రదుకుఁగాంచును? కావున నెవ్వరును గృష్ణరాయని
రాజ్యాభిషేకము నడుకొనువారు లేకపోయిరి.

రాజ్యపట్టాభిషేకము.

తిమ్మరుసుమంత్రి శా.శ.౧౪౩౦ సరియైన శుక్లనామ
సంవత్సర మాఘ శుద్ధ చతుర్దశినాఁడు 1509_దవ సంవత్సరము
ఫిబ్రవరి 4_వ తేది) సామ్రాజ్యభిషిక్తునిఁ గావించుటకు నిశ్చ
యించి సామ్రాజ్యమునందంతటఁ బ్రకటింపఁజేసెను. మహా
రాజులకు సామంత నృపవర్గమున కావ్యనముల సంపించెను.
అతఁడు మహాద్భుతముగా విజయనగరము నలంకరింపఁజేసెను.
ఇతరస్థలములందుండిన సైన్యములను బెక్కింటిని రాజధానికి
రప్పించెను. విజయనగర మెట్లలంకరింపఁజేసెనో యావిధము

క్రిష్ణ కుమారధూర్జటియను కవివసుండు తనకృష్ణరాయ విజయంబను గ్రంథమున నీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణించియున్నాఁడు..

“ సీ. ప్రణవశింప నతిఁడు తోరణగట్టుపదిసీమ
 లనగీతి నూత్నతోరణములెసఁగి
 రవుల ఖండించి సత్కృపఁడత్సుతులనిల్పు
 నట ద్వారములందు ననటులలరి
 విభించు నతిఁడుదిక్కుల జ.చుప్తంభాళి
 ననుమాడిరొ జ తర్వుహర్వు లల
 వెలయు నటతని కీర్తులు దిక్కుల నన్న
 సరణిమొత్తెపు ముగ్ధుగు లమ
 నభీనవాలంకృతి న్నూర్తి నతిశయించె
 నప్పకీరత్న మపుడు మహద్భుతముగఁ
 బ్రటమహిమల శ్రీకృష్ణరాయ నృపతి
 శ్రీకరందైన పట్టాభిషేక వేళ.,,

మహామండలేశ్వరులైన మహారాజులనేకులు కృష్ణరాయనికిఁ గానుక లంపించిరి. అనేకసామంత నృపతులు పట్టాభిషేకము సందర్భింప విజయనగరమున కేతెంచిరి. నుతీయు శ్రీరంగపట్టణముననుండి కుమారవీరశ్యామలరాయఁడు, కందనోలినుండి ఆర్యటి శ్రీగంగరాజు, నంద్యాలనుండి నంద్యాల నారపరాజు, ఆకువీటినుండి ఆకువీటయిమ్మరాజు, గండికోట నుండి పెమ్మసానిరామలింగన్నభూపతి, కొచ్చెరగోటనుండి రావెల పెదతిమ్మభూపాలుఁడు, వెలుగోడునుండి వెలుగోటికుమార తిమ్మభూపాలమూలియు నింక ననేకు లాపట్టాభిషేకమహాత్మ్యమును సందర్భింప నేతెంచిరి. ఇట్లుండ సింహాసనాధిరోహణసమయము తటస్థముకాఁగాఁ గృష్ణరాయనికిఁ బన్నీటజలక

మార్చి, కిరీటాంగదాదుల సమర్పించి సర్వాభరణ భూషితుఁ
గావించి యిలుబదులుదేలుసమయం బిదెవచ్చెనని తెలియఁ
బఱచ, నందుకారాకొమరుండు సిద్ధముగా నున్నాఁడ నని తెలి
పెను. పిమ్మట తిమ్మరుసు మాంత్రియొక విచిత్రమైనకథ నడి
పించెనట! తిమ్మరుసుమాంత్రి కృష్ణదేవరాయనితో నొక
రహస్యము చెప్పవలసియున్నదని యితని నొకగదిలోనికిఁగొని
పోయి తలుపుచాటునకు రమ్మని చేరఁదీసి యిదె రహస్యమని
యొక శంపకాయఁ దనసతువుతోఁకొట్టెనట! ఆశంపపెట్టు
నకు కన్నులనీరుగ్రమ్మి నెత్తురు తలకెక్కి తలదిమ్మెత్తఁ గృష్ణ
రాయఁడు చతికిలంబడియెనట? తనకంటనీరు నించుచు తిమ్మరు
సాతని ముంగటఁగూరుచుండి యుండెనట? కొంతవడికి నా
రాకొమరుఁడు తెప్పరి కన్నులువిచ్చి తిమ్మరుసును వీక్షించె
నట! అంత తిమ్మరుసు రాయనింగొగిలించుకొని ముద్దాడి
యిట్లనియెనట!

“అన్నా! నీదేహమునొచ్చెనని నన్ను మాషింపకుము.
ఈపనిఁ జేయుటకుఁ జేతులాడకయిన్నిదినంబులూరకున్నాఁడను.
ఇక నూరికయున్న స్వామిద్రోహముచేసిన వాఁడనగుదునన్న
భయముచేత నిపు డీకృత్యము నెఱపితిని. నన్ను మన్నింపుము”
అని మాంత్రిశేఖరుఁడు పలుక నతఁడచ్చెరువంది తన కేవిధమైన
యపకారమును గలుగకుండఁ బ్రతిదినమును వేయిగన్నులతో
వీక్షింపుచు సంతరించుచున్న తిమ్మరుసు కారణములేనిదే
నేఁడిట్టిపని చేసియుండఁదనియు, ఏదిచేసినను తనయుపకారము
కొఱకే చేయునన్న విశ్వాసముగలవాఁడుగావున తిమ్మరుసుం

జూచి ప్రసన్నముఁడై చిఱునవ్వునవ్వుచు నతఁడిట్లనియె.

“అప్పా! కుమారునిఁ దండ్రి యూరకదండించునా? ప్రేమలోపముచే దండించునని యెవ్వరైననందురా? కుమారుఁడు బాగుపడుమార్గము తండ్రికిందెలిసినట్లు తనయునకుం దెలియునా? దీనినే మాహాప్రసాదముగా స్వీకరించుచున్నాఁడను.”

అని వినయవిధియై ధక్కిపురస్సరముగాఁ జేతులు జోడించుకొని నిలువంబడినఁ గృష్ణరాయనిఁ బునఃపునః గాలింగ నంబుఁజేసికొని శిరంబు మూర్ఝిసి యానందబాష్పములు దొరంగ నతఁడు మరల నిల్చినియెను.

నాయనా! నీవిష్టివాఁడవని యెఱింగియున్న వాఁడ నగుట నేనీసాహసకార్యమున కొడిగట్టితిని. దీని నీవెల్లుగా భావించువోయని భయపడుచున్నవాఁడను. నీవిపుడు నాపట్ల ప్రసన్నముఁడై పలుకుచున్న వాఁడవు గావున నాశంకయు మును భయమును నివారణములైనవి. ఇంక నేఁజేసినపనికిఁ గారణమును దెలిపెదవినుము. నాయనా! నీవిశవతికుఁ బువ్వులలోఁబుట్టి పువ్వులలోఁ బెరిగినవాఁడవు. ఆగర్భశ్రీమంతుఁడవగుటంజేసి సుఖములనేగాని యెన్నఁడును గష్టముల నెఱుంగవు. ఇపుడు నీవు హుజనపరిపాలకుఁ డవుగాఁబోవుచున్నావు. అంతటనుండి మేము నీయాజ్ఞానువర్తులము కావలసినవారము గాని నీకు బుద్ధులుగఱపవలసిన వారముగాము. గండన పాశుష్యమువలనఁ బ్రజలకుఁగలుగుబాధ ప్రభువుస్వానుభవము వలనఁ గ్రహింపఁడీని యిట్టిప్రభువు ప్రజలను క్రూరదండనల

పాలుచేసి జనకంటకుం డనిపించుకొనును. అట్టి దండనపారు
 వ్యమువలనఁ కలిగెడి నొప్పి ప్రభున కనుభవములోనుండుట
 ప్రజలపాలిటి భాగ్యముని చెప్పఁదగును. అట్టిభాగ్యము నీప్ర
 జలకును, అందుమూలముగా నీకీర్తివిస్తరించు భాగ్యమునీకును
 గల్గించుట కిప్పుడీకార్యముం జేసనాఁడను. నీవు విశ్వాసపాత్రుఁ
 డవసినమ్మి అన్నివిద్యలలోని మర్మము నీకీదివఱకే తెలిపి
 యున్నాఁడను. ఇంకవఱకు నీవుమాకృష్టరాయలవే. ఇప్పుడు
 నీకు దీనిని వెలుపకున్న నికముందుఁదెలియఁజేయుటకు సాగ్య
 పడిదని యావిద్యనుగూడ నెఱంగించి నన్ను రాజ్యముఁ జేయఁ
 బంపుచున్నాఁడను. ఇక నీవుపోయి యెనుబదిలక్షల వరహాల
 తోనొడియున్న బొక్క సమున్నైకొని సంగహసనాధిరోహణము
 గావించి యాచంద్రార్కస్థాయిగాఁ గీర్తిపహింపఁజేయ నట్టి
 స్రజాపరిపాలనముఁ జేయుము" అని తిమ్మరుసు దీవించెను.
 అని కృష్ణరాయఁడు తిమ్మరుసుబుద్ధి విశేషమునకు మెచ్చుకొని
 ప్రత్యపకరముగాఁ బాదాభీవందనం బాచరించెను. పిమ్మట
 తిమ్మరుసానందోడ్కొని వెలుపలికివచ్చి గజారోహణముఁ
 జేయించి మఱియొక గజంబుపైఁ దానధిష్ఠించి శంఖకాహళ
 ఛరీప్రచండ వాద్యరవంబులు భూనభోంశరమునిండ నుహవైభ
 వముతో నూరేగించి రాజనందిరమునఁ బ్రవేశపెట్టి యొకశుభ
 మఃహూర్తమున రత్నసింహాసనాధిష్ఠితుం గావించెను.-

పైనువి హించిన కథ కీర్తి కేమలై బ్రహ్మర్షి సుఖాచ శ్రీరామ
 మూర్తిపతిలవాఁ తిమ్మరుసుమంత్రి చిత్రము నుండి గ్రహింపబడినది

షష్ఠ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు కారుణ్యము.

అట్లు తిమ్మరుసు కృష్ణదేవరాయని సామ్రాజ్యాభి
షిక్తుని గావించిన వెనుక నొక నాఁడు రహస్యముగా నతనికి డకుఁ
బోయి 'మహాప్రభూ' పూర్వాచారము ననుసరించి షష్ఠాభి
షేకమునకు ముందు వీరనరసింహదేవరాయని పుత్రుఁడైన తిరు
మలరాయని, ఓబాంబికా పుత్రుఁడైన అచ్యుతరాయని బంధన
ప్రహేళులను గావించితిమి. వారిలనట్లుంచుట మనకు క్షేమాకరము
గాదు. వీరనరసింహ దేవరాయఁడు మీకు ద్రోహము చేయఁ
దలంచినను మీరుమాత్ర మతని కుమారునకు నపకారము
చేయరాదు. అదియును గాక యతఁడు ప్రాణములను విడచునప్పుడు
తనకు మారుసి నాకొప్పగించెను. ఆబాలుని సంరక్షించుట
మీకు విధియైయున్నది. అచ్యుతరాయఁడు నిరపరాధి. అతని
వలన నపకార మింతటికు జరిగినదిలేదు. అయినను వారలను
రాజధానీ నగరమున నుంచుట అనేకా నర్థములకు మూలమై
యుండును. కావున వారలను రాజధానికి దూరమున భద్రముగా
సంరక్షించుట కర్తవ్యము. వారినుంచుటకుం దగిన ప్రదేశము
చంద్రగిరి మర్గమైయున్నది. అక్కడ వారల రక్షణకొఱకు
సైన్యమునుంచి జీవనార్థము కొంతదేశమునిచ్చి స్వేచ్ఛగామన
నిచ్చుట మీ యాదార్యబుద్ధికి వన్నెబెట్టినట్లుండును. అట్లను

గ్రహింపు' మని వేడుకొనియెను. బౌదాధ్యగుణశీలుడైన యా
మహాప్రభువు మంత్రిశేఖరుని ప్రార్థనమును మన్నించి యాతఁడు
చెప్పినట్లు వారలను జెఱవిడిపించి కరుణార్ద్రహృదయుడై
చంద్రగిరి దుర్గమునకుఁ బిలిపించి కొంతరక్షక సైన్యమునుంచి
వారల జీవనార్థము కొంతదేశముపై రాఁగలరాఁబడి నొసంగి
జనస్తుతికేఁ బాత్రుడయ్యెను.

తిమ్మరుసు కార్యనిపుణత్వము.

ఎన్నఁడు స్వప్నమునందైన నెమరుచూడని మహాసహ
స్య యొకటి భయంకరమైన స్వరూపమునుదాల్చి తిమ్మరుసు
నెమర్కొనియెను. చిన్ననాఁటనుండియుఁ బెంచినవాఁడు తిమ్మ
రుసు మంత్రియైనను నాతనికిఁ దెలియకుండఁ గృష్ణదేవరాయఁ
డు బాల్యమున నొక వేశ్యాంగనా పుత్త్రికతోడ నెయ్యమును
గల్పించుకొనియెను. అంత దినక్రమమున నానెయ్యము గాఢా
నుగాగము క్రిందను బరిణమించి వర్ధిల్లుచుండెను. ఆమెపైఁదన
కుఁగల మోహవిశ్వాసములనుబట్టి తనకు సామ్రాజ్యాధి పత్య
ము లభించినయెడల నామెనుబట్టపురాణిగఁజ్జయించుననిపలుమాట
వాగ్దత్తము చేయుచువచ్చెను. ఆ వేశ్యాంగనాపుత్త్రిక నామము
చిన్నమ్మ. ఈ చిన్నమ్మకును దనకును గల ప్రేమ పాశమును
ద్రెంచుకొనఁజాలక కృష్ణదేవరాయఁడు తానొకమహా సామ్రా
జ్యమున కభిషిక్తుడయ్యెను చిన్నమ్మయింటి బానిసీడై రాత్రు
లందు రహస్యముగా నామె గృహమునకుఁ బోవుచుండెను.
అతి గోప్యమైయున్న యీదుర్వర్తన మొకనాఁటిరేయి తిమ్మ
రుసు కంటఁబడియెను. అప్పుడు తిమ్మరుసుమంత్రి యచ్చెరువు

నందుచు దాను మిక్కిలి నొచ్చుకొని యాతనివెంబడించిపోయి
 యాతఁడు చిన్నమ్మగృహము ప్రవేశించిన వెనుకఁ దానును
 బ్రవేశించి నానావిధములఁ జీవాల్లుపెట్టి నీతు లెన్నోయుపదే
 శించి దానంగలిగెడి మహాపద్రవమును నచ్చఁజెప్పిమరల
 రాజభవనమునకుఁ గొనివచ్చెను. కృష్ణరాయఁడు సిగ్గుపడియు
 భయపడియు నూరకొనక యొకింత తెగింపునకు సాహసించి
 'అప్పా! ఏమనిచెప్పుదు. ఆమెయెడకుఁ బ్రేమ మగ్గులమై
 యున్నది. ఆమెను విడిచి నేను బ్రమకఁజాలను. ఆమెను వివా
 హము చేసికొందునని వాగ్దత్తము చేసియున్నాఁడను. రాజ్య
 వియోగమునైన భరింపఁగలనుగానియామెతోడివియోగమును
 భరింపఁజాల. నాకెట్లు సామ్రాజ్యమును సమకూర్చి పెట్టితివో
 అట్లే నా ప్రాణనాయకయైన యాసర్వాంగ సుందరినినాకు సమ
 కూర్చి పెట్టుము. మాయనురాగము విధివిహితమైనది. దీనినెడఁ
 బాపుట కెవ్వరును సమర్థులుకారు. ఇవిగో నామాన ప్రాణధ
 నంబులు నీకు సమర్పించుచున్నాడఁ 'నని దైన్యభావము దేట
 పడఁ బలుకుచు బహుభంగుల వేడుకొనియెను. అప్పుడు తిమ్మ
 రుసు దీర్ఘముగా నాలోచించి యింకఁదాను ప్రతిబంధకములఁ
 గల్పించి వారల నెడఁబాపుట తనకును సామ్రాజ్యమునకుఁ
 గూడ ముప్పు వాటిల్లఁజేయునని గ్రహించి లోకనిందకుఁ
 బాత్రము గాకుండ నుండు విధమున గార్యసానుకూల్యముగా
 వింతునని యాప్రభునకు వాగ్దత్తము చేసెను. అంతఁ గొన్నిదిన
 ములకు శ్రీరంగపట్టణాధీశ్వరుం డగు వీరశ్యామలరాయని
 పుత్రికయగు తిరుమలమ్మనిప్పించి కృష్ణరాయనికి వివాహము

గావించెను. ఆ వివాహము హోమాత్సవముంతయు ముగిసిన వెనుక నొక మహాభవనమును నిర్మింపించి యందు తిరుమలైవిని* చిన్నా దేవినిఁ బ్రవేశ పెట్టించెను. నాటనుండియు రాయఁడును, ప్రభు వులును, ప్రజలును చిన్నమ్మను గూడఁ బట్టపురాణిగ భావించి చిన్నాదేవి యని సమ్మానించుచుండిరి. తిరుమలైవికిని చిన్నాదేవికిని భేదము నెంచకయే యుభయరాణుల నొక్కరీతి

*ఈ చిన్నాదేవి కళ్యాంగనా శుక్తిరీతయని కృష్ణరాయని సమకాలి కులగు, శేషన్, నన్నెకా, అను పోర్చుగీసు చరిత్రకారులు వివరముగా వాసియుండుటచేత నిది యధార్థమని యొప్పుకొనకతప్పదు. శ్రీ కృష్ణదేవరా యని యాశ్చానకపులుగా నుండి స్వార్థోచితమును సంభవమును, పారిజాతాప హరణమును వాని కంతముగావించిన అల్లాసాని పెద్దనామాత్యకవియ, నందిలిమ్మనామాత్యకవియుఁగూడః—

“క. ఆవిధుననంతరంబు భ

రావలయుముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా

దేవియు శుభమతి తిరుమల

దేవియును దనకుఁ గూర్చు దేవేరులుగాన్.”

(మహాచరిత్రము)

“క. శ్రీ వేంకటగిరివల్ల భ

సేవాపరతంత్ర హృదయచిన్నమదేవీ

జీవితనాయక కవితా

ప్రవాచిణ్య ఫణీశ కృష్ణరాయ మహీశా.”

(పారిజాతాపహరణము)

అను పద్యములలో తిరుమలైకిని, చిన్నాదేవిని గూడఁ బట్టపురా ణులనుగ నభివర్ణించి యుండుటయే యిందుకు గొప్ప నిదర్శనము. ఏమికార ణముననో ఆ ముక్తమాల్యదయందు చిన్నాదేవి పేరు విడిచిపెట్టబడినది.

సామ్రాజ్యమునఁ బూజించుచుండెరి. కృష్ణరాయఁడు తనరాణు
లలో నెల్ల నీమెయెడల నె యెక్కువ శుక్కువ కలిగి యుండెనని
చరిత్ర కాకులు వ్రాసిరి. ఈమె జ్ఞాపకార్థము కృష్ణరాయఁడు
విజయనగరములో నాగలాపురమునయెడు నొకగొప్పపేటను
మిగుల రమ్యముగా నుండఁనట్లు గట్టించి చుట్టును ప్రాకార
మును నిర్మించెనట. ప్రభువర్గములో జేరినవారలలోఁ
బెక్కిండు దివ్యభవనములను గట్టి కాపురముండునట్లు గావి
చెను. ఇందుమైలున్నర పొడవునునలువది మాళ్ళవెడల్పునుగల
యొక వీధి ప్రాగనుగా నిర్మింపబడినది. ఈవీధిని చరిత్రకాను
లనేకు లభివర్ణించి యుండెను. కృష్ణరాయఁడు తనచుగా నింజే
నివసించుచుండును. ఈకాగలాపురమునకు వచ్చెడి సర
కుపై వేయఁబడిన సుములవృక్షములునలువది రెండువేలవర
హాలు వసూలు చేయఁబడుచుండెనట. ఈయదృష్టశాంతుయును
చిన్నాదేవస్వామిగారి దనుటకు సుదియెప్పులేదు. కృష్ణదేవ
రాయఁ మనోభీష్టమునకు విరుద్ధముగా వర్తించి తిమ్మరసువీరల
యనుసంధానమునకు విఘాతము చేసియుండెనేని చరిత్రము
మాతీయుండు. తిమ్మరుసు దీర్ఘదర్శియై సామ్రాజ్య సురక్ష
ణమే ప్రాధాన్యముగా వేంచుకొని వర్తించుచున్నవాఁడౌటచే
నీయనుకూల దాంపత్యమును సంఘటింపజేసి తనకొక్కనిపు
ణత్యము లోకమునకు వెల్లడించెను.

తిమ్మరుసు చారపద్ధతి.

అసామాన్యప్రజ్ఞా ప్రగల్భుఁడు గావున ననుక్షణమును
గంటికి తెప్పవోలే తిమ్మరుసు మంత్రుఁడు కృష్ణదేవరా

యని సంరక్షించుచుండెను. అశంకెంత రహస్యముగా నేమి
 గామించినను మఱుకణముననే మంత్రవిద్యనికె దెలియుచుం
 డును. తిమ్మరసవలంబించినచారపద్ధతి యాతనికిఁదప్ప రాయ
 నికిఁగాని సామ్రాజ్యమున మఱియెవ్వరికిఁగాని దెలియకుండెను.
 ఇట్టి సతిభావంతుఁడగుటచేతనే తిమ్మరుసును గన్నెత్తి తేజి
 పాఱజూచుటకు నెల్లవారు భయపడుచుందురు. ఇతని చార
 వర్గమునందు స్త్రీలును, పురుషులును, కొజ్జాలును గలరు. ఇత
 నిచే నేర్పఱుపఁబడిన చారులసాఖ్యయిఁగాయని లెక్కింపనలవి
 కాదు. ఇక నాఁడు కృష్ణ కేవలాయఁడు తనపైనున్న భక్తివిశ్వా
 సములచేఁ జలు విధేయుఁడై నాడూర్చు కేవలము తిమ్మ
 రునువలసి భయముచేత నితఁడు యంతః పూర్వార్థ స్వయముగాఁ
 బరీక్షింపఁగోర్చి పట్టపగఱ పూర్వార్థార్థములకుండు నొక్కఁడు నంతః
 పురము భయల దేజి నగరములో దూరముననున్న యొక దేవ
 లిమును బ్రకేశించెను. అచటి స్థానికు లీతని గాయనింగా నెత్తి
 క్షుద్ధజలంబులొసంగిన నశంకె వామతీర్థ బాసగించి తదేవతా
 నికేదన పదార్థము లాపయోగించి కృతాచమనుండై సు
 మగాఁ గూరుచుండెను. ఇతలోనియమిశస్థానమున రుద్రాయఁడు
 లేకుండుటఁగాంచి తిమ్మరుసు శత్రురింపుచు వెదకుచుండఁ దన
 చారులే తెంచి యాతఁడొంటరిగాఁ దేవళమునకుఁబోయినవార్త
 దోపిరి. ఆశంకెంతయు వగచుచు రక్షకసైన్యముతోఁబోయి
 కృష్ణరాయనిం గలిసికొనియెను. అతఁడచ్చేరువందియఁ గొం
 చెము కోపమాభినయించి ఏమి పుట్టిమునింగినదని యిచ్చుక
 లే తెంచితి' వని తిమ్మరుసును బ్రశ్నించెను. అంత భయవి

యంబులెనయ మంత్రీంద్రుఁ డిట్లనియెను.

“మహాప్రభూ! దేవరవారిటవచ్చు టెఱుంగక వెదకు చుండ నొకచారుఁడు రహస్యముగా నేలికవచ్చిన జాడఁదెల్పి నందునఁ జారులెవ్వరికి నీ సమాచారముఁ దెలియకుండఁజేసి వేటకొఱకు మానప్రభువు బయలుదేటి వెడలుచున్నాఁడుగావున మీరందఱును సన్నద్ధులై రావలసినదని కొందఱు పైనికులకు వర్తమానమంపి యిటకు వచ్చినవాఁడను. మీయిష్టానుసార ముగా నేకార్యముఁ దలపెట్టినను నవలీల నిర్వహింప మీ యాజ్ఞానువర్తులమై మెలంగు నాచంటిమంత్రులుండ సమస్త వైభవముతోనొప్పెడి మందిరమును విడిచి యొంటరిగా నీచ టకిరాఁదగునా! నీరాక యితరులెవ్వరైనవిన్నచో నేంతవై ప రీత్యము సంభవించునో దేవరవారికిఁ బాడగట్టినేని యిత సాహసకార్యమునకు నొడిగట్టియుండరు. మీవంటి రాజాధిరా జులు సామాన్యులవిధముగా నిట్లు రాఁజెల్లునా? అయ్యో! ఎంతవనిచేసితిరి?” అని తిన్నగును న్యాయనిష్ఠుఁడ వాక్యము లతో మందలింపఁగా నారాజేంద్రుఁడు మందహాసముచేయుచు నిట్లు ప్రత్యుత్తర మొసంగెను.

“ఓమంత్రీపుంగవా! అఘటనాఘటనాసామర్థ్యముగల మీవంటి యమాత్యశేఖరులుండఁగా నిర్విచారముతో మేము యదేచ్ఛాసంచారముఁజేసినఁ బ్రమాద మేమియుండును? మీర సామాన్యశక్తిసంపన్నులగుటంజేసి, మీరు తలఁచినవక్షమునఁ దృణము మాహమేరువగును. మీరు కాదన్నచో హామమే గువేతృణమగును. మీవంటి మహాత్ములు మంత్రులుగా మాకు

లభించుట మాపూర్వజన్మ భాగ్యముగాని మఱియొండుకాదు.'

ఇట్లు కృష్ణదేవరాయఁడు పలుక నాతని మూలల చమత్కారమునకు మనస్సులో నుప్పొగుచు తిమ్మరుసు మరల నిట్లనియెను.

దేవా! మేమన నెంతవారము. ప్రభువు నాజ్ఞావిధుల ననుసరించి భయభక్తులతోఁ బ్రవర్తింపవలసినవారము. తృణ గ్రాహియైన నీలమున కెచ్చటను విలువయధికమే యగును. కాని యది కేవలము తృణమని దానిని గ్రహింపరాదని విడిచి నంతమాత్రమున నయ్యది జాతిసీలముకానట్లు ప్రభువులు పరిగ్రహించినఁబ్రజలే సమ్మానార్హులగుదురు. దేవరవారిప్రతాపము మూలమునఁగాని యన్యథా సమర్థత యేల గలుగును? ఏలిక యాజ్ఞాప్రకారము కార్యములు నడచును. దేవా! మీ యాజ్ఞ యెట్లొ, యట్లే సమస్తకార్యములు నిర్వహింతుము. దేవరవారిక నగరమునకు విచ్చేయవలయు. అని వినయ నయభయంబులేర్పడఁబలికిన తిమ్మరుసు పలుకుల కానందించి రాయఁడు సదయాత్ముండై యిట్లనియె.

కృష్ణరాయని ప్రార్థనము.

'మహారాజాధిరాజునైయుండి నేనిట్లాంటరిగాఁ జను దొంచుట తగనిపని యని నామనంబున కిప్పుడు దృఢముగాఁ దట్టినది. నా రాకను దెలిసికొని రక్షకసైన్యముతో వచ్చినన్ను సంరక్షింపి పితృవాత్సల్యమును జూపినందులకు నీకు నేనెంత

* ఈకథ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారి తిమ్మరుసుమంత్రి చరిత్ర మునుండి గ్రహింపఁబడినది.

యుఁ గృతజ్ఞుఁడను* నీ హితోపదేశమును శిరసావహించినాఁ
డను. మహాత్మా! నేను దుష్టనిగ్రహమును శిష్టజన పరిపాలన
మును జేసి జగంబున నాచంద్రార్కస్థాయిగాఁ గీర్తిఁగంచు
నట్లును గృహించి నీవును శాశ్వతమైనయశస్సును బడయుము.
నాతండ్రి నరసింహదేవరాయఁడుగాని, నాసోదరుఁడు వీరనర
సింహ దేవరాయఁడుగాని, యీసామ్రాజ్యమును సంపాదించిన
సాశ్వతనరసింహరాయఁడుగాని సాధింపలేక విడచిపెట్టినకార్యము
లను నేను నిర్వహించుమార్గమును నాకుఁజూపి నీవుతోడ్పడి
విజయమును సమకూర్చవలయును. రాచూరు, మదిగల్లు దుర్గ
ములు విజాపురినుల్తానుచే నాక్రమింపఁబడినవి. ప్రాగ్విశాఖ
మున నుదయగిరి పటకుఁగల దేశమును గజపతు లాక్రమించు
కొనిరి. ఆదేశములనుండి శత్రురాజులను తఱిమివేసి యాభాగ
ములను మనీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్చుకొని దక్షిణహిందూ
స్థానమున నేకచక్రతాధిపత్యమును వహించి పరిపాలింపవలయు
నని నాకు పెద్దకోరికఁగలదు. ఇంతియగాక యింత సామ్రాజ్య
భాగమును వహించి నేను కేవలము నాకు సాసంతులుగ
నున్న వారికనుండు సైన్యముల నమ్మియుండుటకంటె స్వంత
బలమును గూర్చుకొని యుండుట నాకు శ్రేయస్కరమనుమాట
నీ వెఱుంగనిదికాదు. అట్టిబలమును నాకు సమకూర్చి పెట్ట
వలయును.

అని పార్థించిన నతండు చిటునవ్వునవ్వుచు, ప్రభూత్వం
సమా! ఇంతమాత్రమునకై నీవు పెద్దగా యోజింపవలయునా?
నీ మనోభీష్టము ప్రకారము సమస్తకార్యములను జక్కఁబెట్టె

దను. ఇంక జాగు సేయక వై శంబలెమ్ము. మాన మిచ్చటనుండుట తగదు. బయలు వెడలుద' మని పలికి యతనినొక యేనుఁగుపై నెక్కించిరక్షక సైన్యము వెంటనంటిరాఁ రాజభవనమునకుఁగా దోడ్కొనివచ్చెను.

తిమ్మరుసు హితబోధ.

అట్లు రాయనిఁ దోడ్కొనివచ్చి 'మహారాజేంద్రా అంగరక్షక సైన్యము లేకుండ నొంటరిగ స్వమందిరమును విడిచి యింకముం దెచ్చటికి బోనని నాకు వాగ్దత్తముజేయు, మని ప్రార్థింప నామంత్రి పుంగవుని ప్రార్థనమును మాన్పించి యతఁ డట్ల వాగ్దత్తముచేసెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు సంతోషసాగ రమునఁ దేలియాడుచుఁ దన యేలికతోడ నిట్లు మనవిచేసెను.

'దేవా'మీచిద్దానుసారము దిగ్విజయయాత్రకనుకూ లములైన ప్రయత్నములను జేయుటకు నాకు రెండుసంవత్సర ములకాలము గడు పీయవలయును. అశ్వపతులును, గజపతు లును, లవంతులు. వారిలతో నొక్కమూఱుగా వైరముఁ బెట్టుకొనుట యనర్థహేతువు. నీవు సోదరపుత్రుని దూరము గాఁబాటద్రోలి పట్టాభిషి క్తుఁడవై పరిపాలనము చేయఁబూని తివి. నీకు నీసామ్రాజ్యమునఁబ్రబలశత్రువులుగలరని యెప్పుడు నేవరకయిండుము. నిన్నుఁ బదభ్రష్టునిజేయ నవకాశము కొఱకు నిరీక్షించుచుందురు. ఇట్టిసందర్భమున వెనుక ముందు నాలోచింపంక లవంతులతోడ యుద్ధమున కుపక్రమింతుమేని దానఁ బ్రమాదము గలదు. ఇట్టివానికై వేగిరపాటు కూడదు. రాజ్యాంగమును బలపఱచుకొనవలయును. సైన్యములనుసమా

వేశపఱచుకొని తగుసంస్కారములను గావించి సంసిద్ధముగా నుంచుకొనవలయును. అర్ధంబులను దెచ్చి భండారము నింపవలయును. ప్రధానదుర్గంబులు శృణకాష్ట జలసమృద్ధంబులగు నట్లుగా సిద్ధపఱచుకొనవలయును. దుర్గప్రాకారములను వస్త్రంబులను, కొమ్ములను, క్రొత్తశంబులను, అగడ్తలను, అట్టళ్లను జంత్రంబులను, అనువుపఱచుకొని, ధాన్యంబులాదిగా వస్తువర్గముల సమకూర్చుకొని, విశ్వాస పాత్రులైన దొరలను పాలేములను, గొలువునిభిషి యెట్టివారి కభ్యర్థముగునట్లుగావించుట ప్రథమకర్తవ్యము. వీనినన్నిటిని జక్కపఱచుకొని యసఖ్యాకంబులగు బలంబులతోడ దండయాత్రలకు వెడలినచో నవలీల విజయమును బడయవచ్చును. కావున దేవరవారు కేండుసంవత్సరములకాలము వేచి యున్నపక్షమున నేను చెప్పినచొప్పున సామ్రాజ్యమును దిటవు పఱచి దండయాత్రలకు సైన్యము సన్నద్ధము గావించును. ఎదిరిబలమునకును తన బలమునకును గల తారతమ్యమును దెలిసికొనకుండ యుద్ధమునకుఁగడంగుట చేటునకు మూలము. అసాధ్యమైనది ప్రజ్ఞచే సాధ్యమగును. నీవు సాహసంబున విక్రమార్కుని మించినవాఁడవౌచువు. నీవు సంగ్రామధనం జయుండ వని నేనెఱుంగుదు. నీవు శత్రువుల నవలీల జయింతువు. అందులకు సందియములేదుగాని నేఁజేయఁబూనిన రాజ్యాంగ సైన్యసంస్కారములు ముగియునంతవఱకు గొకించుక కాలము వేచియుండుట శ్రేయోదాయకము.”

అని బోధించి పిమ్మట తిమ్మరుసుమంత్ర సైన్యసంస్కారణమునకుఁ గడంగెను.

ప్రథమా సంస్కరణము.

తనయెడఁ గృష్ణదేవరాయనికి నసూయ జనింపఁజేయు
వార్తమునఁబోక, కార్యసాఫల్యమునే ప్రధానముగాఁ జూచుకొని
తనపై మహాప్రభునకు భక్తివిశ్వాసములు ముప్పిరిగొను
విధముగాఁ బ్రవర్తింపుచుఁ గార్యకాశలత్వమునఁ జూపుచు తిమ్మ
రుసుసంత్ర జాగరూకుడై మెలగుచుండెను. అయిన రాయ
నికిఁ దనపై నసూయపుట్టింపఁ గొందఱు సామంతప్రభువు లప
వాదములను వేయుచుండిరి. కృష్ణదేవరాయఁడు తన రాజ్య
భారమునంతయును తిమ్మరుసుమంత్రపైనిడి విద్యావిరోధములం
దగుల్కొని ప్రమత్తుడై యున్నవాఁడని కొందఱు సామంత
ప్రభువు లపవాదములు పుట్టింప శత్రురాజులు వానిని విశ్వ
సించి వారివలన రాయని రాజ్యములోనీ రహస్యముల గ్రహిం
పుచు రాయని జయించి వారికి స్వాశాస్త్ర్య మొసంగెదమని
వాగ్దత్తమునుజేసి సమరసన్నాహములను జేయుచుండిరి. ఈ
వర్తమానము రాయనికి ముందుగాఁ దెలియవచ్చెను. అప్పుడు
వెంటనే కృష్ణదేవరాయఁడు సమయముకొని సమయమైనను
తిమ్మరుసును తన సమ్ముఖమునకు రమ్మని వర్తమానము
చేసెను. తిమ్మరుసు జపముచేసికొనుచుండఁగా రాజభటులు
వచ్చి రాయని యాజ్ఞను దెలిపిరి. అతఁడు బుద్ధికాశలముగల
వాఁడు గావున రాయని శలంపు గ్రహించి జపమును మాని
తిగ్గనలేచి యిదె వచ్చెదనని రాజభటులకుఁ దెలిపి యొకదొడ్డిలో
నికి బోయెను. రాజభటులును వానిని వెంబడించుచోయిరి.
అతఁడొక తోటకూర మడిలోఁ గూరుచుండి పెద్ద పెద్ద

మొక్కలను బెకలించి దూరముగాఁ బడవైచుచు, చిన్న మొక్కల చుట్టును మళ్ళుగట్టి సమీపముననున్న బావిలోనుండి యుడకమునుచేది దానిందెచ్చి యాచిన్న మొక్కలను దడుపుచుండెనట ! దీనినంతయును జూచిన రాజభటు లీతఁడు గాజాజ్జోల్లంఘన చేయఁదలంచి కాలయాపనకై యీపనిపెట్టికొన్నట్లున్నది ; వెంటనే పోకయున్న మనలనుగూడ రాజశిక్షించు నన్నభయముచేత మరలిపోయి యావృత్తాంతము నంతయుఁ దెలిపిరి. కృష్ణదేవరాయఁడు తిమ్మరుసు కడనే విశ్వాబుద్ధులు నేర్చిన బుద్ధిమంతుఁడుగావున నతఁడు తన యాజ్ఞ నుల్లఘించు వాఁడుకాఁడని తాను బాగుగా నెఱింగిన వాఁడుగావున నతఁడు చేయుచున్నపని తననిమిత్తమే యని గ్రహించి యందలి రహస్యమును దెలిసికొని తన కనుమానము గలిగించిన పెద్దసామంతులను దొలగించి వారిస్థానమున విశ్వాసపాత్రులైన చిన్నసామంతులను నియమించి యాజ్ఞాపత్రముల నొసంగి వెంటనే మీయధికారములను జెల్లింపుఁడని యాజ్ఞ చేసి యంతఃపురమందిరమునకుఁ బోయెనట ! తానును వానింగైకొని తమకు వలయు సేనాసహాయముతోఁ బోయి యొకరివర్తమాన మొకరికఁ దెలియకుండఁ బెద్దసామంతులను దొలగించి వారిస్థానముల నాక్రమించుకొనిరట ! ఈ వృత్తాంతములను దెలిసికొని పరరాష్ట్రప్రభువులు నిగుత్సహులై యుద్ధప్రయత్నమును మానుకొనిరట ! కృష్ణదేవరాయనిసామర్థ్యమును బ్రజలు బహుభంగులఁ గొనియాడుచుండిరి. తిమ్మరుసు బుద్ధివిశేషమును రాయంక్షభినందించెనట.

ఈ కథయెట్లదైనను అనుమానాస్పదమైన వర్తనముగల సామంతులను దొలగించి యాస్థానముల విశ్వాసపాత్రులైన సామంతులను నిలిపి ముందురాజువు నుపద్రవమునుండి సామ్రాజ్యమును తన నేర్పరితనముచేత తిమ్మరుసు సంరక్షింపది సత్యమనుటకు సందియములేదు. ఇట్టిపని జరిగిన వెనుక నెల్లవారును గాయనిపట్లను మంత్రపట్లను భయభక్తులతో వర్తించుచుండిరి. ఇతర సంస్కరణములు.

కృష్ణదేవరాయుడు సింహాసనారూఢుడగుటకుఁ బూర్వము సేనలోగొంత భాగము రాయనివశమునను, మఱికొంత భాగము సామంతప్రభువులవశమున నుండెడిది. ఈమహారాజ్యమంతయును నాయకరములుగా విభాగింపఁబడి యొక్కొక్క నాయకరి మొక్కొక్క రాజాజ్ఞానువర్తియగు నాయకునిచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. ఈ నాయకులు రెండువిధములైన తెగలుగ విభాగింపఁబడియుండిరి. ఒక తెగనాయకులు తాము జీతములుగైకొనుచుఁ దమనాయకరములో సంపాదించిన యారణమంతయును నగరికిఁ బంపెడి యాచారముగలవారుగనుండిరి. వీరినే కేవలనాయకులని చెప్పఁదగును. మఱియొక తెగ నాయకులు గలరు. వీరి పుత్రిప్రాప్తాను క్రమముగాఁ బరిపాలనము చేయుసామంతరాజులు. వీరినే అనురనాయకులందురు. వీరు ఈమరాజునకై గొంతసేనను సిద్ధపఱచి యుంచుపద్ధతికి లోఁబడి ఈ నాయకరము లనుభవించుచుండెడివారు. నియమించిన విధమున వీరిలకడనుండు సైన్యములు సంఖ్యలోఁ గొఱవడి యుండుటయేగాక గుణముచేతను గొఱవడియుండుటఁగనుపెట్టి

తీమ్మరుసుమంత్ర యోగైన్యములను సమకూర్చుకార్యము వా
రలనుండి తొలగించి సైన్యమునంతయు దనవశము చేసికొని
బిలపటచి యెప్పుడు యుద్ధము తటస్థమైనను యుద్ధముచేయు
టకు సిద్ధముగా నుండునట్లు గావించెను. కృష్ణదేవరాయుడు
పరరాష్ట్రాధిపతులతో నెప్పుడు యుద్ధముచేయవలసినచ్చినను
నంతమాత్రమును సైన్యములకొఱతలేకుండఁ బదిబక్షులఁసైన్య
మును సిద్ధముచేసెను. ఈసైన్యముల వెచ్చమునకుఁగా నమర
నాయకులనుండి కిప్పములను గొనుచు సైన్యములమీఁది
యధికారమును తిమ్మరుసుమంత్ర రాయనిపై నుంచెను. అతని
యధికారమును వీరువారనకి యెల్లవారును శిరసావహింప
వలసినదే. ముప్పదియాఱువేల గుఱ్ఱపు దళమును గాయఁడు
స్వయముగాఁ బోషించునట్లు చేసెను. ఎనిమిదివందల గేనుఁ
గలనుగూడ రాయుఁడు పోషించుచుండెను. ఈరెండు సంఖ్య
స్థరములలోను గావలసినంత ధనమును బొక్కసములోనికిఁ
జేర్చెను. ప్రతిసంవత్సరమును విజయదశమినాఁడు గాయఁడు
తనసేనలను బరీక్షించి సైనికులకు బహుమానములు మొద
లగునవి చేయునట్లుగ నేర్పాటు గావించెను. ఇట్టియేర్పాటుల
యొక్క ప్రయోజనమును జక్కఁగా గ్రహించి శ్రీష్టదేవ
రాయుఁడు తనజన్మము సార్థక్యము నొందింప భూతలముపై
నవతిరించిన దేవగురునిగా తిమ్మరుసును సంభావింపుచుఁ నాత
నికిఁ గృతజ్ఞుఁడై తనవలన నాతనికి నతనివలనఁ దనకు లోకమున
గౌరవము కలుగునట్లుగాఁ జాలకాలము ప్రవర్తించెను.

శ్రీ మద్విశ్వకర్మ సమితి ముద్రా

విద్యాగోష్ఠి.

ఈ మంత్రశిఖానుణి సంస్కృతాంధ్రములకు ననా
 మాన్యపాండిత్యము గలవాఁడు. కర్ణాటాంధ్ర పారసి భాషల
 లో వ్యవహారము జరుపనేర్చిన వ్రాయనకాఁడు. పలుభాషలు
 యుచ్చటింపనేర్చిన వ్రెగ్గడ. ఇతఁడు సంస్కృతమునం దపార
 మైన ప్రజ్ఞగలవాఁడనుటకు నగస్త్యశ్వర విరచితమైన సంస్కృ
 తబాలభారతమునకు నితఁడుచేసిన వ్యాఖ్యయే గొప్ప నిదర్శ
 నముగాఁ జూపవచ్చును. ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యము
 గలవాఁడగుటచేతనే ప్రసిద్ధకవీంద్రులనేకు లీకృష్ణదేవరాయని
 యాస్థానమునకుం జేరుకొనిరి. వారిలోఁబ్రధానులు అల్లసాని
 విద్యనామాత్యుఁడను, నందితమ్మనామాత్యుఁడు నైయుండిరి.
 మొదటివాఁడు నందవరీకనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; రెండవవాఁడా
 ర్వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. వీరుమహాకవులుగాఁబరిగణంబు
 బడుచున్నను కృష్ణరాయనికాలమున మండలాధికారులుగఁ
 గూడ నుండిరి. వీరునిరంజరమును రాయని వెంబడించునున్న
 వారుగావున వీరినిమంత్రవర్గములోఁ జేర్పవచ్చును. వీరికిరాయని
 కడ సర్వస్వాతంత్ర్యమును గలదు. వీరికిట్టి సమ్మానము గలు
 గుట సాధువతిష్ఠుచంద్రుని భాషాపక్షపాతమును, కవిత్వ
 మునందలి ప్రేమయును దక్కవేఱకొండుగారణము గానరాదు.
 బొమ్మచర్ల తిమ్మనామాత్యుఁడునుకవీంద్రుఁడొకఁడు కలఁడు.
 అతఁడు రాయనితోఁ జతురంగమాడుటకై నియోగింపఁబడి
 యెను. ఇతఁడు నందవరీకనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. మొదట
 కొప్పలుగ్రామమునకుఁ గరణముగానుండి కవిశ్వరదిగ్దంతయును

ప్రతిష్ఠగలవాఁడై చదరంగపు తెత్తులు వేయుటయం దసమాన
ప్రజ్ఞాశ్శుఁడుగ నుండెనట. ఈబొడ్డుచర్ల తిమ్మనకవీంద్రుఁడు
తిమ్మరుసు మంత్రప్రాపునఁ గృష్ణదేవరాయని ప్రేమమునకాస్ప
మఁడయెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయని పక్షమున నెందఱులలో
చించి యెత్తువేయుచున్నను నీతఁడొక్కఁడే యెదురెత్తువేసి
యూటగెల్పుచు వేయార్లుపందెము గొనుచుండెవాఁడని యీక్రి
పి పద్యములవలనఁ దేటపడఁగలదు.

“కం. శతసంఖ్యలొకటైనను
సతతము శ్రీకృష్ణరాయఁగతీపతితోఁ
జతురంగమాడె గెల్పును
గృతిమంతుఁడు బొడ్డుచర్ల తిమ్మనబలిం.”

ఈ. సరుఁడు బొడ్డుచర్ల చివరిమ్మనమంత్ర తిమ్మరుసుచిత
కానుఁడు సత్కారా విదుఁడు కౌశిక గోత్రుఁడు శద్ధ శేత సే
వారితబుద్ధి సంపద వంశ్యుఁడు సత్కవిలోక నాథుఁడా
చారసమగ్రవర్తనుఁడు చావచిస్థిత నొప్పువాఁడనిగిల్.

ఇతనిశక్తి చాతుర్యములకు సంజోషించి కృష్ణదేవరా
యఁడు కొప్పోలు గ్రామమునకు కృష్ణరాయపురమని పేరిడి స
ర్వాగ్రహారముగా నీతనికి ధారపోసెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు
క్రీ. శ. ౧౫౦౯-వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౫౧౨-వ
సంవత్సరము వఱకు విద్యావినోదగోష్ఠియందే కాలము గడపె
ను. తిమ్మరుసుమంత్రయు రాజ్యాంగ సంస్కృణము నందు మా
త్రము తనబుద్ధి నంతయుఁ జొనిపి యూరకుండక దానుగూడ
విద్యావినోదకార్యములయందు భాగస్వామియై కాలము పుచ్చు
చుండెను. తిమ్మరుసు శిక్షణము చేతనే రాజ్యాంగవి

యమున నెట్లో అట్లే విద్యావిషయమునఁ గూడ కృషదేవరా
యఁడు ప్రఖ్యాతిఁగాంచగలిగెను. ఈయెడు సంవత్సరముల
కాలములోనే అల్లసాని పెద్దనామాత్యుని కాంధ్రీకవితాపితా
నుహుఁడన్న బిరుదము లభించునది. ఇతనికి నందితిమ్మనామా
త్యునకు అగ్రహారములు బెక్కింటిని ధారపోసెను. శ్రీకృష్ణ
దేవరాయఁడు హహసామ్రాజ్య భోగముల ననుభవించుట
మాత్రమేగాక సరసకవితావిలాసలాలసుఁడై తిమ్మనాది
కవీంద్రుల పలుకుఁ దేనియలఁ జూటలఁగొని తానును సంస్కృ
తాంధ్రములందు సరసకవిత్వము చెప్పఁగల్గినకవిరాజ శిఖామణి
యై కవీంద్రలోకమునఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచెను. “హాణినా
వలయం వలయే నహాణిః” అనునట్లు తిమ్మరుసు మూలమున
కృష్ణరాయనికీర్తియు, అతనిమూలమున తిమ్మరుసు కీర్తియు
విద్యాధిక ప్రసాదమునకు విదితమాయెను.

ఎట్టి ప్రఖ్యాతిని గాంచినకవి యేకేంద్రుడనను రాయఁ
కంటే ముందుగాఁ దిమ్మరుసుచే నాతిధ్యమును బొంది సమస్త
విధములఁ బూనింపబడుచుండిరి. కనుక నేతిమ్మరుసునకు కవీంద్ర
సత్త పాతియిని పేరువచ్చెను. ఒకప్పు డేకారణముచేతనో
రాయని యాస్థానకవులు భట్టుమూర్తికి విసి నవమానించినఁ
నుపితుఁడై తిమ్మరుసు రాయనిగూడ తనపట్ల నలత్యముగల
వారైయున్నవారని తెలపోసి హహూగ్రుఁడై యాక్రంది
యుత్పల మాలికను జెప్పెనట.

ఉ. లొట్టయిదేటిమాట పెనులూభులతో మొగమోటవెంతాఁ

గుట్టకయన్నవృశ్చిము గుమ్మఁ పూర్వని నుందురే కదా

పట్టపురాజుపట్టి సాపలసరాసః యాయశ్చ నేః
 దిట్టక మాచ నామతేను తీస్రమహోవభయంకరంబుగాఁ
 దిట్టిని నా మహాగ్రహనుతిక మకరగ్రహ భ్రూభటా
 పట్టపుదిట్ట ఫాలఫణి భర్తృబహుకృత పర్జిటస్ఫుటా
 ఘట్టదట్టజాలక విఘట్టనిర్గళ రాభృత్యకీ
 చట్టదటాశ్చటీ నచఃకర్మకీలలు రాలఁగావలెక
 జాట్టటికంబునంబాగడఁజూచితినా కలతాద్ర్యధిత్యకా
 పట్టణమధ్యగంగ గతభవ్యవహూ వదనానుషంగం
 హట్టరస్థ గంగ యువహల్లక హల నుధాతరింగముర
 చుట్టుకొనన్వలెక భువనచోద్యముగా భయదంబుగానుటిక
 దిట్టిని నా సభాభవనదీప్తిత భీషన్మ సింహరాడ్వహ
 తాట్టమహాట్టహస చతురాస్య సముద్భృత కుటీతటికటి
 కోట్టణరోమబాల క తకుంతిత కంతగభీనాదసం
 ఘట్టవిజృంభమాణగతిగావలె దీవన పద్యమిచ్చిచే
 పట్టిని నామణీకనక భాసన భూషణభాసురాంబరా
 ట్టకంకరింగంధగ సరాజ దముల్యఘనాతిపత్రగూ
 పట్టణభర్తృహృద్ర్య బటపకిచిరాయు మనామయంబునై
 గట్టిగఁదోదుతో వెలయఁగావలె నెక్కు వశీషఁజాఁదుఁడీ
 యట్టిటమందెమేలముల నిందజయంబలెఁ జీలగఁజూచియే
 పట్టునైనఁ గేరదమువలూనుఁ డీపయి పెచ్చునందులక
 గొట్టుచుదమరవి ద్విగఁదకోటలఁ బంచముఖోద్భటాగ్నిలిక
 బెట్టుచుండముల్ సుకపిబృంహముకే నతిభక్తి సాశకుక
 గట్టిముల్లలేఁబదియుఁగాల నూటఁబగఁలుఁజెయ్యెడక
 ట్టడిభట్టుమూర్తికవిరాయని మార్గమెఱుంగఁజెప్పిపిక.

అని య గ్రహించి చెప్పినంతవఱకు గాయఁడీ బ్రాహ్మ
 ణకవివరుల దురాలోచనమెట్టిదో నేనెఱుంగను. నన్నేల తిట్ట
 దవని యనర్ఘ్య బహుమానము లొనరించి గాఢాలింగనంబు

గావించెనట. అందులకు సంతసించుచు భట్టుమూర్తి
క్రింది పద్యముచే రాయని స్తుతించెనట.

ఉ. అజ్ఞముఖీమనోజ నరసాధిపనందన కృష్ణనీయశం
బబకరాబజాబనయ నాబజలాసము నీపరాక్రమం
బబరాబనయజాబనాబవిలాసము నీవిత్తీకమం
బబకరాబజాబనయనాబవిలాసము చిత్రమిద్ధరక

అప్పుడు భట్టుమూర్తి తిమ్మరుసుంజూచి నీప్రోత్సాహం
బున కవులీవిషమాలోచనము గావించిరి. నేను నీకు కైవారం
బొసంగకుండుట కారణముగా వీరింబురస్కరించుకొని నన్నవ
మానింపఁ జూతిని ; కానీ,

శా. గుత్తింబులైలుకుట్టి చంద్రికిఁ లోఁగూడెత్తి పెన్గొండలో
హత్తిన్ సత్రిమునందువేడి బలుదుర్గాధీశు లొంబూలపుం
దిక్కుల్మోసి పరమై న ఘనలక దీపించ--

అనునంతవఱకుఁ జెప్పనప్పటికిఁ దిమ్మరుసు మమ్మీ-
రికివెఱచి కృష్ణరాయఁడు పట్టాభిషేక సమయంబున నొసం-
గిన యమూల్యకబగు గారుత్మత రత్నహారంబు కవికంఠంబు
నలకరించినఁ బ్రహృష్టుడై.....దీవించెదన్.

మత్తారాతి యయాలినాగమనుతుక మంత్రీశ్వరుం దిమ్మరుక

అసి పూరించి,

కం. అయ్యయ! పించి కొంటివి

నెయ్యంబునఁ కృష్ణరాయ నృపపుంగవుచే

నెయ్యానీసఁయేగి

తియ్యనివిలుకాడవయ్య! తిమ్మరుసయ్య!"

అని శ్లాఘించినట! అంధ్రకవులంగూర్చిన కథలిట్టివనేక
ములుగలవు. ఆ కథలన్నియు నాయ కవుల చరిత్రమునఁగాని

కృష్ణరాయని చరిత్రమునఁగానియుదాహరింపఁతగినవై యున్నది
విగావున నిటవివరింపలేదు.

సప్తమ ప్రకరణము.

దక్షిణ దిగ్విజయము.

శ్రీవీరనరసింహ దేవరాయని పరిపాలన కాలముననే
శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు కర్ణాటదేశమునంతయు జయించి శ్రీరంగ
పట్టణమున చిక్కదేవరాయని ప్రతినిధిపాలకునిగా నియమించి
జయధ్వజ మెత్తించి విజయోత్సాహముతో రాజధానిఁ బ్రవేశిం
చెనని మున్నె తెలిపియున్నాఁడను. ఇతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ
డైన వెనుక తిమ్మరుసుమంత్ర గ్రావిడదేశమును జయించికప్ప
ములు సగిగా నిర్ణయించి రాఁబట్టి తెచ్చుటకై విజయప్పనాయ
కుని, కృష్ణప్పనాయకుని వేరికటప్పనాయకుని మువ్వరను నియ
మించెను. విజయప్ప నాయకుఁడు లక్ష్మసైన్యముతో బయలు
వెడలి వేలూరు ప్రాంత దేశమును వశపఱచుకొని వేలూరు
ముఖ్యస్థానముగ నేర్పఱచుకొని రాయన్కిరై కప్పములు
గైకొనుచుండెను. అట్లు చిత్తూరు, తొండమండలము, తంజా
వూరు, తిరుచనాపల్లి, మాధుర, తిరునగరు, కొడగు, మళ
యాళము మొదలగు దేశముల రాజులెల్లరును రాయసికి

వ్యతిరేకపుములను జెల్లించిరి. ఈ దక్షిణ దేశమునంత
యును మూడు ఖండములనుగా విభజించి మూపురు ప్రతి
నిధి పరిపాలకుల క్రిందనుంచెను. జింజీలోనివసించెడి కృష్ణప్ప
నాయకుఁడు, నెల్లూగు మొదలు కొల్లడము నది వఱకునుగల
దేశమునకు, విజయరాఘవనాయకుఁడు కావేరినది ప్రవహించు
ఫలవంతమైన దేశమునకు, వేంకటప్పనాయకుఁడు కొడగు,
హలయాళదేశములకు నధికారులుగా, నియమింపఁబడిరి. ఇట్లు
పూర్వ కర్ణాటకవిడదేశమునఁగలయును వశము చేసికొని
మూడు కొల్ల ద్రవ్యమును భాండారమునకుఁ జేర్పించెను. దక్షిణ
దేశమున రాయసికి దిరస్కరించి కప్పములు చెల్లంపక యుద్ధ
ములు చేయువారు లేకుండఁ జేసి తిన్నగును తన ప్రజావిశేష
మును లోకమునకు వెల్లడించెను.

తిన్నగును పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకుఁబోత్సఁగించుట.

ఒకనాఁడు రహస్యముగా రాయసికనకుఁబోయి తిమ్మ
గురునామోత్త్ర యిట్లు ప్రబోధించెను.

దేవా! నీయభీష్టమును దీర్చుకొను కాలమాసన్నమైనది.
నది. నీవు రెండుసంవత్సరములక్రితము శాత్రువులను జయించి
శత్రుదుర్గముల నాక్రమింపవలయునన్న పెద్దకోరికగలదనినాతో
నుడివిసెప్పుడు సైన్యముల నాయత్తపఱచుటకు రెండు సంవ
త్సరములకాలము గడువడిగి యున్నాను. నేటితో గడువు
కాలము ముగిసిపోయినది. ఇప్పుడు యుద్ధముచేయుటకు పది
లక్షల సైన్యమును సిద్ధము గావించితిని. అపసరమైన యెడల
హతీయొక పదిలక్షల సైన్యమును సమకూర్చుటకు దగు నేర్పా

టులను గావించితిని. కనచధారణము గలిగిన ముప్పదివేల
యాశ్వికబలమును చేకూర్చితిని. ప్రశస్తమైన గజబలమును
గలదు. కావలసినంత ద్రవ్యమును భాండారమునం జేర్చించితిని.
దుర్గములన్నియు సమస్తవస్తు సామగ్రులతోడనింపి సమృద్ధము
లగునట్లు గావించితిని. సేనాపతులెల్లరును భక్తివిశ్వాసపరు
లైన శూరశిఖానుగులైయున్నారు. మనకేవిధమునను గొఱుత
గానరాదు. శత్రువులెంతటి బలాభ్యులైనను వారినే డవలీల
జయింపగలవు. పరరాష్ట్రాధి పతులునిన్ను గన్నెత్తిచూడ
నోడుమరు. శత్రురాజులు నాయెడనీకు నీసుగల్పించి తగవులు
పెట్టి సామ్రాజ్యమును జెలుపబ్రయత్నించిరిగాని వారిమట్టి
యత్నములన్నియు వ్యర్థములైపోయినవి. నేనునీయెడ భక్తి
విశ్వాసపరుడనై వ్యవహరించినదియు లేనిదియు నీవే యెఱు
గుదువు. ఎవ్వరిని సంపూర్ణముగా జయింపజాలక పోతినుని
నీపూర్వులైన సాశ్వతరసింహారాయాదులు పరిశపించి గతా
సావులైరో అట్టియశ్వపతులను గజపతులను నీవుజయించి
యీయభినవకర్ణాట హైందవ సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు
వాసియుఁగోర్పించి లోకంబున శాశ్వతకీర్తిని సముపార్జింపుము.

అని తిమ్మరుసు ప్రోత్సహించి పలుకు పలుకులకుఁ
బ్రీతచేతస్కుండై రాయఁడు 'అప్పా! ఎదిరినము నాబలము
నెఱుంగక నాఁడట్లు శత్రువులను జయింప సమకట్టి కీతోఁ
బ్రశంసించితిని. నాఁడు నీవు నాతనకమును వారింపి ప్రభా
ధింపక నాచిత్తము వచ్చినట్లు వ్యవహరింప విడిచిన పక్షమున
నిప్పటికీ నాపాట్లెట్లుండునోగదా! ఈరెండు సంవత్సరములలో

నీవు చేసిన కార్యములు శ్లాఘాపాత్రము లైనవిగా నున్నవి. నీకు నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనై యున్నవాఁడను. అసూయా. విశాచగ్రస్తులై స్యార్థపరాయణులై యూరక నీయెడదోషార్థ పణముచేయువారిమాటలనునమ్మి నిన్న పనిదలపాలుచేసినీతోఁ దగవులాడి కార్యభంగమును గలుగఁజేసి కొనునంతటి యివి వేకిని గానని నీవెఱుఁగవా? ఈసామ్రాజ్యము నాకిచ్చినది నీవకాదా? నాకిట్టికీర్తిని గల్పించుచున్నది నీవకాదా? వేయు నేల? పితృవాత్సల్యముతో నాప్రాణములను బల్మఱుఁగాపాడి నదియు నిప్పటికిని గాపాడుచున్నదియు నీవకాదా? అట్టి నీకు దుష్టులమాటలు నమ్మి కృతఘ్నుఁడనై యెగ్గొనరింతునా! ఎంతమాట! అట్లు స్వప్నమందైనఁ దలంపకుము. మహాత్మా! నీయంతటివాఁడు నాకు ప్రాప్తై సమస్తరాజ్య నిర్వాహి కర్తయైయుండ నేను దిగ్విజయముఁగావించిలోకమునఁబ్రశంసా ప్రాతుండనగుట యొక యబ్బురమా! నేటినీవాక్కు లానంద దాయకములై ప్రోత్సాహకరములై యొప్పుచున్నవి. అయిన నాకొక్క నందేహము కలుగుచున్నది. ముందు తురుష్కులను జయించి పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు బయలువెడలుటయుత్తమ పద్ధతియో లేక పూర్వదిగ్విజయ యాత్రను ముగించి తురుష్కులపై గాడివెడలుటయుత్తమపద్ధతియో తెలిసికొనఁజాలక నామనస్సు తల్లడపాటు నొందుచున్నది” అని హెచ్చరించెను. అందులకు మత్రిపుంగవుఁడిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

దేవా! నేఁడు విజాపురసుల్తానుకంటె గజపతిబలవంతుఁడుగ నున్నాఁడు. గజపతిదేశము గొప్పది. అతని సంపద

సామాన్యమైనదికాదు. మాటియు నతఁడు మతాంతరుఁడుగాఁడు
 అతని సైన్యాధిపతులనేకులు తెలుఁగువారైయున్నారు. అందు
 వలన దేశములోని ప్రజలు తురుష్కుప్రభువుకంటె నీహైందవ
 ప్రభువునే యెక్కువగాఁ బ్రేమింతురు. కనుక గజపతివలననే
 మనకెక్కువ చెడుగు కలుగవచ్చును. వీనిని మన తెలుఁగు
 దేశమునుండి తఱిమివేయుట ప్రథమకర్తవ్యము. మాటియుబహు
 మనీరాజ్య మైదుభాగములుగా భిన్నమై యొకమత్యములేసి
 సుల్తానులచేఁ బాలింపఁ బడుచున్నది. వారలను విడిగా జయిం
 చుట బహుసులభ సాధ్యము. ఒకవేళ మనముముందుగా విజా
 పురసుల్తానుపై దండయాత్ర వెడలుదుమను కొనుము. ఏపురు
 సుల్తానులేక మనపైఁ గడంగవచ్చును. అప్పుడు వారలను
 జయించుట కష్ట సాధ్యముగావచ్చును. ఆయదను గనుపెట్టి శ్రీ
 పీఠప్రతాప రుద్రగజపతి మనరాజధానిపై దండెత్తివచ్చేనేని
 మనసామ్రాజ్యమునకు మొప్పుము వాల్లెలు నిశ్చయము.
 మనము ముందుగా ప్రతాపరుద్రగజపతిని జయింతుమేనిఁ దరు
 వాత తురుష్కులను జయించుట సులభసాధ్యమగును. మనము
 పూర్వద్విజయ యాత్రకు బయలు వెడలినప్పుడు విజాపుర
 సుల్తానుతో నిదివఱకె యొడంబడిక చేసికొని యున్నాగము.
 గనుక మనమీద యూరక దండయాత్రకుఁ బ్రయత్నింపఁడు.
 ఒకవేళ మమ్మదిపుట్టి తనసైన్యముతో మనరాజధానిపైఁబడి
 యుక్రమింపఁజూచునేనివాని నవలీలజయించునట్టి సైన్యమును
 విశ్వాసపాత్రుఁడైన యొకసేనాని క్రొదనుంచి రక్షణము
 గావింపవచ్చును.

ఈమహానగర సంరక్షణభారము నెవ్వనిపైఁ బెట్టుదు నాయని యోజించుచున్నాను. దీనిభారమును వహించువాఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడైనవాఁడుగా నుండట మాత్రముగాక సమర్థుడుగాఁగూడ నుండవలయును. ఏసేనానిచి త్తమెట్టిదో పరీక్షించి తెలిసికొనుట కష్టసాధ్యము. ఎవ్వరునుగానుపింపకన్న నేనే యీ మహాకార్యమును నిర్వహింపఁ బూనుకొనఁదలంచి యున్నాఁడను.

అని తిమ్మరుసు ప్రత్యుత్తరమీయి రాయండిష్టినియెను. అప్పా! నీవు నుడివినమార్గము బాగుగానున్నది. అవశ్యము పూర్వదిగ్విజయయాత్రలో నీతోఁదాటటు గావలసియుండును. నగరరక్షణార్థము నిన్నువిడిచిపెట్టి నేనొక్కడ నీమహాకార్యమును సాధింపఁజాలను. ఇతరులను నమ్మివిడుచుటయు శ్రేయస్కరము గఁగనుబట్టిదు. అయినను దీనిని నిర్వహించుసమర్థులు మనసామ్రాజమున ననేకులుగలరు. సమర్థులలో సమర్థుఁడను దండనాథాగ్రణియు నగు మీతమ్ముఁడు గోవిందామాత్యుఁడు గన్పట్టుచుండఁగా నొరులకై వెదుకనేల? అతఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడైన యోగ్యుఁడు. అతఁడెట్టి ద్రోహచింతయును లేని బ్రాహ్మణుఁడు, అతఁడు తనబొందిలో ప్రాణము లున్నంతదనుక పరరాజులను విద్యానగరభూమియందుఁ బాదము పెట్టనీయఁడు. కావున విద్యానగరమునకు రక్షణపాలునిగా గోవిందరాజ ప్రధానదండ నాథాగ్రణిని నియమించుట శ్రేయస్కరమని నాయభిప్రాయము. అతఁడు నీతమ్ముఁడగుటంజేసి నేనేమనుకొందు నో యన్నసంకోచముచేతఁ బ్రశంసింపక యున్నాఁడవు గాని

నీవు మాత్ర మెఱుగవా? అట్టి సుశయముఁ బెట్టుకొనకుము. తురుష్కులనుండి యేవిధమైన యుపద్రవమును నగరమునకుఁ గలుగకుండ సరక్షించుభామును మీతమ్ముఁడు గోవిందా మాత్యునిపైఁబెట్టుము. అతఁడు సామర్థ్యమున నీకుఁ దీసిపోవు నాఁడు కాఁడు. మఱియును నీవు సకల సై న్యాధ్యక్షుఁడవై పూర్వ దిగ్విజయయాత్రను నడుపుము. నేను నిన్ను వెంబడించి వచ్చెదను.

అని పలుకఁగా నశని బుద్ధి కౌశల్యమును మెచ్చుకొని తనయెడఁజూపు విశ్వాసమునకు సంశసించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు మరల యిట్లునియెను. మాహాప్రభూ! నేము బ్రాహ్మణులము. శ్మత్రియులు నిర్వహింపవలసిన మహాకార్యములు మావలన నగునా? ఏల యిట్లు పలుకుచున్నావు. సర్వసైన్యాధిపత్యము నీవంటి సాహస విక్రమాంకులు వహింపవలసినవారు కాని నావంటి చృన్దబ్రాహ్మణుఁడుగాదు. అని పలికెను. అందులకు శ్రీకృష్ణ దేవరాయఁ డిట్లు బదులు వక్కాణించెను. అప్పా! ఇవెందుకు వచ్చినమాటలు? మీగు బ్రాహ్మణులగుదురుగాక! మున్ను కౌరవులకుఁ బాండవులకు విద్యాగురువైన ద్రోణా చార్యుఁడు కౌరవుల పక్షముననుండి సర్వసైన్యాధిపత్యమును వహించి పాండవాద్యనేక శ్మత్రియవీరులెందఱితోఁ బోరాడి యుండలేదు? కృపాచార్యుఁడు నశ్వత్థామా మొదలగు నేనా పతులెవరు? బ్రాహ్మణులుకారా! పరశురాముఁ డెవ్వఁడు? బ్రాహ్మణుఁడుకాఁడా! పూర్వకాలమున నెందఱో బ్రాహ్మణు లస్త్రవిద్యాభ్యాసము జేసి లోకమున వన్నె కెక్కియుండలేదా? మీనియోగి బ్రాహ్మణులు తాకికతంత్రమునందు మాత్రమేగాక

యుద్ధతంత్రము లందును నాటితేటినవా రనుటకు పూర్వకథల మనకు సాక్ష్యములీయఁగలవు. ఇంతయేల అప్పా మీ తమ్ముఁడు దండనాథులలో శ్రేష్ఠుఁడు, ఎన్నియుద్ధములలో విజయఁడై యుండలేదు? మీరు బ్రాహ్మణులైనను క్షత్రియులను మించిన క్షాత్రముగలవాడు. అన్నిటికంటెను ముఖ్యముగా మీరు బ్రాహ్మణులగుటంజేసి మాకు విశ్వాసపాత్రులైరి. మీరెప్పుడును సామ్రాజ్యముయొక్క క్షేమము సభిలషించుచుండురు. అదియమాకుఁగావలసిన ప్రధానవిషయము. కావున ప్రార్థనమును మన్నించి నేను జెప్పినట్లు చేయుము. మీతమ్ముని రాజధానీ నగరాధ్యక్షునిగా నియమింపుము. నిన్ను సర్వసేనాధిపత్యంబునకుఁ బట్టంబు గట్టెదను. ఇందులకు మాఱుచెప్పకుము. అని ప్రార్థించెను.

అంత నిమ్మంత్రి పుంగవుఁడు రాయని ప్రార్థనమును మన్నించి తాను సర్వసేనాధిపత్యమును వహించుటకు నంగీకారము నీచ్చి యాతనిచే దండయాత్ర కనుజ్ఞాతుఁడయెను.

నగరాధ్యక్షుని నిర్ణయించుట.

అట్లు రాయనిచే ననుజ్ఞాతుఁడై తిమ్మగుసుమంత్రి లక్ష సైన్యమును నగర సంరక్షణార్థము గోవిందామాత్య దండనాథునివశము గావించి యాతనికి నగరాధ్యక్షుడని నొసంగి యిట్లనియెను. తమ్ముడా! మేము పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు వెంటబోవుచున్నారము. నీవు నేనాధిపతులలో శ్రేష్ఠుఁడవనియు, సమర్థుడవనియు, రాయఁడు నిన్ను జ్ఞాపించినగరాధ్యక్ష స్వమును వహించుటకు నీవు యచ్ఛుండవని నొక్క వక్కా

శంషినందున నతనిచే ననుజ్ఞాతుండనై నీపైన నీగొప్ప భార
మును నోపినాడెను. నీవు నగరసంరక్షణ భాగము మాత్రమే
గాక తురుష్కులు తమ సరిహద్దులనాటి రాకుండఁ గా
భారముగూడ నీపైనఁ బెట్టుచున్నారము. మన మొక్క
లంబ్యముచేసె కృష్ణదేవ రాయఁనిబట్టిభిక్షుత్తునిఁగావింపఁజేయు.
అతఁడును అతని సామ్రాజ్యమును వర్ధిల్లుమార్గమును జూచుట
చూడఁ విద్యుక్తస్థమైయున్నది. అతఁడు మనలనమ్మి సామ్రా
జ్యము మన చేతఁ బెట్టియున్న వాఁడు. కనుక నతని శత్రువులవలన
నేవిధమున యసక్తయై గలుగకుండుటకై యెందఱో చను
నైతర సేనానులున్నను నమ్మక లేక నిన్నే గూఢవియంపించు
బకుఁ గారణమైనది. తెమ్ముడా! ఏమాతీయుండెద వేని నీకును నా
కును పొణ్ణోపద్రవము గలుగుటయెగాక సామ్రాజ్యమునకును
వినాశము గలుగవచ్చును. కావున నగరమును వేయి కన్నలతో
రక్షింపుచు భద్రముగాఁగా పాడుచుఁ గీర్తిగనుము. అని యాజిని
కి నేక విధములైన రాజనీతి విధానముల నుపదేశించి రాముని
నడచుమాత్రం గరంబునఁ బ్రకటించుచు నాజ్ఞాపించి పంపి చెను.

సేనాధిపత్య పట్టాధనము.

అట్లనుజ్ఞాతుండై నగరపాలకుఁడు కుడయాత్రను నగ
రంబునఁ జాటిపించి రణధరిమోగింప నుత్తరవిచ్చెను. సేనా
ధిపతియును సమాజము సైన్యములతో శంసిద్ధులై యుండెరి.
ఒక నాటి శుభముహూర్తమున వజ్రసంహాస నాయకుండై
క్రీష్ణదేవ రాయఁడు పురోహితులు, మూత్రులు, సామంతులు
సేనాధిపతులు, రాజబంధువులు, అధికారివర్గము, శకుంకల

పరివారజనంబులు తన్నుఁగొలువఁ గొలుపుండి కనకకలశ-
 బులఁ బావనజలంబులఁ దెప్పించి మంగళోపకరణ శోభితంబు
 గావించి బ్రాహ్మణజనంబుల పుణ్యాహనాదంబులును, పరి-
 మాశీర్వాదంబులును, వందిజనస్తుతి వ్రాతంబులును, మాగధ-
 శంబులును జెలంగఁ దిమ్మరుసుమంత్రవరేణ్యునకు సేనాధిప-
 త్యాభిషేకపట్టబాధఁ బొందెను. అతఁడీ నాయకవర్గంబు నిజ-
 శంఖంబులఁబూరించిన నఖిలసైన్యంబులందును ఛోరీమృదంగ-
 పణవాది తూర్వనినాదంబులు నీగిడి నీగిముట్టెను. ఇట్లుతన్నుఁ
 బెద్దగా నెన్ని సర్వసేనాధిపత్య మొసంగినందులకుఁ సంతుష్ట-
 హృదయుఁడై తిమ్మరుసు రాయని కాయురారోగ్యైశ్వర్యా-
 భివృద్ధియు, సామ్రాజ్యాభివృద్ధియుఁ గలుగునటలు దీవించి
 సేనాపతులపిక్షించి యిట్లు హెచ్చరించెను.

‘దండనాథాగ్రామలారా! విజాపురసైన్యాను ఆదిల్-
 షాహా రాచూరు, ముదిగల్లుదుర్గముల నాక్రమించుకొని రాజ-
 ధానీనగర సమీపస్థుఁడై ప్రక్కలోబల్లెమై కూచుండియున్న
 వాఁడు. గోల్కొండనుల్లాను కూలీకుఱ్ఱబాహు రాజుకొంఁది,
 దేవరకొండ, పానుగల్లు మొదలగు దుర్గముల నాక్రమించుకొని
 మనకు సామంతులైయున్న పద్మనాయకుల నెడలఁగొట్టియున్న
 వాఁడు. తుంపుప్రక్కను ప్రతాపరుద్రగజపతి విజృంభించి
 యుదయగిరి ప్రాంతమువఱకుఁగల తెలుగుదేశము నాక్రమించు-
 కొనియున్నవాఁడు. ప్రస్తుతము మనమిప్పుడు ప్రతాపరుద్ర గజ-
 పతిపై దండయాత్ర నెడల కృష్ణానది దిగువ భాగమున నాతని
 ప్రభుత్వము లేకుండఁజేసి తఱిసివేయవలయును. కృష్ణానది

సోమమధ్యస్థమైన దేశమునకంతకు నేకచ్ఛత్రాధి పతినిగజేసి
యేలింపఁబ్రతిజ్ఞ చేసితిని. ఇందువలన దక్షిణహిందూస్థానమున
మనపూర్వులచే స్థాపింపబడిన హైందవసామ్రాజ్యముదృఢమై
శాశ్వతముగా హైందవధర్మము చెక్కుచెదరకుండు స్థాపితమై
దేశమున నాలుకొనియుండునటులు చేయును. ఇది నాయొక్క
వలన నగుఁగార్యముకాదు. మీసాహాయ్యమునఁగాని మేమీ
మాహూద్యమును నిర్వహింపఁజాలము. మీవంటి మాహా
యోధులు హైందవసామ్రాజ్య మలంకరించియుండ హైందవ
ధర్మము వర్ధిల్లుననుటకు సందియమేమియునులేదు. మీ సాహా
య్యంబునఁబూర్వదిగ్విజయయాత్రజయప్రదముగానిర్వహింపఁ
బడునన్న విశ్వాసముతో మనయేలికయున్నవాఁడు. మన
యేలిక యభీష్టమును దీర్చుట మానకెల్లరకు గర్తవ్యమని పలు
మఱునొక్కి వక్కాణింప నగత్యములేదు. భగవంతుఁడు మన
యుద్యమమునకుఁ దోడ్పడి విజయమును బ్రసాదించునుగాక.

ఇట్లు హెచ్చరించి సైన్యముఁ నేడుభాగములుగా విభ
జించి యొక్కొక్క భాగమునకుఁ ముప్పదివేల కాల్బలమును,
నాలుగువేల గుఱ్ఱపుదళమును, ఇమ్మా రేనుగులు నుండునట్లు
నియమించెను. ఈయేడు భాగములకును కందనోలు పురాధీశ్వ
రుండైన ఆర్వీతిక్రీరంగరాజు, నంద్యాలపురాధీశ్వరుండైన ఆర్వీతి
నారసరాజు, ఆకువీడు దుర్గాధ్యక్షుండైన ఇమ్మరాజు, రాయసము
తిమ్మరుసుమంత్ర కుమారుండైన కొండమరాజు (కొండమరుసు)
గండికోటదుర్గాధ్యక్షుండైన పెమ్మసానిరామలింగన్ననాయఁడు
పెలుగోటి దుర్గాధ్యక్షుండైన రేచెర్లకుమార తిమ్మానాయఁడు,

సూసనారాయణ బిరుదాంబీతుడగు గంగాధరరెడ్డి (గంగా
 రెడ్డియ్య), నను నేడ్వరకు సేనాధిపత్య మెఃసంగి ముఖ్యసేనాధి
 పతులనుగఁజేసెను. వీరలలో శ్రీరంగరాజు, నారపరాజు, ఇమ్మ
 రాజును, నరపతి వంశీయులైనరాజులు; రాయసము కొండను
 గును ఉడయగిరికిన్నడిగనియోగి శాఖాబ్రాహ్మణుడు; కేశు
 సాని రామలింగన్న కిన్ననాయకుడు; వెలుగోటికుమారతి
 మ్మానాయుడు పద్మనాయకుడు; గంగాధరరెడ్డి పంటకులాన్వ
 యుఁడైన రెడ్డినాయకుడు. వీరికిలోఁబడిన సేనానులొకను
 బ్రహ్మణులలోను బ్రాహ్మణేతరులలోను బెక్కిండుగఁగు.
 ఇట్లు కిన్నరుసుజేసిన యేగ్గాలులకు శ్రీకృష్ణదేవరాయుఁడు
 హాజ్జిచ్చి హాజ్జీదగ్గారుముగించి నిజాంజురమునకు పంపి
 పోయెను.

అష్టమా ప్రకరణము.

మఱునాఁడు కిన్నరుసు ప్రయాణానికి మోగించెను.
 సేనాధిపతులందఱును దమదమ సైన్యములతోఁ బ్రయాణోన్ము
 ఖులైయుండిరి. ఎచ్చటఁ జూచినను కిరీమృగంగ పణవాది
 కూర్యనినాదంబులు చెలంగుచునింగి నిగిడెను. సైన్యాధిపతుల
 శంఖారావంబులును, ఏనుఁగుల ఘంటానాదంబులును ఇట్లే
 సంగెను. వీరసైనికుల ఘంటల మ్రోతెఱిగిట్టిదంబయ్యెను. వది

మాగధుల కైవారంబులు మిన్నముట్టెను. రాజ పురోహితులైన బ్రాహ్మణులు స్వస్తివాచకములు పఠించుచుండిరి. ఆమహానగరంబున నెక్కడవిన్నను నుత్సాహవాక్యము లేగానియన్యంబులు వినరావు. తల్లులు తమపుత్రులను, అక్కచెలెండ్రుతనపోదరులను, భార్యలు తమ భర్తలను శక్కుంగల స్త్రీలుతనబాధు సైనికులను రణోన్ముఖులను గావించి ప్రోత్సహించి వీరప్రవచనంబు లాడు చుండిరి.

దండయాత్ర వెడలుట.

అట్లత్యుత్సాహముతో సైనికు లెల్లరు సమరోన్ముఖులైయుండు సకలసైన్యాధ్యక్షుండగు తిమ్మరుసుమంత్రీమ్రనిచే ననుజ్ఞాతులై ముఖ్యసేనాధిపతులు తమతమ సైన్యములతోడను, పరివారజనంబులతోడను, వస్తుసామాగ్రితోడను ప్రార్థి శాముఖంబున నొకరినివెంబడించి యొకరినడువ నారంభించిరి. అవసరమైనప్పుడు తెప్పించుబుకై మాండలక్షుల సైన్యమును నగరమున గోవిందా మాత్యునిచూధి పశ్యము క్రింపను మూలబలముగానుంచెను. అట్లుంచి, విల్పుగితభూషణ భూషితంబైన గంభసింధురంబు నెక్కి వెలిగొడుగులు మెలయ నలంకారంబులఁ దఱచైన వజ్రంబుల నుద్దాహరించుటకు దీధతిస్తోమంబులును జామరంబులును గలయం బొలయ బహురన్న స్రభాభాషితంబైన గుడిధ్వజంబుఁ గ్రాలుచుండఁ గృష్ణదేవరాయ ధరణీవల్లభుండు తనరాణులతోఁ జనుదేర సకలచమూపతిత్వ సదభాషితుఁడైన తిమ్మదండనాథాగ్రణి సమస్త సైన్యములను నడిపించుకొనుచు దండయాత్రబయలు వెడలెను. అల్లసానిపెద్ద

నామాత్యుఁడు, నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు మొదలగు కవివర్యులును, రంగనాథ దీక్షితులు, శివాదీక్షితులు మొదలగు రాజపురోహితులును, వైష్ణవస్వాములగు తాతాచార్యాది గురుజనంబులును, మాటియు ననేకబ్రాహ్మణ విద్యార్థ్యుండమును, వారి ననుగమించిరి. ఒకమహానగరము శుభోత్సవమునకై తగలిపోవుచుండు నట్లుండెను.

ఉదయగిరి ముట్టడి.

ఇట్లు క్రీస్తుశకము ౧౫౧౩వ సంవత్సరములోఁ బూర్వ దిగ్విజయమునకై దండయాత్ర వెడలి రాయని సైన్యంబు వచ్చుచుండఁ జారులవలన సంతవృత్తాంతమును ప్రతాపరుద్ర గజపతి పిన్నతండ్రి తిరుమలకాంతరాయుఁడు విని గజపతికావార్తనుబంపి తానుదయగిరిదుర్గమును బలపఱచుకొని పదివేల కాల్బలమును, నాలుగువందల గుఱ్ఱములునుగల సైన్యమును దుర్గములోనికిఁ జేర్చుకొని దుర్గమును సంరక్షించు చుండెను. తినుబండారమున్నంతవఱకు నీస్వల్పసైన్య మెంతకాలమైనను, ఎంతసైన్యము ముట్టడించినను నిలిచిపోరాడఁగల సామర్థ్యము గలిగియుండును. ఒకచిన్నత్రోవఁదక్క దుర్గమునకుఁ బోవ వేలొకదారిలేక యుండెను. ఇట్టియభేద్యమైన దుర్గమును శ్రీకృష్ణదేవరాయుఁడు ముట్టడించెను. దుర్గములోనివారి కాహార పదార్థము లందకుండఁచేసిన దుర్గమును వశపఱతురని తిమ్మరుసును రాయలును నిశ్చయించి కోటనుముట్టడించి విడిసియుండిరి. ఇంతలో గజపతి లక్ష్మసైన్యమును దుర్గసంరక్షణార్థము పంపించెనుగాని, అప్పటికే శత్రుసైన్యముచే ముట్టడింపఁబడి

యుండుటచేత నాసైన్యమువచ్చిన ప్రయోజనము లేకపోయెను.
 తిమ్మరుసు దండనాథాగ్రణి గజపతి సైన్యము వచ్చుచున్న
 వార్తవిని ఉదయాద్రిముట్టడికై రాయసము కొండమరుసయ్య
 ను వానిసైన్యములను నిలిపి కృష్ణరాయని నాదశవాయికిఁ
 దోడ్పాటుగానుండి మర్గమును వశపఱచుకొనవలసినదని చెప్పి
 శక్తి-న తనసైన్యమునంతయుఁ దరలించుకొని శత్రుసైన్యమున
 కెదురుగాఁబోయిమార్కొని ఘోరసాగ్రామ మొనరించుచుం
 డెను. రాయసము కొండమరుసయ్య రాయనితోఁగలిసియు
 శ్శుత్సాహముతోఁ గోటనుబడు నెనిమిది మాసములు ముట్ట
 నంది విడిసియున్నను స్వాధీనముగా నందునఁ బోరుచుండెను.
 సహవిధముల నష్టపడి తుదకుఁగొండలను బగులఁగొట్టించి
 విశాలములైన బాటనేర్పఱచుకొని మర్గమును సమీపించి
 యాకలిబాధచేఁ దఱిపుచు గుహలలోనుండి సింహములవలె
 వెలువడిపోరాడు శత్రుభటుల నెదుర్కొని వారల సంహరించి
 శ్రీ కృష్ణదేవరాయఁడు మర్గమును వశపఱచుకొని శద్దుర్గా
 భ్యక్షుండైన తిరుమల కాంతరాయనిఁజేఱఁగొనియెను. రాయని
 విజయంబునకుఁ దిమ్మరుసు సంతోషించి ఉదయగిరిరాజ్యము
 నకుఁ గొండమరుసయ్యదండనాథుని నేకధురంధర భారే
 యునిగా (గవర్నరు) నియమించెను. అతఁడు దేశమునుస్వాధీన
 పఱచుకొని న్యాయపరిపాలనమును నెలకొల్పి చక్కనికట్టు
 బాటులనుగావించి విజయనగరమున నున్నమూల బలములోని
 కొంత సైన్యమును తిమ్మరుసు సన్నతినిగొని రప్పించి యుద
 యుగిరి రాజ్యరక్షణమునకై నిలిపి తానును, రాయలును, తిమ్మ

రుసును గల సేకొనఁ బోయిరి. ఉదయగిరి మొదలుకొని చరి
పతి సైన్యములకును గజపతి సైన్యములకును రెండు సంవత్సర
ముల కాలము ముహూర్తమైన యుద్ధము జరుగుచుండెను. జయ
ము లభించినకొలది తీవ్రురుసు సైన్యములు ముందుకు జరుగు
చుండ గజపతి సైన్యములు వెనుకకుఁ గ్రహముగాఁ బోవు
చుండెను.

ఉదయగిరి దుర్గము, అద్వైతి దుర్గము, వినుకొండ
దుర్గము, బెల్లముకొండ దుర్గము, నాగార్జునకొండ దుర్గము,
శంకేడు దుర్గము, కేశవర దుర్గము, కొండవీటి దుర్గము మొద
లగునవి గజపతి రాజ్యములోనివి. ఇవియన్నియును, గృహస్థానవిక
దక్షిణ భాగముననున్నవి. వీని కన్నిటికిని ముఖ్యస్థానముకొండ
వీడు. ఈకొండవీటి దుర్గమునను సత్రపగుడ్ర గజపతి
కుమారుడు వీరభద్ర గజపతి నివసించుచుండెను. ఉదయగిరి
దుర్గమును కృష్ణదేవరాయుడు ముట్టడించెనని విని వీరభద్ర గజ
పతి, కుమారహంసీని మహాపాత్రుని కుమారుడు వీరభద్ర
పాత్రుడు, రామారి మల్లాభానుడు, ఉద్బండభానుడు, పూస
పాటి రాజు రాజు, శ్రీనాథరాజు లక్ష్మీపతి రాజు. ఉన్మాదముల
కిసవా పాత్రుడు, పశ్చిమ కాలచుద్ర మహాపాత్రుడు మొ
దలుగాఁగల నాయకుల నేకులను జేచుకొని కర్ణాట సైన్యముల
నెదుర్కొని కొంతకాలము పోరాడియు 2 పిరంగ ప్రదేశమున
నిలువజాలక పలాయనుడై కొండివీటి దుర్గములోఁ
దాఁగొనియెను. తిహ్మగుసు గజపతి సైన్యములను గలయు
కొనుచుబోయి వరుసగా అద్దంకిసేన, వినుకొండసేన, బెల్లము

కొండసీమ, నాగార్జునకొండసీమ, తంగేడుసీమ, శేతవరము
సీమ, కొండవీటిసీమ వశపటచుకొనియెను. పూసపాటి రాజు
రాజు తక్కుతక్కున నాయకులెల్లరును కొండవీడు దుర్గములో
బ్రవేశించిరి. రాజు రాజు మాత్రము కృష్ణదాటిపోయెను. రాజు
రాజు ప్రతాపగుర్ర గజపతి యల్లుడు. ఇప్పుటి విజయనగర
సంస్థానాధీశ్వరు లీరాజురాజువాశములోని వారని చెప్ప
దగును.*

కొండవీడును ముట్టిడించుట.

లిమ్మరుసుమంత్ర క్రీ. శ. ౧౫౧౫-సంవత్సరము మార్చి
నెలలో కొండవీటి దుర్గమును ముట్టిడించెను. ప్రతాపగుర్ర

* పూసపాటి తమ్మిరాజు కృష్ణమైన కృష్ణవిజయ, చురు గంధ
ము నీక్రింద పద్యములో చెప్పబడి యి.

నీ. నవభారతాభ్యాస నవకావ్యమునకు
నాయకుండయ్యనే నరపరుండు
కటకేశ్వరునిచేర గనికేతి పర మాత్మ
పురముగా నేత నే భూచిరుండు
ని. పే భాగమున్న న పగండు పెంగే
మొపు పు డాకా. నే న్న పుమాళి
యభిల నద్గణవ యక మా. బాజేవి
పాణిబిడయ్యనే పార్థపుండు
బ్రధత గజపతి రాజు ప్రతాప
రుద్రత యాధి నాయకాయాశతమ్మి
రాజ జనకతగాంచె నే రాజలిలక
మతిడలగు తమ్మ క. పురాచయ ప్రగుండు.

గజపతి కొండవీటిముట్టడిని విడిపించుటకై వేయి మున్నూఱు
 గజబలముతోడను, ఇరువదివేలగుట్టపుదళముతోడను, అయిదు
 లక్షల కాల్బలముతోడను, వచ్చుచున్నాడని తిమ్మరుసువిని
 తాను గొండవీడును ముట్టడించి స్వాధీనముం జేసికొందున
 నేయు, ప్రతాపరుద్రగజపతిని కృష్ణరాయండెమర్కొని తఱిమి
 వేయవలసినదనియు రాయసికీజెప్పెను. అతఁ డందుల కంగీ
 కరించి తక్కిన సేనానులను గూర్చుకొని కృష్ణానదీప్రాంతమున
 గజపతి సైన్యములతోఁ దలంపడి ఘోరమైన యుద్ధముగావి
 చెను. కృష్ణరాయఁడు కృష్ణదాటివేడూరుకడను ప్రతాపరుద్ర
 గజపతిని మార్కొని యుద్ధముచేసి యోడించి తఱిమెను.
 ఇక్కడ తిమ్మరుసుమంత్రి రెండు మాసములకుఁబైగా ముట్ట
 డించియుండి శత్రు దుర్గమును క్రీ. శ. ౧౫౧౫-దవ సంవత్స
 రము జూనునెల ౨౩-తేదిని స్వాధీనపఱచుకొని వీరభద్రగజ
 పతి మొదలుగా పాత్రసాహంతుల నందఱను జెఱఁగొనియెను.
 ప్రతాపరుద్రుని హతశేష సైన్యమంతయును జెల్లాచెద్దకై
 పోయెను. తిమ్మరుసు ప్రతిష్ఠ నెఱవేఱెను. కృష్ణకు దక్షిణ
 భాగమున గజపతి ప్రభుత్వము తుదముట్టెను. కృష్ణరాయఁడు
 కొండపల్లి దుర్గమును మూఁడునెలలు ముట్టడించిస్వాధీనపఱచు
 కొని ప్రతాపరుద్ర గజపతి భార్యలలో నొక్కఁడెను, పలు
 వురు సేనానులను జెఱఁగొనియెను. శ్రీ కృష్ణదేవరాయఁడు
 పూర్వదిగ్విజయ యాత్రలోఁ జెఱగొన్న గజపతి సంబంధీకుల
 నెల్లరను విజయనగరమునకు బంపివేసెను. కొండవీటిరాజ్య
 మును బరిపాలించుటకై రాయఁడు తిమ్మరుసునే పాలకుఁగా

నియమించెను. కాని కృష్ణరాయని వెంబడించిపోవుటకై తిమ్మరుసుమంత్ర తన మేనల్లుడైన నాదిండ్ల అప్పామాత్యునికి కొండవీటిరాజ్యమున కాధిపత్య మొసంగెను.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయని సాహసము.

ఇట్టి విజయమునకు గర్వించి కృష్ణదేవరాయఁడు ప్రతాపరుద్రగజపతికి నివాసపట్టణమై రాజధానీనగరమై యున్న కటకమును బట్టుకొనవలయునని సంకల్పించెను. తిమ్మరుసు దానిని గ్రహించి రాయనికిట్లు హితవుగఱపెను. ఓ మహారాజేంద్రా! మనము రాజధానిని విడిచి యిప్పుడికే బహుదూరము వచ్చియున్నారము. ఇంతటితోఁ దృప్తి నొందక మనము ముందుకు సాగితిమేని మనబలము క్షీణించుటయును, శత్రుబలము పెరుగుటయును సంభవించును. గజపతిబలాభ్యుదయమున శత్రువుగాని సామాన్యశత్రువుగాఁడు; అతనిజయించుట కష్టసాధ్యము. ఇంతటితో మనము తృప్తి నొంది వెనుకకు మరలుట యుత్తమ మార్గమని తోచుచున్నది. అని తిమ్మరుసు రాయనిదండ మాత్రనుండి మరలింపఁ జూచెనుగాని మహాపరాక్రమవంతుడైన మామహాప్రభువు ,, అప్పా! అడ్డుపెట్టకుము. శత్రువు నవలీల జయింతును. సైన్యము చాలకయున్న విజయనగరమునుండి తేప్పించుము. దండయాత్ర కటకపురినిఁ బట్టుకొని ప్రతాపరుద్రుని వశపఱచుకొనకుండ నిలుపుటకు నా కెంతమాత్రము నిష్టములేకయున్నది. కావున నీవు సర్వరముగా విజయనగరము సైన్యములకై సమాచారమంపి ముందుకు ప్రయాణము సాగింపుమని పలికెను. అంత తిమ్మరుసు భయమును సంశయమును

బొందినవాడయ్యాను రాయసికిఁ దేయసీయిక్ యితఁడెల్లను
మానువాఁడుగాఁడని గ్రహించి యిష్టములేకపోయినను సమ్మతి
తీపవలసినవాఁడయ్యెను. అట్లునే కానిమ్మని మైనిచెప్పినప్రకా
రము కొండవీటిరాజ్యమునకుఁ దన నేనల్లుఁడైన నాదిండ్ల
అప్పామాత్యుని బ్రభువునుగాఁజేసి తాను గృహరాయనితోడ
రాజమహేంద్రపుర దుర్గమును ముట్టడింపబోయెను. దాని
పొడవునను గజపతి సైన్యముతోడ యుద్ధమును జేయించునే
యిందెను. ఓడించినకొలఁది గజపతిసైన్యములు నిరుత్సాహ
మొందెందుచు వెనుకకుఁ బోవుచుండుటయు, రాయసిసైన్యము
లుత్సాహవంశములై తరుముకొనిపోవుచుండుటయు సంభవించు
చుండెను. కొన్ని నెలలకు విజయనగరమునుండి సైన్యములువచ్చి
రాయసిసైన్యములఁ గలసికొనియెను.

రాజమహేంద్రపురమును వైకొనుట.

ఇట్లు లక్ష్మలకొలఁది సైన్యములను నడిపించుకొనుచు
గృహదేవరాయఁడును, సైన్యాగ్ర్యక్షుఁడగు తిమ్మరుసు ముత్రి
యును కృష్ణాగోదావరీ మధ్యస్థమైనదే మునంశయును స్వాధీన
పఱచుకొని గోదావరీవదిని పరీక్షించిరి. వెనుకట గోదావరి
నాటి శత్రువులను బాఱఁగ్రోలి రాజమహేంద్రపురము నాక్ర
మించుకొన్న సేనాని ఆహవీరి యిమ్మరాజు. పంగళి సూరనా
మాత్య కివిపుంగవునిచే రాఫ నపాండివీయనును ద్వర్ధికావ్య
క్తితీపతియైన. వేంకటద్రయొక్కతాత యిమ్మరాజే.
ఈతఁడు రాజమహేంద్రపురమును జయించినట్లే క్రిందిపద్యము
లొక దేలిపియున్నాఁడు.

క. రాజమహేంద్రవరాహపు

శ్లోత : చిత్రములఁ బ్రాజ్ఞానియై

యా ఫండా యమ్మము

ని ప్రసన్నగా చె నెలయు మహిమన్.

అట్లు రాజమహేంద్ర పురమును గైకొని యుండు
కొన్ని నెలలుండి మా సమీపమున గొంతమీ తీరముననున్న
రహితపురము మొదలగు మన్నెసంస్థానములను లోకబాహుళ్యము
తోని పిమ్మట సజ్జీకృత దూరముపోయి బాహుళ్యప్రసాదము
వంశస్థులకు కొంతకాలము ముఖ్యస్థానమైయుండిన
కును జయించి యాదొక సమర్థభమును నెలకొల్పి మాడు
గులు మొదలగు మన్నెసంస్థానముల నాక్రమించుకొని ముఖ్య
వంశస్థులగు వ్రాదొక్కొక్కరి ముసలమునన్ది సంహారలస్వామిని
సందర్శించి యచట దం విడిసియుండఁగా గజపల్లెసన్యములు
గంజికిఁగానరాక పలాయనములయ్యెను. అంతఃత్రోరాయలు
సంతుష్టి నొందక తీమ్మగును మాంత్రివలదని వాగి చుచున్నను
వినక పున్యములఁ గలుకఁగికి నడిపిపునుని తీమ్మగునునకాజ్ఞ
చేసెను. అతఁడు సైన్యముల నరణ్యమార్గములగుండఁ గలుక
పురివఱకుఁ గొనిపోయెను.

పాత్రసామంతుల యుద్ధము.

కృష్ణరాయఁడు శశుపట్టణము మీఁద నండెత్తివచ్చుచు
న్నాఁడనివిన ౧ బలభద్రపాత్రుఁడు, ౨ మర్గాపాత్రుఁడు ౩
భీమాపాత్రుఁడు ౪ ముకుందపాత్రుఁడు ౫ భీకరపాత్రుఁడు ౬
బేరుపాత్రుఁడు, ౭ రణరంగపాత్రుఁడు ౮ ఖడ్గపాత్రుఁడు ౯

ఆఖండలపాత్రుఁడు ౧౦ మురారిపాత్రుఁడు ౧౧ వజ్రముష్టి
 పాత్రుఁడు ౧౨ తురగదేవంతపాత్రుఁడు ౧౩ గజాంకుశపాత్రుఁ
 డు ౧౪ అసహాయపాత్రుఁడు ౧౫ మృగేంద్రపాత్రుఁడు ౧౬
 హతీయోక పాత్రుఁడు (పేరు తెలియదు) ఈ పదు నాఱుగురు
 పాత్రసామంతులును తనకుఁ గలుగఁబోవు నవమానమును
 భరింపఁజాలక రోషావేశ పరవశులై ప్రతాప రుద్రగజవతి
 సన్నిధి కేగి రాయలరాకిను విన్నవించి యవశ్యము
 గాయనిగెలిచి పట్ట యిచ్చెదమని పంతములుపలికి యుద్ధ
 మున కనుజ్ఞ యివ్వని ప్రార్థింపఁగా నాతఁడు మిక్కి
 లంతోషించి యిట్లు గావించెను. ఆనాఁడు వీరాగ్రగణ్యు
 లైన పాత్రసామంతులు లక్షలకొలది సైన్యములంజేర్చుకొని
 కర్ణాటసైన్యముల నెదుర్కొని ఘోరాహవమును మొదలు
 పెట్టిరి. అధికముగా కర్ణాటసైన్యములకు నష్టముకలుగు చు
 న్నెను. దేశమరణ్యసాయమై యుండుటయుఁ సైనికులు మార్గా
 యాసము కతన రోగ గ్రస్తులైయుండుటయు, శత్రుసైనికులు
 స్థానబలిమిచే స్థిరచిత్తులై నిలిచిపోరాడుచుండుటయును, గన్ను
 లార వీక్షించి కృష్ణరాయఁడు తనకపజయము కలుగునని
 యుగాహించి, తిమ్మగుసు గజపినహితోపదేశమును బడచెవిని
 పెట్టి, యిట్టివిపత్తు తెచ్చిపెట్టికొంటినిగదాయని, పశ్చాత్తప్తుఁ
 డగుచు, ముత్రిని బిలువనంపించి, తానడిచినమార్గము తప్పని
 యొప్పుకొని, కర్తవ్యమాలా చింపుమని, బహుభంగులవేడి
 కొనియెను. అప్పుడు తిమ్మగు సిట్లనియెను.

‘దేవా! మనము మనరాజధానిని విడిచి బహుదూరము
ప్రయాణము చేసి శత్రు దేశమధ్యమునఁ జిక్కునడియున్న వారము.
దేశమరణ్య మాయమైయుండుట చేత సులువుగా మన సైన్యము
లను మరలించుకొని పఱువిడిపోవుటకు సాధ్యముగాదు. కీడొచ్చి
మేలెంచుమన్నట్లు మనకదృష్టము తిప్పే నేనిమన సైన్యమంతయు
నీకలింగదేశపు టడవులలో హరించిపోవుననుటకు సందేహము
లేదు. అపజయముకలైనా యింక మనదురవస్థ చెప్పనక్కరలేదు.
మనకు స్థానబలిమిలేదు. వారలకు స్థానబలిమిగలదు. ఇంక
నసంఖ్యాకములగు సైన్యములను గొనివచ్చి గజపతి మనపైఁజొడఁ
గలడు. జయపజయములు భగవదాధీనములు. ఐనను నిష్పక్షి
సోరాలముయొక్క స్థితినిబట్టి చూడ మనకు జయముకలుగునని
తోచదు. ఇట్టిసందిగ్ధసమయమున యుద్ధమునుమాని వెను
కకుమరలుట ప్రమాదమునకు హేతువగును. ఏదైనమాదా
పాయము చేత నీవిపత్తునుండి తప్పించుకొని కార్యమును సా
ధింపఁ జూడవలయునుగాని విచారించుటవలనఁ బ్రయోజనము
లేక మాత్రమును లేదు.

పాత్రసామంతుల మోసపుచ్చుట.

మనకిట్టివిపత్తుకలుగవచ్చునని నేనూహించినవాఁడనగుట
చేతనే బజవాడలో నాఁడుయుద్ధముచాలించి వెనుకకు మరలుద
మనిచెప్పితిని. అయిన నేమి? దీనికై చింతింపకుము. ఉపాయము
చేత యుద్ధమునుమాన్పించి తనకూఁతు నీకిచ్చి వివాహముచేసి
గజపతి నీతోడ సంధిచేసికొనునట్లు గావించి నిన్నీపరిభవము

నుండి గాపాడుచును. చూడుమునాశక్తి' యనిపలికి యాశాన
బంపివేసి యిట్లుచింతించెను.

హనుష్యుడైనవాఁడు తనకార్యమును నెఱవేర్చును
ఒకసామగాన, దండములనుజతుర్ద్విధోపాయములఁ బ్రయో
గింపఁజలసి యుండును. ఇచ్చటసాహము పనికిరాదు. దండము
సాధ్యమగునదికాదు. దానము భేదమునను రెండివలనను కార్య
మును సాధింపవచ్చును. పాత్రసాహంతులకేను వారిప్రభువు
నకును భేదముఁబ్రకటింపినఁగాని స్వపక్షమునకు జయము సమ
కావచ్చునట్లు గన్పట్టదు. చంచనదేసి తప్పించుకొనుట కూడదని
శత్రువునకుఁదలయొగ్గి నాశనమునొందఁ గోగున తటియవిశేష
లోకిములోఁ నెవ్వఁడుండును? ఇంతప్రఖ్యాతిఁగ్గాచిన నాప్ర
భువునకు 'సవమానము గలుగుచుండ నుపేక్షించి యారకుం
డు భృత్యధర్మముగాదు. ఇట్టిసందర్భమునఁ జేసినవంచన
నోజనితకి విరుద్ధముగాదు. అనివితిర్కించి ని తిమ్మరుసుమంత్ర
పదియగువారు సజ్జాతాహంతుల పేరను దురాశను గల్పించు
జాబులనువ్రాసి విశేషముగా ద్రవ్యమును దెప్పించి పదియగు
శ్లోకాలలోఁజూచి యొక్కొక్కజాబు నొక్కొక్క శ్లోకాలో
నుంచి యా శ్లోకాలను బరిచారకులశిరస్సులపైనుంచి శత్రుసైన్య
ములోనికిఁబోయి పాత్రసాహంతులకప్పగించి ప్రత్యుత్తరములు
ఁజేందని యజ్ఞాపించిపంపెను. వారలుగజపతి నలహగ్యసుండి
శ్లోకాలను గోగపోవుచుండ గజపతివారినుబట్టి యెప్పించి యా
శ్లోకాలను గైకొని యుండుండు లేఖలనుదీసి చదువుకొనఁగాఁగన
పాత్రసాహంతులుదనపై కుట్రచేసి రాజద్రోహమున కొడిగట్టి

నట్లు స్పష్టపడియెను. ఆజాబులలో నిట్లు వ్రాయఁబడి యుండెను.

“శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు మీపద్ధతుల కంగీకరించెను. ఆ పద్ధతులప్రకారము గజపతినిబట్టి యిచ్చెద రేని మీరు నిర్ణయించిన ప్రకారము గ్రామములును, రత్నాభరణములును, ధనమును మీ యధీనముచేసెదము.”

ఇట్లుండుటను ప్రతాపరుద్ర గజపతి చదువుకొనిభత దిత్తుడై తాను తప్పించుకొని పోవుమార్గము నాలోచించుకొని పాత్రసామంతులకుఁ దెలియకుండ నితరులకు నోచుదముగాకుండ దూరముననున్న మఱియొక స్థలమునకుఁబోయి యచ్చట రహస్యముగా నుండెను. తమ ప్రభువు యుద్ధభూమి యందుఁ గానరాకుండుటంజేసియు, నతనిక్షేమము దెలియకుండుటంజేసియు వారలు యుద్ధమునుముగించి విచారించుచుండిరి. ఇంతలో వారలకు నొత్తుడు కలుగ నీయక తిమ్మరుసుమంత్రి రాయని యాజ్ఞగైకొని గజపతికడకుఁబోవ. నతఁడర్హవిధానముల బహుమాన పురస్కారముగాఁ బూజించి సంతినిగూర్చి ప్రసంగించెను. అందుల కనువగురీతిని తిమ్మరుసు ప్రసంగించి ప్రతాపరుద్ర గజపతి రాయనితో సంతిచేసికొని తనకూఁతు నిచ్చివివాహము గావించుటకు నొండబఱచెను. తరువాత ప్రతాపరుద్ర గజపతి తన కూఁతురు తుక్కాంబ నిచ్చి వివాహము గావించెను. ఈమెనే యన్నపూర్ణాదేవియని యాముక్తమాల్యదయందు కృష్ణరాయఁడు మఱియొక నామమునఁ బేర్కొనియెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు సంతోషించి రాజసుహృద్

పురమువఱకును గల దేశమును మరల గజపతి కొనంగి క్రీ. శ. ౧౫౧౬-వ సంవత్సరములోనే పూర్వదిగ్విజయ యాత్రను ముగించి స్వస్థానమునకుఁ జేరుకొనియెను. తిమ్మరుసు చేసిన మోసమువలన పాత్రసామంతులకుఁ బ్రాణభంగము కలుగలేదు. కృష్ణరాయని విజయప్రతిష్ఠకు భంగముకలుగలేదు. ప్రతాపరుద్ర గజపతికి పదభ్రష్టత్వమును కలుగలేదు. భవిష్యత్కాలమున సుభయరాజ్యములకుఁ బోరాటము కలుగకుండ బాంధవ్యమును గల్పించెను. ఇంతయును తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనితో గూడ నుండుటచే సంతభవించినది. అట్లు కానియెడల చరిత్రము మఱియొక గూఢమును దాల్చియుండును.

న వ మ ప్ర క రణ ము.

తిమ్మగుసు తురుష్కులను జయించుట.

అట్లు తిమ్మగుసుమంత్రి కృష్ణరాయనితోఁ గల
సైన్యములను మరలించుకొని సురక్షితముగా నేతెంచి
విజయనగరము ప్రవేశించిన వెనుక, గోలకొండ సుల్తాను మాహ
మ్మద్ కూలీ కుతుబ్ షాహా లక్ష్మ్యసైన్యముతోఁ గొండవీటిపై
దండెత్తివచ్చుచున్నాడని తెలియవచ్చెను. అతఁడు కృష్ణ గా
యనికొక జెప్ప రౌదులక్షల సైన్యములతోఁ దురుష్కులను
జయించి కొండవీటి దుర్గమును సంరక్షించుటకై బయలు
దేఱెను. ఇట్లు బయలు వెడలి కొండవీడు సమీపించునప్పటికి
కుతుబ్ షాహా కృష్ణానదిని దాటి బెల్లముకొండను వశపఱచు
కొని కొండవీటి దుర్గము సమీపమునకువచ్చెను. అప్పు డుభయ
సైన్యములకు భయంకరములైన యుద్ధము జరిగెను. ఈ యుద్ధ
మునందు ఆర్యుటి నారపరాజు తిమ్మగుసునకు కుడిభుజముగా
నుండి కొండవీటికిడఁ దురుష్కులతోఁ గఠారియుద్ధముగావించి
కుతుబ్షాను దల్లడిలఁగొట్టి తఱివెను. ఇచ్చటి సుల్తాను కూలీకు
తుబ్షాహా తిమ్మగుసునుగాని రాయనిఁగాని జయించినాడని
ఘోరిస్తా వ్రాసిన సంగతి సత్యముకాదు.* ఈయుద్ధమునందేతిమ్మ

* ఈయుద్ధముతోఁ గుతుబ్షాతో స్వయముగాఁ బోరాడి యాతని
నొడించినవాఁడు ఆర్యుటి నారపరాజుని కళావూర్ణోదయముతోని యీక్రింది
పద్యమువలన స్పష్టపడఁగలదు.

రుసు తన్నెదిరించిన కతుబ్బానేనాని యగు మదార్ నుల్ ఖానుని భార్య సమేతముగాఁ జెఱగొని వానిధనకనకవస్తువాహనాదులఁ జూఱఁగొని విజయనగరమువకుఁ బంపివేసెను. ఈసేనాధిపతియైన తురుష్కుఁ డామరణానంతమువఱకును జెఱయందే యుంచఁబడెను. ఇట్లు తిమ్మరుసు తురుష్కులను దేశమునుండి పాఱఁద్రోలి కొండవీటిరాజ్యపరిపాలనము జక్కపఱచుటకు సమకట్టెను.

తిమ్మరుసు మేనల్లుండు.

తిమ్మరుసు కొండవీడును గజపతులనుండి స్వాధీనపఱచుకొన్న పిళ్ళుటను నాదిండ్ల అప్పామాత్యుని కొండవీటిరాజ్యమునకుఁ బరిపాలకునిగా నియమించెనని యిదివఱకు చెప్పియున్నాఁడను. తిమ్మరుసు తన తోఁబుట్టువగు కృష్ణాంబికను నాదిండ్ల తమ్మామాత్యునకీచ్చెనని ప్రథమ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఆదంపతులకు మూపురుపుత్తుగ్గులరు. వారిలో అప్పనమాంత్రి రెండవవాఁడు. గోపనమాంత్రి మూడవవాఁడు. కైదవవాఁడైన కోనయమాంత్రిగిగుఱించి మనరేమియును దెలియదు. కృష్ణరాయఁడు పూర్వ దిగ్విజయయాత్రకు వెడలునప్పుడు గుత్తి దుర్గాధ్యక్షుడుగానున్న తన తమ్ముని గోవిందరాజదండనాథుని విజయనగరాధ్యక్షునిగా నియమించి తిమ్మ

“చ. పదిలక యుత్కలెంద్రుని సవాయి బీరడు నడంతు దుర్జయుఁ
గడుపన మల్కుఁ దల్లడిలఁగొట్టె మహద్భుత సంగరంబులో
నెదిరిచి కొండవీటి కడ నెవ్వతసాటి విచిత్రశౌర్యసం
పదపన నారసింహ విభుపట్టికి నారన్నపాల మాకీకె.”

రుసు తన మూడవమేనల్లుని గోపనమంత్రినిగుత్తి మర్గాధ్యక్షునిగా నిర్ణయించి తనతమ్ముని స్థానమునందు నిలిపెను. ఇంతవఱకును అప్పనయు గోపనయు దండనాథులుగనుండిరి.* ఇప్పుడు తిమ్మరుసు వీరలను గొప్పరాజ్యములకుఁ బాలకులుగ నియమించెను. కొండవీటిరాజ్యమునకు గోపనమంత్రిని, వినుకొండ, గుత్తిరాజ్యములకు అప్పనమంత్రినిఁ బరిపాలకులనుగా (గవర్నరులను) నియమించెను. కృష్ణరాయని సామ్రాజ్యమున మంత్రులకును గొప్పసేనానులకు నెట్టిమర్యాదలు జరుగుచుండెనో అట్టి మర్యాదలనన్నిటిని వీరు పొందుచుండిరి. వీరలు సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు మంచి పాండిత్యముగలవారు. అప్పనమంత్రి మాదయగారి మల్లన కవివర్యునిచే రాజశేఖర చరిత్రము నంకింతమునొందెను. వీరి దానశాసనములు కొండవీడు, వినుకొండ సీమలలోఁ బెక్కులుగానవచ్చుచున్నవి. వేదవేదాంగ విద్యులైన బ్రాహ్మణోత్తముల కనేకుల కగ్రహారములను భూములనొసంగిరి. దేవస్థానములను జక్కపఱచి దానధర్మములను గావించి సంతరించిరి. శైవులను ద్రవ్యించిరి. మహాపకారకార్యములెన్నో యాచరించి విఖ్యాతిఁగాంచిరి. అప్పనమంత్రియు గోపనమంత్రియును రామలక్ష్మణులవలె ననోన్యప్రియులైయ

* ౧౬॥ ప్రాపిత రాజ్యవై భవనిరాకృత పాకవిరోధియైన యా

గోపనమంత్రి ధర్మధనగోపన సమ్మతిగల తిదుర్లల

శ్రీవరిపాలన క్రమసమిద్ధ భుజాబలశాలియాపరే

ఖాపరమత్స్య లాంఛనుండయాహవ కార్యధురంధరుండిలన్.

(రాజశేఖరచరిత్రము)

లరిరని మాదయగారి మల్లన కవీంద్రుడు నొక్కివక్కాణించి
యున్నాడు. * తిమ్మరుసు దేశమునందెచ్చటను శత్రువులను
లేకుండజేసి దేశమున శాంతినొక్కలిపి మేనల్లుండను బ్రతి
నిధిపాలకులనుగా నార్యాజములందు నిలిపి విజయోత్సాహము
తో రాజధానికివచ్చి రాయనిచే ననేకవిధముల సమ్మా
నిపఁబడియెను.

రాచూరి దండయాత్ర.

తిమ్మరుసుమంత్ర రాజధాని ప్రవేశించినవెనుకఁ గొన్ని
సంవత్సరములు యుద్ధములు మాని రాజ్యాంగవ్యవహారసంస్క
రణంబునమాత్రము బుద్ధిని జొనిపి ప్రజాసౌఖ్యమునకై పాట
పడియెను. అయినను క్రీ. శ. ౧౫౨౦-వ సంవత్సరములో
గృష్ణరాయఁడు విజాపురసుల్తానుపై దండెత్తిపోయి తురష్క
లనుజయించి రాచూరు ముదిగల్లు దుర్గములనుబట్టుకొని స్వాధీ
నపఱచు కొనియెను. ఆదిల్ షాహ రాజధానియగు విజాపురము
ను విడిచిపాఞ్చిపోయెను. ఈదండయాత్రలోఁ దిమ్మరుసు మాత్ర
ము పాలుకొనియుండలేదు. తిమ్మరుసుతమ్ముడు గోవింద
రాజమాత్రము ముప్పదివేలకాల్బలముతో రాయసి మెటఁజని
యెను. ఏడులక్షల సైన్యమును నడిపించుకొనిపోయి కృష్ణరా

* కం. ఆయనుగుండమ్ముడు వి.

యాయతిమఁ గొల్వనప్పనార్యుఁడు నతఁడు

బాయక యన్యోన్యప్రియు

దై యలరిర రామలక్ష్మణా కృతులగుచు.

(రాజశేఖరచరిత్రము)

యఁడు తురుష్కులతో ఘోరయుద్ధముచేసి సంపూర్ణవిజయము
గాంచినవెనుక విజాపురసుల్తాను సంధిచేసికొని నాటనుండి
చాలకాలము విజయనగర ప్రభువులతో మైత్రిగలిగియుండెను.
ఈయుద్ధమునందు స్వయముగా తిమ్మరుసు పాలుగొనకపోయి
నను తిమ్మరుసు చూపినమార్గము ననుసరించిపోయి గాయఁడు
విజయమును గాంచెను. అట్లు విజయమునుగాంచి కృష్ణరా
యఁడు మరలి విజయనగరమునకు వచ్చినవెనుక తిమ్మరుసు
రాయనివీక్షించి 'దేవా! సాత్వనరసింహ భూపాలుఁడుగాని
మీతండ్రి నరసింహ దేవరాయఁడుగాని, మీయన్నవీరనరసింహ
దేవరాయఁడుగాని సాధింపలేక విడిచినవానిని నీవు సాధించి
వశపఱచుకొంటి' వని బహువిధముల శ్లాఘించెను.

అప్పా! ఇదియంతయు భవత్కృపావిశేషము వలన
నైనదికాని మఱియొకండుకాదని తనకృతజ్ఞతాబుద్ధిని వెల్ల
డించెను.

దశమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు పరిపాలనము.

ఏనాఁడు సాత్వనరసింహధరాతలేండువిజయనగర
మునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనో ఆనాఁడు మొదలుకొని నలువది
సంవత్సరముల కాలమును తిమ్మరుసు విజయనగరంబునఁ గడ
పెను. సమకాలికులలో నాతనితో సమానుఁడగు ప్రతిభాశాలి

దక్షిణ హిందూస్థానమునఁ గానరాఁడు. దక్షిణ హిందూస్థాన
మున మాత్రమేగాదు. భరతఖండమునఁగూడఁ గానరాఁడని
చెప్పవచ్చును. కర్ణాట సామ్రాజ్యమనియెడు నీ హైందవ
సామ్రాజ్యమును మహాత్కృష్ణమైన స్థితికిఁ దెచ్చెను. ఈ
హైందవ సామ్రాజ్యముయొక్క కీర్తి ఖండాంతరములఁగూడ
వెలయునట్లుచేసెను. రాజకుటుంబములలో జనించిన కలహము
లనడంచి, అసమర్థులను వెనుకకు నెట్టి సమర్థులను ముందునకుఁ
గొనివచ్చెను. తనకాలమునఁ దనకోరిక ననుసరించి నల్వరను
పట్ట భద్రులను గావింపవలసి వచ్చినను రాజధానీ నగరమున
నెట్టి విప్లవమును జనింపకుండఁజేసి నగరమును గాపాడినమహా
నీయుని కాలమున నెంత యభివృద్ధి కలిగినదన్నను వింతయే
ముండును? బలాఘ్యులయిన శత్రురాజులను జయించి రాజ్య
మును విస్తరింపఁజేసెను. సామ్రాజ్య మధ్యమున జనించిన
రాజ ద్రోహము నంతయునడంచివైచెను. సామ్రాజ్యమునకు
లోబడిన సామంతరాజులు కప్పములు సరిగా చెల్లించునట్లు
కట్టుదిట్టములు గావించెను. సైన్యముల విషయమై జరిపిన
సంస్కరణ మిదివఱకే తెలిపియున్నాఁడను. సైన్యములఁ బరీ
క్షించి సైన్యాధిపతులకు సైనికులకుఁ బహుమానము లిచ్చు
టకు విజయదశమి యుక్తమైన దినముగఁజేసెను. తిమ్మరుసు
సమర్థులని తోచినప్పుడు బ్రాహ్మణులకు సయితము సైన్యాధి
పత్యము లొసంగుచువచ్చెను. ఈ సామ్రాజ్యమున బ్రాహ్మ
ణులలో తిమ్మరుసునకుఁ దరువాత మహాసేనాధిపతిగానున్న
వాడు రాయసము కొండమరుసను కొండమరాజు. కృష్ణరా

యని పూర్వదిగ్విజయ మాత్రలోఁగూడ నుండుటయెగాక
 ఆదితీ మాహాపై దండెత్తిపోయినపుడు లక్ష సైన్యమున కధి
 కారియై కృష్ణరాయని వెంటఁబోయి తురుష్కులతో యుద్ధము
 చేసెను. తిమ్మరుసు తమ్ముఁడగు గోవిందరాజుకూడ కొండ
 మరుసువంటివాఁడే. ముప్పదివేల సైన్యమున కధికారియై
 కృష్ణరాయని వెంటఁబోయి తురుష్కులతో యుద్ధము చేసి
 ఖ్యాతిఁగాంచినవాఁడే. తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజుకూడ
 దండనాథుఁడుగ నుండెను. అల్లసాని పెద్దిరాజు (పెద్దనామా
 త్యుఁడు) నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు, కవులు మాత్రమెగాక
 మండలాధిపతులుగఁ గూడనుండిరి. తిమ్మరుసు సేనల్లుండను
 గూర్చి వ్రాసెయే యున్నాను. తిమ్మరుసు రాజ్యపాలనము
 వహించినది మొదలుకొని మహాసేనాధి పత్యములు మండ
 లాధిపత్యములు తెలుగువారికే లభించుచుండెను. తిమ్మరుసు
 కాలము నాటినుండియు సామ్రాజ్యమునఁ బలుకుఁబడి తెలుగు
 వారికే యెక్కువగనుండెను. విస్తీర్ణమునఁ బెరిగినది సామ్రా
 జ్యము మాత్రమెగాక రాజధానీ నగరముకూడ పెరిగినది.
 నాగలాపురము మొదలగునవి నూతనముగాఁ గట్టఁబడినవి.
 నుంచి బాటలేర్పడినవి. నగరమునకు నుంచినీటివసతి
 యేర్పఱచబడినది. మహానగరమంతయు జలసమృద్ధియు, వస్తు
 సమృద్ధియుఁ గలిగి వలలుచుండెను. నగరాకృతిని వీక్షించి
 నవ్విడును, నగరైశ్వర్యమును చలపోసి కొన్నప్పుడును
 పాశ్చాత్యులకు సయితము దిగ్భ్రమను బుట్టించి ప్రపంచమున
 నిట్టి మహానగరము నెందును జూడలేదనియచ్చెరు చందునట్లుం

డెను. తిమ్మరుసునకు సమకాలికులైన పోర్చుగీసు చరిత్రకారు
 లెండోన్ యానువోనగర వైభవమును గన్నులారఁ గాంచి
 యిట్టినగరము ప్రపంచమున లేదని యభివర్ణించి యున్నారు.
 అట్టివర్ణనముల సామ్రాజ్య చరిత్రమున బాతకులు పఠితురని
 యిందువ్రాయ విరమించి నాడెను. మరియునీతని ప్రోత్సాహ
 ముననే నూతనములైన దేవాలయములును మందిరములును,
 పట్టణములును కాలువలును నిర్మింపఁబడి శిల్పకళ లభివృద్ధి
 గావింపఁ బడియెను. సామ్రాజ్యమున భూమియంతయుఁ గొలత
 వేయబడినది. సుంకములు కొన్నిమాన్సింపఁ బడినవి.
 పూర్వము వివాహములపై సుంకము వేయఁచుండిరి. ఇతఁడు
 దానిని మాన్పించెను. దొరతనమువారి ద్రవ్యముతో బ్రజాప
 కారకరములైన కార్యములు నెఱవేర్పఁ బడినవి. ఇతనికాల
 మున సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాటభాష లభివృద్ధిగాంచినవి. ఆంధ్ర
 మునకు గౌరవము హెచ్చినది. ఇతఁడు దేవాలయములకును
 విగ్నాంసులయిన బ్రాహ్మణులకునుభూదానములను బెక్కులను
 గావించుటయేగాక కృష్ణరాయనిచేతఁగూడ ననేక దానములను
 జేయించెను. మఱియు శైవమని, వైష్ణవమని భేదమెంచక
 శివాలయములకును విష్ణ్వాలయములకును సమాముగా దాన
 ధర్మములను జరుపుచువచ్చెను. ఈతని మార్గమునే యవలం
 బించి కృష్ణరాయఁడుకూడ రెంటియందును సమాదృష్టితోఁ
 జూచెను. వీరిని మాత్రమేగాదు, జైనులపట్లగూడ సహనము
 వహించి జైనపండితులఁగూడ నాదరించుచువచ్చెను. ఇట్లు
 హిందూజైన మతములు మాత్రముగాక క్రైస్తవ మహమ్మదీయ

దీయ మతములుగూడ వ్యాప్తము లగుచున్నను తిమ్మరుసు శత్రుత్వమును బూనియుండలేదు. తన సైన్యములోఁ గొందఱు మహమ్మదీయులను గూడఁజేర్చుకొని పారి యపయోగా ర్థము విజయనగరమున మసీదు గట్టించెను అందువలన తిమ్మరుసు పరిపాలనము సర్వజనసమ్మతమైనదిగా నుండెను. పాశ్చాత్యులైన పోర్చుగీసు వారితో నెప్పుడును విరోధము పెట్టుకొనలేదు. గోవా పరిపాలకులను గౌరవముతోఁ జూచుచు వచ్చెను. ఆబాలవృద్ధులు తిమ్మరుసునకు వినయ విధేయులై వర్తించిరి. విదేశములతోడి వ్యాపారము విస్తరింపఁజేయుచు నది. సామ్రాజ్యవిభవ మపారమై యుండెనని పాశ్చాత్యుల వర్ణనములనే ప్రతక్ష్య సాక్ష్యములనుగాఁ జూపవచ్చును. ఏ సమయముందైనను అవసరమైనయెడల యిరువదిలక్షల సైన్యములు సమకూర్చుట కనువుగల్పించెను. వేయునేల? తిమ్మరుసు మంత్రి లేనియెడల కృష్ణదేవరాయఁడును లేఁడని శలంకవలయును. కృష్ణదేవరాయని రక్షించినవాఁడు తిమ్మరుసు; కృష్ణదేవరాయని బోషించినవాఁడు తిమ్మరుసు; కృష్ణదేవరాయనికి రాజ్యమిప్పించినవాఁడు తిమ్మరుసు; కృష్ణదేవరాయని దిగంత విశ్రాంత యశస్కుని గావించిన వాఁడు తిమ్మరుసు; అట్టి తిమ్మరుసు తెలుగుదేశమునఁ బుట్టినవాని కెవ్వనికి బూజ్యుఁడుగాక యుండును?

అంత్యదశ.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయనికి వాంఛలన్నియుఁ దీరిన వెనుక నొకదుగ్బద్ధిపుట్టెను. తాను బ్రదికియుండఁగాఁ దనకుమారుఁడు

పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలయునని తలంచెను. తన మరణానంతరము తన తమ్ముఁడుగాని తన యన్నకొడుకుగాని తనకొడుకును దఱిమివేసి సింహాసనమాక్రమించుకొందురన్న భయము జనించెను. తిమ్మరుసుగాని, తిమ్మరుసుతమ్ముఁడుగాని తనకుమారునకుఁ దోడ్పడకున్నయెడల రాజ్యము తనకుమారునకుఁ దక్కదను గట్టి సందేహము పుట్టెను. తిమ్మరుసు నెడ నవిశ్వాసమంకురించెను. దేశమంతయుఁ దిమ్మరుసుపలుకుఁబడిలో నుండెను. తిమ్మరుసు బంధువులు మిత్రులు ననేకులు గొప్పపదవులందుండిరి. వారి ప్రాపులేకున్నఁ దనకొడుకు పట్టాభిషిక్తుఁడుగుట సంభవింపదని తలపోసెను. ఇట్టి కుటిలబుద్ధితో నాతేండ్లబాలుని ౧౫-౨౦-గవ సంవత్సరములో సింహాసనమెక్కించి తాను మంత్రియై కార్యనిర్వాహకర్తగ తిమ్మరుసు నేర్పఱచి పరిపాలనము చేయనారంభించెను. తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజునకు సేనాధిపత్యమొసంగెను. ఎనిమిది మాసములు సామ్రాజ్యమునందంతట మహూత్సవములు సలుపఁబడెనట! ఆకస్మికముగా నొక్కనాఁడేదో జాడ్యమంకురించి యాబాలరాజు మృతినొందుట సంభవించెను. తానొకటితలంచిన దైవము వేఱొకటి తలంచెను. తిమ్మరుసుకొడుకు విషముపెట్టి చంపించెనన్న మర్వాయొకటి రాయనిచేవినిఁ బఠియెను. అతఁడా మర్వార్తనిశ్చయమనినమ్మి క్రోధావేశపరవశుఁడై తిమ్మరుసునుంత్రిని, దళవాయియైన యతనిపుత్తుని గోవిందరాజును, నగరాధ్యక్షుఁడైన యతనితమ్ముని గోవిందరాజును, వారిబంధు

పులను, ప్రభువగులను, దండనాథులను నెల్లవారిని రప్పించి
కొలుపుదీర్చి తిమ్మరుసు మొగముగాంచి యిట్లుపలికెను.

“నిన్ను ప్రాణమిత్రునిగా నెప్పుడును జూచుకొనుచు
న్నాను. నీవునాకిచ్చిన యీ రాజ్యమునకంతకును నీవేపాల
కుండవుగా నుంటివి. అయిన నందులకు విశ్వాసముఁ జూపఁ
జాలను ఎందుకన నీకు విధ్యుక్తమైన కార్యమును నెఱవేర్చుట
యందు మాకుఁ బ్రతికూలముగాఁ బ్రవర్తించివి. నీప్రభువగు
నాయన్న గగునా నేత్రములనుతీయించివేయ వలసినదని నీకా
జ్ఞ చేసినప్పుడు వానియాజ్ఞకు నీవులోఁబడవలసిన వాఁడన
యొండియు నతనియాజ్ఞను జెల్లింపలేదు. అతనికి విధేయుఁ
వును గాలేదు. మీదుమిక్కిలి మేకకన్నులు పెఱికించి తెప్పించి
చూచి మోసపుచ్చినాడవు. అందువలననీవును నీతనయులును
రాజద్రోహులైరి. ఇప్పుడు నాతనయునకు విషముపెట్టి చంపి
నారని తెలిసినది. అందుకొఱకే ఖిమ్ములను జెఱసాలలో
ఘోదీలనుగాఁజేసెదనని చివాలునలేచి వారలంబట్టుకొని తన
కును తన రాజ్యమునకు నేయపాయముఁ గలుగకుండఁ బోర్చు
గీసు వారిని దోడ్పడుమని పార్థింపెను.

ఇట్లు తిమ్మరుసు తమ్మునితోడను కొడుకుతోడనుబట్టు
వడి చెఱసాలంద్రోయఁబడియెను. కానితిమ్మరుసు కొడుకెట్లా
చెఱసాలనుండి తెప్పించుకొనిపోయి తన బంధువగు నొకమర్గా
ధ్యక్షుని కడకుఁజేరి సైన్యములం గూర్చికొని రాయగిలో
యిద్దము చేయుటకు సంసిద్ధు పడియెను. తరువాత రాయల
సంఖ్యాకంబులగు సైన్యములను బంపఁగా రాయల సైన్యము

నకును తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజునకును గొప్ప యుద్ధము జరిగిన వెనుక గోవిందరాజు శత్రువుచేజిక్కెను. అంత నాశత్రువు వానిని బట్టుకొనివచ్చి. రాయనికి నొప్పగించెను. కృష్ణదేవరాయఁడు సూరుఁడై కృతఘ్నుఁడై తరువాత వారి కన్నులను దీయించివేసెను. ఆవృద్ధ బ్రాహ్మణుఁడు చెఱసాలలో మూఁడు సంవత్సరములుండి స్వర్గస్థుండయ్యెను.

ఈకథ వ్రాసినవాఁడు నన్నీళ్ అను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడు. అతడు వారలకు సమకాలికుఁడు గావున నసత్యముని త్రోసి వేయరాదు. తిమ్మరుసుగాని, కుమారుఁడు గోవిందరాజుగాని, రాయనికుమారునకు విషప్రయోగము గావింపవలసిన కారణము గానరాదు. గోవిందరాజు నేనాధిపత్యమొసంగి తన్నాదరించి కారవించి గొప్పపదవికిఁ గొనివచ్చిన ప్రభువునెడ విశ్వాసములేక ప్రభు శుత్తునకు విషప్రయోగము చేసిననుమాట యెంత విశ్వాసపాత్రమగునో దెలియరాదు. తిమ్మరుసునకు విరోధులగువారు వీరిపై నీదోష మారోపించియుండవచ్చును. ఇందలి నిజమేమో లోక మెఱుంగదు. ఇంతకును వారి మరదృష్టమట్లున్నది.

సమాప్తము.

B. Kanabhai

J. P. Gangadhar

శారదాపబ్లిషింగు కంపెనీ.

ప్రకాశకులు.

గ్రంథకర్తలకు అనుకూలమును పద్ధతులను పాఠశాలల
కుపయోగమును గ్రంథములను ప్రకటింతురు.

వివరములకు

శారదాపబ్లిషింగు కంపెనీ

28 పైక్రాఫ్ట్ రోడ్డు, ట్రిసి కేను, మద్రాసు.

128

మనసు ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనావట్టిక

పుస్తకం పంఖ్య	TPLA110B119
పుస్తకం పేరు	తమ్మరుసు మంత్రి
తారీఖు	26/10/24
ముందు లెట్టు	no
వెనుక లెట్టు	no
మొత్తం పేజీలు	137
పెద్ద పైజా పేజీలు	No
ఖాళీ పేజీలు	
లేని పేజీలు	No
తయారు చేసినది	Ch Ramya
పేజీలు విడదీసినది	Thasir
ట్యాప్ చేసినది	Monika
పరీక్ష చేసినది	prathyusha
పేజీలు పరిశీలించినది	
ప్రయోగం చేసినది	
ప్రయోగం చేసినది	
పరిశీలన	Good